

OFFICINA
TEXTOLOGICA

4.

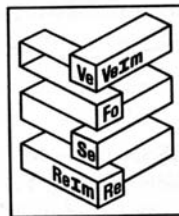
Koreferáló elemek – koreferenciarelációk

Magyar nyelvű szövegek elemzése

Diszkusszió

Szerkesztette

Dobi Edit
Petőfi S. János

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 2000

Officina Textologica 4.

Főszerkesztő:
PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:
HOFFMANN ISTVÁN
KERTÉSZ ANDRÁS
KISS SÁNDOR
KOCSÁNY PIROSKA
PELYVÁS PÉTER
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA
SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:
DOBI EDIT

Borítóterv:
VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:
BALÁZS GÉZA
TOMKA BEÁTA

Ez a kiadvány az OTKA (29823)
támogatásával készült

ISSN 1417–4057
ISBN 963 472 431 0
Kossuth Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Tartalom

DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS: Előszó	7	
1. TOLCSVAI-NAGY GÁBOR		
Kérdések a koreferenciáról	11	

2. BENCZE LÓRÁNT		
A koreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása	35	
3. BENKES ZSUZSA		
Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez (Példaszöveg: Biblia. Mózes II. könyve. 2. rész 1-11.)	57	

4. DOBI EDIT		
A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben	81	
5. PETŐFI S. JÁNOS—DOBI EDIT		
Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben	124	

6. BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT		
A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából	150	
7. KERTÉSZ ANDRÁS		
A 'referencia' és 'koreferencia' problémája Frege nyelvfilozófiájában	181	
<i>Officina Textologica 4. Coreferential elements, co-reference relations</i> (Analysis of Hungarian language texts. Discussion) Abstarct		209

Előszó

DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS

0. Az *Officina Textologica* — a Kossuth Egyetemi Kiadó gondozásában 1997-ben megindult periodika — fő célkitűzése, hogy hozzájáruljon egy szövegmondatelemző (szöveg)nyelvészeti-szövegtani módszer kidolgozásához.

Ami a nyelvészetet illeti, célszerűnek látszik különbséget tenni egyrészt megformáltságközpontú nyelvészet és a nyelvészet többi ága (pszicholingvisztika, ethnolingvisztika, szociolingvisztika stb.), másrészt — a megformáltságközpontú nyelvészetten belül — rendszer nyelvészet és szöveg-nyelvészet között. Az említett szövegmondat-elemző módszer a megformáltságközpontú nyelvészet és egy szövegtan kooperatív alkalmazását kívánja meg.

1. Az ennek a módszernek a kidolgozásához vezető tágabb keretű programot e periodika 1. kötete (Petőfi S. János, *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*) körvonalazza, amely a következő témákat tárgyaló fejezetekre oszlik: (1) a szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete, (2) a szövegtani és szövegnyelvészeti koncepciók összehasonlító kritikai elemzésének területei, (3) a szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai, (4) A nyelvi rendszernek és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete szövegnyelvészeti/szövegtani perspektívából nézve, (5) a szemiotikai textológia, mint szövegtani elméleti keret.

A szövegmondatelemzés központi kérdései — amelyeket globálisan elsősorban a 3. és 4. fejezet tárgyal — a következő főbb tematikus csoportokba sorolhatók:

- (a) különféle szövegek szövegmondatainak verbális elemekkel és (ko)referenciaindexekkel való kiegészítése,
- (b) különféle szövegek szövegmondatösszetevői adott lineáris elrendezésének elemzése,
- (c) 'lexikogrammatikai alapszerkezet'-reprezentációk (valamint az ezek lehetséges lineáris elrendezéseire vonatkozó információk) hozzárendelése különféle szövegek verbális elemekkel kiegészített szövegmondataihoz,
- (d) különféle szövegek szövegmondatainak levezetése az (információkkal ellátott) alapszerkezet-reprezentációkból

2. A periodika 2. kötete (*Koreferáló elemek – koreferenciarelációk.¹ Magyar nyelvű szövegek elemzése*. Szerk.: Petőfi S. János) az (a) tematikus csoportba tartozó kérdéseket tárgyal. 11 szerző — egy számukra tájékoztatás céljából rendelkezésre bocsájtott elemzés alapján — 11 egymástól különböző típusba tartozó szöveg koreferenciaelemzését végezte el. A kötet ezeket az elemzéseket tartalmazza a mintaelemzéssel és egy összefoglaló jellegű utószóval kiegészítve.

3. A periodika 3. kötete (*Szövegmondatösszetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése*. Szerk.: Szikszainé Nagy Irma) a (b) tematikus csoportba tartozó kérdések elemzésével foglalkozik. Egy ugyanabból a szövegből vett (szöveg)tagmondat, egy egyszerű szövegmondat, illetőleg egy öt mellérendelt tagmondatból álló szövegmondat összetevőinek az adott szöveghelyen elfogadható sorrendjeit vizsgálja 2-2 kutató és egy-egy egyetemi hallgatókból álló csoport. A kötet ezeket az elemzéseket tartalmazza egy utószóval kiegészítve.

4. Mindkét előbbi kötethez, miként valamennyi új tematikai egység vizsgálatát megkezdő további kötethez is, tervbe vettünk egy-egy úgynevezett 'diskusszió'-kötetet.

A jelen (negyedik) kötet a 2. kötet diskussziókötete, s mint ilyen egyrészt foglalkozik nemcsak az (a), hanem a (c) és (d) — sőt ezen keresztül — a (b) tematika körébe tartozó kérdésekkel is, másrészt kitekintést nyújt az első kötetben jelzett más, általánosabb jellegű témák felé is.

TOLCSVAI-NAGY GÁBOR "Kérdések a koreferenciáról" című tanulmánya áttekintést nyújt arról, hogy a koreferencia (szöveg)nyelvészeti/szövegtani aspektusait milyen módon tárgyalja a nemzetközi szakirodalom néhány ismert és sokat idézett szerzője/műve.

BENCZE LÓRÁNT "A koreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása" című tanulmánya egyrészt a 2. kötet tanulmányaihoz csatlakozik azáltal, hogy egy abban nem tárgyalt szövegtípushoz tartozó szöveget elemez a koreferencialitás szempontjából, másrészt a koreferencialitást a szövegtani társtudományok szempontjából vizsgálja.

BENKES ZSUZSA "Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez (Példaszöveg: Biblia. Mózes II. könyve. 2. rész 1-11.)" című írása azt mutatja be, hogy milyen kreatív gyakorlatok végezhetőek

¹A *koreferál* ('együtt utal') kifejezés, illetve a szó származékainak (mint *koreferáló*, *koreferens*, *koreferencia* stb.) írásmódja a magyar nyelvű szakirodalomban nem egységes, szimpla és kettőzött *r*-rel egyaránt használatos. Az említett kifejezések írásmódja a kötetben az egyes tanulmányok szerzőinek megoldását, választását követi.

el a koreferenciaelemzéssel kapcsolatban. Példaszövege az a szöveg, amelynek elemzése mintául szolgált a 2. kötet elemzéseinek elkészítéséhez.

DOBI EDIT “A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben” című tanulmánya egy olyan kétlépcsős komplex modellt mutat be, amelynek alkalmazásával szövegek nyelvészeti-szövegtani elemzése mind a nyelvészet, mind a szövegtan követelményeit kielégíteni tudó módon végezhető el.

PETŐFI S. JÁNOS és DOBI EDIT “Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai-textológiai koreferenciaelemzésben” című közös tanulmánya Dobi Edit tanulmányát egészíti ki azáltal, hogy az abban nem tárgyalt lexiko-szemantikai struktúrák, illetőleg azok szemiotikai-textológiai reprezentálása főbb aspektusait tárgyalja.

BODA ISTVÁN KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT “A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából” című közös tanulmánya egy olyan a számítógépes szövegfeldolgozásban alkalmazható modell létrehozására tesz kísérletet, amely koreferenciaelemzésben is alkalmazható.

KERTÉSZ ANDRÁS “A ’referencia’ és ’koreferencia’ problémája Frege nyelvfilozófiájában” című kötetzáró tanulmánya egy olyan nagyobb terjedelműnek tervezett mű egyik része, amely a referencia/koreferencia kérdéseinek nyelvfilozófiai megközelítéseit kívánja bemutatni.

E kötet tematikája, úgy véljük, szervesen egészíti ki az eddigi kötetek tematikáját.

1.

Kérdések a koreferenciáról

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

Az alábbi írás a koreferenciáról szóló vitakötetben kap helyet, ezért főképp olyan kérdéseket vet föl, amelyek fontosak lehetnek a koreferenciával kapcsolatban általában és a magyar nyelvű szövegek vonatkozásában különlegesen is. Tehát nem törekszik teljességre, nem kívánja felsorolni a koreferencia összes jellemzőjét és problémáját. Az egyes pontok egy-egy kérdéskört igyekeznek megfogalmazni.

1. A (ko)referencia az elemző kötetben röviden tematizálódik: „...az egyes szövegmondatokat kiegészítem az azokból, valamint verbális környezetükből és/vagy a világra vonatkozó ismereteinkből levezethető elemekre/relációkra utaló (kurzíván szedett) verbális kifejezésekkel úgy, hogy egyrészt valamennyi szövegmondat önálló ‘információegység’-et képezzen, másrészt hogy az egyes szövegmondatokon belüli és szövegmondatok közötti (ko)referenciarelációk explicit módon kifejezésre jussanak” (Petőfi 1998: 15–6). Ebben a kijelölésben kettősség tapasztalható: a kiegészítés egyrészt tartalmi jellegű, másrészt eleve utaló (referáló) jellegűnek minősül, harmadrészt megmarad a mondatgrammatika határán belül. Petőfi egy korábbi írásában pontosabban kijelöli a (ko)referencia helyét. Textológiai modellje a szövegleírás reprezentációs nyelvének egy lehetséges változatát fogalmazza meg, amelynek grammatikai alapja transzformációs, szemantikai alapja igazságfeltételeken nyugszik (extenzionális és intenzionális), pragmatikai alapja pedig a „világfragmentum”, a „világmodell”, szintén logikai természetű. A (ko)referencia a reprezentációs nyelv kategoriális szabályainak alapstruktúráiban jelenik meg, a ‘funktor+argumentuma(i)’ struktúrákban, amennyiben az „alapstruktúrák argumentumai [= x_i] vagy (általános értelemben vett) objektumok, vagy propozíciómagok, vagy propozíciók” (Petőfi 1996: 33). Az argumentum egyik értelmezése tehát „általános értelemben vett objektum”; s föltehetően ez az objektum az, amire egyáltalán utalni lehet, tehát ami a referencia utaltja. Petőfi további kifejtést nem ad az objektum és a (ko)referencia kategóriájának itt sem, és azt sem jelzi, hogy a (ko)referencia mennyire a reprezentációs nyelv része és mennyire a szövegé, vagyis mennyire a természetes szövegalkotás és -megértés, ill. a kutatói elemzés összetevője.

2. A koreferencia első látásra az egyik legegyszerűbb és legtisztább szövegtani jelenség az anyanyelvi beszélők/hallgatók számára, így annak tűnik föl a szövegtani leírások egy részében is. S valóban, lehet problematizálatlan koreferenciaelemzéseket olvasni, amelyek az adott nyelv nyelvtanát akár hivatkozások nélkül, tehát mintegy a közmegegyezéssel nyelvtani kategóriák alkalmazásával használják föl. Ekképp a szakszó eredeti jelentésének ('együtt utalás') mindkét része biztosan leírható jelenséggé tűnik föl.

2.1. Maga a kategória és a megnevezés nem kis részben Frege nevezetes megkülönböztetéséből ered (Frege 1892/1966), amely megfogalmazza a jelentés és az utalás nem azonos voltát. Ez a megkülönböztetés a logikai alapú jelentésmagyarázat egyik fontos eredménye, valójában mégis egy kommunikációs vagy szemiotikai szövegmagyarázatban kapja meg egyik lehetséges jelentőségét. Ugyanis az azonos szóval különböző dolgokra vagy a különböző szavakkal azonos dologra való utalás csak részben történik szavakkal a magyar nyelvben (és a tipológiailag hozzá hasonló ragozó nyelvekben), részben viszont grammatikai jelenség, amelynek az általános grammatikaközpontú megközelítések szerint is egyként van grammatikai, szemantikai és pragmatikai alapja. Ennek következtében a magyar szövegtani koreferencia-jelenségek körébe nem csupán a névmások tartoznak a névszókhoz nevezett szófajok mellett, hanem személyt és számot jelölő ragok és jelek is, amelyeket nem lehet a lexikon részeként számon tartani.

2.2. Az 'együtt utalás' ebben az első megközelítésben azt jelenti, hogy két (vagy több) különböző nyelvi elem ugyanarra a dologra utal egy szövegben. Nyelvi elem valamilyen kis nyelvi egység értendő, tehát szó (ha ragozható, szóalak) vagy szóelem (morféma), ill. valamilyen korlátozott terjedelmű állandósult vagy alkalmi szókapcsolat (a különböző nyelvtanokban szintagma vagy csoport, frázis, vonzatszerkezet és frazéma, általában valamilyen főnévi csoport). A „dolog” meghatározása kevésbé egyértelmű a jelentéstani szakirodalomban; itt a továbbiakban egyelőre azt az entitást jelenti, amely a világban elkülöníthetően érzékelhető vagy elképzelhető, az elmében reprezentálható és ezáltal valamilyen nyelvi formában jelölhető.

3. A koreferencia alapja természetesen a referencia fogalma.

3.1. Már Lyons (1977: 174–6) föl hívja a figyelmet a referencia kategóriájának többféle, egymásnak ellentmondó értelmezésére. A referencia egyes esetekben magát a kognitív (leíró, elsődleges) jelentést jelöli, míg más esetekben a Frege által megfogalmazott (és J. S. Mill által a konnotáció kategóriájában már nem kis részben kifejtett) 'utalás' jelentést. A szövegtani kutatások koreferenciafogalma általában ez utóbbin alapul. A referencia kérdésének részleteiben e helyt nem lehet elmélyedni. Összefoglalóan a következőket kell megemlíteni. Lyons (1977: 176–7) a referencia és a denotáció közötti különbséget nem egyszerűen

abban adja meg, hogy a referencia (szerinte) valamilyen szövegen kívüli dologra utal, míg a denotáció a lexéma és a nyelven kívüli dolgok osztályai közötti viszonyt jelöli (Lyons 1977: 207), hanem abban, hogy a denotáció rendszer jellegével szemben az utalás mindig megnyilatkozás jellegű: „reference [...] is an utterance-dependent notion” (Lyons 1977: 176). Lyons megfogalmazásában nem a kifejezés utal, nem a lexéma, hanem a beszélő: „it is the speaker who refers (by using some appropriate expression): he invests the expression with reference by the act of referring” (Lyons 1977: 177). Vagyis a referencia Lyons értelmezésében szövegjelenség. Ennek következtében a referencia nem függ a referáló kifejezés igazságtartalmától még az igazságfeltételekkel dolgozó elméletekben sem (Lyons 1977: 181). Vegyük ehhez a következő két példát.

- (1) a) A kutya négy lábú háziállat.
b) A kutya ki akar menni.

Ebben az értelmezésben az a) jelű mondatban a határozott főnévi csoport (*a kutya*) nem referál, a b) jelűben ellenben referál (pontosabban van olyan értelmezése a mondatnak, amelyben referál, és ez az értelmezés a legvalószínűbb), mert az a) mondat általános megállapítás, idő- és térbeli (nézőpontbeli) kijelölés általános érvényű, tehát minden tér-, idő- és nézőpontviszonyban érvényes (a közlés szerint), a b) mondat viszont egy bizonyos tényállást jelez egy adott beszédhelyzetben (tehát tér- és időrendszerben, meghatározott nézőpontból). Az a) mondat generikus jellege, a főnévi csoport határozott névelője egy tudáskeretet aktivizál, míg a b) mondat specifikus jellege háttérbe szorítja a kutyára vonatkozó általános tudáskeretet (amennyiben az egyáltalán aktivizálódik), mert a beszélő egy a résztvevők által ismert kutyára utal. Az utalás ilyen értelmezése természetesen különbözik a deixistől, mert ott konkrét rámutatás történik.

3.2. Lyons nézete a szövegtanban éppúgy érvényt kapott (hiszen Beaugrande—Dressler 1981 már hivatkozik rá), mint a logikai szemantikában (Karttunen 1976, összefoglalóan l. Pause 1991), valamint a kognitív nyelvészet értelmezésében. A szövegvilág (különböző értelmezésű) bevezetése itt is továbblépést eredményezett. Például a W. de Gruyter kiadó reprezentatív nyelvészeti kézikönyvsorozatának szemantikai kötete így fogalmaz: „A társalgásbeli utaltak nem cserélendők össze a valós világ utaltjaival. Ezek egyszerű beszéd tárgyak, a »szövegvilág« tárgyai, azaz tényleges vagy elképzelt entitások, amelyekről egy szöveg kijelentéseket tesz” (Pause 1991: 551). Givón hasonlóan határozottan radikalizálta a brit nyelvész kijelentését: „Úgy tűnik föl, az emberi nyelvbeli referencia nem a valós világban létező dolgok leképezése nyelvi kifejezésekkel, hanem a beszéd világában nyelvileg — bármilyen célból — létrehozott dolgok leképezése nyelvi kifejezésekkel” (Givón 1989: 174). Givón egyúttal megjegyzi,

hogy mindamellét a mindennapi társalgásokban a szövegvilág (Givón terminusával beszédvilág) és a valós világ nagymértékben fedi egymást (a beszédvilágra, azaz szövegvilágra összefoglalóan l. Beckmann 1991).

3.3. Lyons az utalások között megkülönbözteti az egyedi és az általános kifejezéseket, ill. a határozott (specifikus) és határozatlan (nem specifikus) kifejezéseket. A referencia jellegzetességei közül (melyeket Lyons is tárgyal, főképp Russell nyomán) az alábbiakat érdemes kiemelni, szintén Givón (1989) alapján. Givón (1989) részletesen tárgyalja a referenciát, amelynek ismeretelméleti alapjai mellett nyelvi jellemzőit is rendszerezi, többek között a koreferencia és így a koherencia pontosabb leírása érdekében. A referencia itt „a nyelvi kifejezésektől a nyelvileg létrehozott/megalapozott egyedekre irányuló, bármilyen célból történő leképezés a szövegvilágban” (Givón 1989: 174). A referencia dinamikus, kriptopragmatikai jelenség, amelyet a beszélő referenciális szándéka irányít (hasonlóan Lyons felfogásához), s amelyben a szöveg tematikus fontossága szintén szerepet játszik. A hagyományos mondatgrammatikai topik – komment megkülönböztetést Givón átalakítja, miként mások, ő is tágabb hatókörrel szövegszinten alkalmazza őket (l. még alább). A topik különböző nyelvtani kifejezésekkel valósítható meg a határozott főneves kifejezéstől a zéró anaforáig, ezért a topikáltság fokozata (mértéke) fontos tényező e jelenség működésében. Mindez összefüggésben van a topik fajtájával (az ágens – páciens stb. szintaktikai funkciósorban, ill. az alany, tárgy, egyéb szemantikai szerepsorban). A fókusz hasonló skalaritási jegyekkel írható le. E ponton már érvényesül a nyelvtan ikonikus volta. Ennek megfelelően a referenciális megjósolhatóság/hozzáférhetőség meghatározó tényezői a következők:

- a) referenciális távolság a szövegbeli korábbi említéshez képest;
- b) a megelőző szövegkontextus referenciális komplexitása;
- c) „redundáns” szemantikai információ a megelőző szövegből;
- d) „redundáns” tematikai információ a megelőző szövegből. (Vö. Givón 1989: 215.)

3.4. A topikáltság szöveg alapú mértékének tényezői (Givón 1989: 216):

<i>mérték</i>	<i>szövegdimenzió</i>	<i>kognitív dimenzió</i>
a) referenciális távolság (a mondatok száma vagy az eltelt idő a megelőző utolsó szövegbeli említéstől);	jósolhatóság az anaforikus kontextusból	emlékezetromlás
b) potenciális interferencia (a szemantikailag kompatibilis referensek száma a megelőző három mondatban)	jósolhatóság az anaforikus kontextusból	versenyző referenciakeresés

Kérdések a koreferenciáról

c) topikállandóság (a referens előfordulásának száma az újabb tíz mondatban)	a kataforikus kontextus fontossága	figyelem
--	------------------------------------	----------

3.5. A referenciális megjósolhatóság skálája a kódkvantitás alapján (Givón 1989: 217), a Givón 1989-ben közölt összehasonlító vizsgálatok alapján):

a leginkább megjósolható/hozzáférhető referens	tipikus referenciális távolság
zéró anafora	1 mondat
hangsúlytalan/klitikus névmás/egyeztetés	1–2 mondat
hangsúlyos/független névmás	2–3 mondat
teljes határozott főnév	10 mondat
korlátozóan módosított főnév	15 mondat
a legkevésbé megjósolható/hozzáférhető referens	

Vagyis minél kevésbé megjósolható/hozzáférhető a referens, annál nagyobb a referenst kódoló fizikai megnyilvánulás.

3.6. Végül érdemes még egy ikonikus rangsort bemutatni (Givón 1989: 225):

a leginkább megjósolható/hozzáférhető/folyamatos diskurzustopik
komment (zéró topikkal)
komment – topik
topik – komment
topik (zéró kommenttel)
a legkevésbé megjósolható/hozzáférhető/folyamatos diskurzustopik

3.7. A referencia skála mentén változik aszerint, hogy a beszélő milyen mértékben kívánja sugallni, hogy egy bizonyos egyedre utal. Erre Givón a következő példasort adja a határozatlan főnévi csoport kapcsán (196):

- (2) a) Láttál valamit ott?
- b) Láttál valakit ott?
- c) Láttál bárkit ott?
- d) Láttál embert ott?
- e) Láttál egy embert ott?
- f) Láttál egy magas embert ott?
- g) Láttál egy kék inges embert ott?
- h) Láttál egy kék inges embert ott, amint egy piros hordón ült és egy ezüst pálcát forgatott a bal kezében?

A példák a magyar nyelv sajátosságait mutatják (melyeket e tekintetben elemezni kellene), de általános jellegűek. A határozatlan főnévi csoport a koreferenciaviszonyban is specifikálódhat fokozatosan (197):

- (3) a) János házat akar venni, de nem talál.
- b) János általában júniusban vesz házat, mert akkor olcsóbb.
- c) János júniusban venne házat, azután eladná júliusban.
- d) János házat vett júniusban, és eladta júliusban.

Az utolsó példamondat fordítása így pontosabb:

- (3) e) János vett egy házat júniusban, és eladta júliusban.

mutatva az angol és a magyar közötti különbséget a határozatlanság és a referencia kifejezésében. Az első magyar változat, 3) d), *házat* összetevője szerkezetileg pontos párja a)-nak (mint az angolban), de d)-ben inkább határozott a *ház*, míg az eredetiben határozatlan, és a határozatlan ebben a minőségében válik referálóvá e)-ben a mellékmondat által, ill. fokozatosan azzá a mondatok sorában. Az utaló szerepű határozott főnévi csoportot hasonlóképpen lehet fokozatosan specifikálni.

Az anaforikus viszonyok megértésében Givón rendszerében így a fontosság vagy relevancia, a topikalitás (topikfolyamatosság) és a megjósolhatóság a meghatározó tényező. Alapja a nyelvtanban érvényesülő ikonicitás, amely a funkcionális nyelvtani és kognitív pszichológiai háttérrel egyaránt adja.

3.8. A referencia ezek szerint olyan jelenség, amelynek van szintaxisa és szemantikája, de a jelenséget a pragmatika vezérli, mert beszédhelyzetben válik érvényessé, tehát csak pragmatikai vagy szövegkeretben írható le. Illetve: mindeme rendszer mögött Givón szerint is nagyrészt kognitív folyamatok állnak, tehát elképzelhető egyetlen kognitív keretben történő leírása.

A koreferenciával kapcsolatos kérdések megfogalmazása előtt a referenciának egy másik oldalára is rá kell világítani.

4. Az egyik fő kérdés az eddigiekből következően is az, hogy mi a „dolog” a társalgásban, a szövegvilágban.

4.1. Mivel abból indulunk ki, hogy a szöveg valamilyen beszédhelyzetben érvényesül, szövegvilágban tulajdonítunk neki értelmet, ezért nem az a priori igazságok magyarázhatják meg az itt fölmerülő kérdéseket. E ponton nyilvánvalóan nem „egyszerű” nyelvi kérdéstről van szó, hanem sokkal inkább ismeretelméleti kérdések soráról. A koreferencia szempontjából a legfontosabb talán a dolog és az azt szemlélő, megnevező beszélő közötti viszony jellemzése. Ugyanis nem csupán a funkcionista vagy kognitív kutatók ismerték föl azt, hogy a dolgok és az azt megismerő elme nem két alapvetően elkülönülő

jelenség, nem is csupán az elméleti fizika művelői (kivált a relativitáselmélettel kapcsolatos munkákban), s nem is csak a prototípuselvet részben megalapozó kései Wittgenstein, hanem Martin Heidegger is, amikor hermeneutikusként az emberi lét jellemzőit a világ mindenkori megértéséből vezeti le (Heidegger 1927/1989). Heidegger szerint nem az izolált szubjektum és a külvilág kapcsolatának megteremtését kell újra és újra hiábavalóan megkísérelni, hanem az embernek a világban-benne-létét kell fölismerni. „Az a mód, ahogy az ember a világban van, azaz a benne-lét tehát nem két pusztán meglevő dolog közti viszony. Hogy az ember a világban van, inkább annyit jelent, hogy köze van hozzá, bele van bonyolódva. A benne-lét első alapvető struktúrája a hangoltság [Befindlichkeit], vagyis az a mód, ahogy az önmagamat a világban találom.” (Fehér M. 1992: 138–9).

4.2. A dolgot a nyelvekben általában valamilyen főnév, főnévi csoport jelöli. A főnevet mind a strukturalista, mind a generatív irányok valamilyen szintaktikai szempontból kívánták meghatározni, tehát formálisan, mondatkeretben. Ezt a formális jelleget erősítette a sokszor hozzá kapcsolódó extenzionális és intenzionális jelentésmeghatározás. A jelentésmeghatározás döntő szerepet játszik a leírásban: az intenzió a dolgok (pontosabban az azt reprezentáló fogalmak) tulajdonságait állapítja meg, s e tulajdonságok mindegyike szükséges, összességük pedig szükséges feltétel ahhoz, hogy egy példány az adott kategóriába tartozzon, tehát a kategóriába tartozás egyértelműen meghatározható szabályokkal (e megközelítés szintén Fregétől ered). Az ezzel szemben álló prototípuselmélet szerint a kategóriába sorolás feltételei nem alkotnak zárt rendszert, a kategóriának megfelelhet egy példány teljesebb és kevésbé teljes mértékben, a kategóriát (a típust) a prototípus képviseli, és a kategória határai nyitottak, bizonytalanok (Rosch 1977, Taylor 1995). Az első eljárás látszólag biztosabb módszertant ad a koreferencia leírásához is, de pszichológiai, ismeretelméleti és nyelvi korlátai nyilvánvalóak. A második elmélet látszólag elbizonytalanítja a kérdéskört, de nyitottságával, pszichológiai és nyelvi „realitásával” végső soron pontosabb magyarázatot tesz lehetővé a koreferencia kérdésében is.

4.3. Az egyedi dologról való tudás legegyszerűbb formában az egyszerű szerveződésű tárgyi fogalmak körébe tartozik (Eysenck—Keane 1990/1997: 265), a magában álló nominális nem relációs úgy, ahogy az igékkel jelölt fogalmak például relációsak, legalábbis elemi szinten nem az (tehát amikor még semmilyen tudáskeretet vagy forgatókönyvet nem rendelünk hozzá). Ebben az értelmezésben a dolog tulajdonságai a prototípuselvnek megfelelően érvényesülnek, és ezzel párhuzamosan a dolog fogalmának szemantikai egységei föltehetőleg a konnekcionizmus elveinek megfelelően rendeződnek el, szubszimbolikus módon, ill. az így modellálható (vö. Rumelhart—McClelland 1986, Smolensky 1988/1996, Eysenck—Keane 1990/1997: 253–61; a főnevek sze-

mantikai jellemzését tulajdonképpen hasonlóan képzele el Langacker 1987 is). A dolog reprezentációjának ekképp analóg alapjai vannak, nemcsak észlelési vagy képzeleti alapja miatt, hanem propozíció előttisége miatt is (ugyanis az önmagában álló főnévi elem még nem argumentuma semmilyen predikátumnak). Talán ez a megközelítés adhat többek között magyarázatot arra, hogy a jel- és a szövegértelmezésekben miért jelentkezhettek megértői eltérések.

4.4. Mindennek megfelelően a „dolog” mint reprezentáció a szövegben akképp határozható meg, amint azt Langacker teszi a nominálissal: „a region in some domain” (Langacker 1987: 198), vagyis egy régió egy tartományban. Az anaforával, a koreferenciával foglalkozó elméletek többsége hangsúlyozza, hogy a referensként működő szövegbeli entitások bármilyen tulajdonsággal rendelkezhetnek.

5. A koreferencia a korábbi szövegvizsgálatokban két fontos elméleti irányban fogalmazódott meg.

5.1. Az egyik a koreferenciát a mondatok összekapcsolásának, a szöveggrammatikának, a konnexitásnak az egyik lényegi jelenségeként tartja számon. Ez a felfogás elsősorban azt vizsgálja, hogy a szöveg miképp jön létre mondatokból, tehát a szöveg alapegységének a mondatot tekinti. Ebben a magyarázatban a koreferencia mondatokat köt össze, mert az azonos utalás összefüggővé, konnexaszé teszi a szöveget. Mind a szöveg felszíni és mélyszerkezetével operáló szövegelméletek, mind a szöveg minimális egységeinek (a mondatoknak) az egyszerű, felszíni összekötését vizsgáló irányok egy jó része (a névmásítással, a személyragokkal és -jelekkel) így mutatja be a koreferenciát. Ezt erősíti a magyar szakirodalomban meglehetősen elterjedt hármas felosztás (szöveggrammatika, -szemantika, -pragmatika), amely az első kategóriában főképp a koreferencia megvalósulásait tárgyalja (l. pl. Balázs 1985, Bencze 1991).

5.2. Egy másik, a magyar szövegtani kutatásban kevésbé feldolgozott irány nem a mondathoz köti a koreferenciát. Halliday és Hasan (1976) immár klasszikus műve így értelmezi a kérdést: a szövegbeli tartalmi elemek funkcionálisan ismétlődnek, s az ismétlődést jelzi többek között a koreferencia. A szöveg nem mondatokból áll, hanem mondatok által realizálódik. A kohéziós viszonyok szemantikai természetűek, és elvileg nincsen köztük a mondatatárokhoz. Vagyis — és ez talán még mindig nem kellően méltányolt belátása a hazai szövegtani kutatásoknak — a kohézió nem mondatokat kapcsol össze, „a kohézió a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (Halliday—Hasan 1976: 8). A kohézió ilyen értelemben nem mondat fölötti viszony, számára lényegtelen a mondat szerkezete. A mondatok szerkezetileg függetlenek egymástól, összekapcsolódásukat értelmezésük egyes összetevői teszik lehetővé, vagyis a jelentés szintjén

érvényesülhet a kohézió. A szöveg létrehozása szempontjából nem annyira a kohézió mértéke a lényeges, hanem az a tény, hogy egy elemet egy másik elem értelmez, vagyis a kohézió jelenléte. Ez az utóbbi magyarázat több szempontból is előre mutató, egyrészt — számunkra itt most kevésbé érdekes módon — jobban lehetővé teszi a beszélt nyelvi szövegek elméleti és gyakorlati bevonását a szövegtanba, másrészt rámutat a szövegértelem összetett voltára, harmadrészt érthetőbbé teszi a koreferencia kérdését is, már a kognitív megközelítések számára is.

5.3. A kétféle megközelítés azt jelzi, hogy a nyelvfelfogás és annak egyik középponti elemeként a mondatmagyarázat lényegesen hozzájárul a koreferencia meghatározásához, szövegbeli szerepének kijelöléséhez. Az európai és amerikai nyelvtudományban manapság olvasható rengeteg féle mondatmagyarázatot három nagy csoportba lehet besorolni, és a koreferencia szempontjából röviden a következőképpen jellemezni. Az egyik csoport a generatív iskola mindegyik irányzatára jellemző, hogy az általa megjelölt elemek (N, NP, V, VP stb.) szintaktikai elemi egységek, azok jelentése nem játszik szerepet a nyelvtani leírásban (vö. É. Kiss 1998; ezt az általános megállapítást nem befolyásolja az a tény, hogy például a magyar vonzatok magyarázatában felhasználják a szemantikai elemzést is). A második csoportot a funkcionális nyelvtanok alkotják (Halliday 1985, Givón 1984). Halliday (1985) a mondat három dimenzióját különíti el és vonja be párhuzamosan a mondatleírásba: a formálisat a közvetlen összetevős elemzésben, a funkcionálisat a szerepek (alany vagy ágens, tárgy vagy páciens stb.) megjelölésében és a tematikait a téma–réma szerkezetben. Végül harmadikként a kognitív nyelvtan általában szimbolikus jellegűnek tartja a mondatot, annak részeit is, a jelentés és a fonológiai alak szimbolikus egységének, a mondat hierarchikus szerkezetét nem a mondat derivációjaként mutatja be, hanem a különböző fokon sematikus szimbolikus egységek kategorizációs viszonyai alapján. A generatív megközelítés a mondatot propozíciónak tartja, a kognitív megközelítés propozicionális és képi elrendezés egységének, alapvetően szemantikai jellegűnek, a funkcionális a kettő között helyezkedik el.

5.4. Mivel a generatív leírás a mondatot autonóm egységnek tartja, amelynek nincs köze szintaxison kívüli jelenségekhez (jelentéshez, reprezentációkhoz, tudáshoz), a kognitív, legalábbis annak egyik legjelentősebb ága viszont ellenkezőleg kapcsolatot tételez föl a két tartomány (szintaxis és az azon kívüli mentális rendszerek) között, a funkcionális pedig ismét átmenetet képez a két szembenálló irány között, a többféle mondatmegközelítés többféle koreferencia-megközelítést is eredményez. A generatív felfogás a mondat, azaz az érintett mondatok grammatikai viszonyaiból vezeti le a koreferenciát, mert így tesz az azt létrehozó mondatösszetevőkkel is (erre mondatkeretben l. Reinhart 1983), a funkcionális elválasztja azt a mondattól, de „lebegteti”, mert ugyan a korefe-

renciális viszonyok hálózatára utal, de magyarázóelvet valójában nemigen keres hozzá, ill. funkcionális nyelvtani kategóriákkal magyaráz, míg a kognitív megközelítés olyan általánosabb keretet kínál a beszédvilág (universe of discourse) jelenségében, amely a koreferencia esetében is jól alkalmazható, a fentebb Givóntól már ismertetett kategóriák mellett különösen a diskurzusfókusz (vagy másként szövegfókusz) és diskurzustopik (szövegtopik) fogalmával.

Generatív keretű koreferencia-értelemzést mutatott be Pléh Csaba és Radics Katalin (1976), amikor a névmásítás, ill. a törlés magyarázatakor a névmási elemeket transzformációs eredetűnek tartják a szerzők (Chomsky elképzelésének megfelelően), és a tárgyalt jelenségek magyarázatához a mondat mélyszerkezeti alanyának vizsgálatát tekintik szükségesnek.

5.5. Érdekes irányzatfejlődési tény, hogy a magyar nyelvtudományban a generatív formális keret erősen módosított változata terjedt el, eredetileg a koreferencia kérdésétől függetlenül, részben a pragmatika szintén nem feltétlenül generatív irányainak hatására. A sentence és az utterance magyar megfelelőjeként a rendszermondat és a szövegmondat megkülönböztetése Károly Sándor értelmezésében vált igazán ismertté (Károly 1980), annak generatív háttere nélkül, a mélyszerkezet vagy mögöttes szerkezet elhagyásával. Ez a felfogás érvényesül általában az *Officina Textologica* 2. kötetében is (vö. Petőfi 1998: 8–9), azzal a kiegészítéssel, hogy a szövegmondatok átalakítása „a verbális környezet és/vagy a világra vonatkozó ismeretek” alapján történik.

5.6. Mivel véleményem szerint a fent jelzett három irány közül a második kettő kínál a szövegleírás számára jól hasznosítható elméleti és módszertani fogódzót, ezért az itteni vázlatban ezekre alapozok. Mind a funkcionális, mind a kognitív megközelítések alapvetőnek tartják egyrészt a nyelvi elemek jelentését, még hozzá az elemi egységeknek a szemantikai beépítettségét is, valamint ezzel kapcsolatban a szemantika és a szimbolikus jellegű szintaxis szoros kapcsolatát (amit a kognitív megközelítések képviségek neveznek), másrészt a pragmatika általános érvényesítését (a kognitív kutatásokban a moduláris elmélet hívei ez utóbbit nem).

6. E ponton lehet megkísérelni a koreferenciaviszonyok jellegzetesen elkülönülő magyarázatainak bemutatását, néhány elmélet megemlítésével. E magyarázatok arra keresnek választ, hogy mi irányítja a szöveg megértést az anafora feldolgozása során, hogyan találunk rá az antecedensre, hogyan kapcsoljuk azt össze az anaforikus elemmel.

6.1. A pusztán a mondaszerkezetre, ill. a mondat szerkezetek összekapcsolódására épülő magyarázat mára kevésnek bizonyult, ezért ezzel tovább nem érdemes foglalkozni.

6.2. Egy másik megközelítés kiindulhat a lehetséges világok keretéből. Van Dijk (1980) például szintén a propozíciót tartja a szöveg egyik legfontosabb

összetevőjének, a (ko)referenciát pedig a propozíció részének (hasonlóan Petőfi fentebb idézett álláspontjához). A (ko)referencia itt a konceptuális tartománynak, a konveccionális tudásnak a sémához közelítő világában érvényesül (van Dijk 1980: 34–5). Stutterheim (1997) a propozíciót jelentéselemei szerint elemzi (kognitív keretben), és öt konceptuális tartományt nevez meg, amelyek a propozíciót felépíthetik, és amely konceptuális tartományokra utalások vonatkozhatnak, tehát amelyek a referencia (Stutterheimnél a referenciális szerepek és a referenciális mozgások) közegét adják. E tartományok a következők: személy/tárgy, esemény/cselekvés/állapot (predikátum), idő, tér, modalitás (Stutterheim 1997: 56–65). Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a beszédvilágban a dolog fogalma meglehetősen tágan értelmezendő.

6.3. Clark (1977/1997) Grice implikatura-fogalmából indul ki, a (ko)referencia jelenségét egyfajta áthidalásnak, következtetésnek tekinti, amelynek az alapja az Adott-Új Szerződés: „A beszélő beleegyezik, hogy megpróbálja megkonstruálni az egyes megnyilatkozások Adott és Új információját az adott kontextusban úgy, hogy (a) a hallgató képes legyen memóriájából kiszámítani azt az egyetlen Antecedens-t, amelyet az Adott információ gyanánt szántak, és (b) úgy, hogy a hallgatónak még nincs birtokában az Antecedenshez kapcsolódó Új információ” (Clark 1977/1997: 382). Itt tehát egy cselekvésemélet kapcsolódik egy következtetési és bennfoglalási elmélethez. Clarknál az implikatura változatai a következő nagy csoportokba rendeződnek: közvetlen referencia, közvetett utalás asszociáció révén, közvetlen utalás jellemzéssel, valamint kauzális viszonyok (indokok, okok, következmények és egybeesések).

6.4. Mint fentebb láttuk, Givón (1989) a referenciát veszi az anaforikus utalás alapjául: a referencia, méghozzá a második említés mint referencia nyelvi formája (ikonikus jellegével), a megjósolhatóság, a referenciális távolság, a potenciális interferencia, a topikállandóság, valamint a diskurzustopik és a diskurzusfókusz tulajdonságai irányítják az anaforamegértést.

6.5. Sanford—Garrod (1981) a fókusz, pontosabb megnevezéssel a diskurzusfókusz kategóriáját állítja a középpontba, Chafe (1976) és Grosz (1977) folytatásaként (ez a fókuszfogalom, mint a szövegtanban általában, nem egyezik meg a mondattani fókusz fogalmával, amelyre l. pl. É. Kiss 1998). A szerzők megkülönböztetik az explicit és az implicit fókuszt: az első valamilyen entitásra összpontosít a szövegben, a második pedig az entitást jellemző forgatókönyv, háttértudás. A két fókusz közötti különbséget a következő táblázat tartalmazza (Simon—Garrod 1981 és Garrod 1995: 15 alapján):

explicit	implicit
tartalom szerint	
előtérbe helyezett információt tartalmaz, egyedekre, példányokra vonatkoztatva, amely közvetlenül a szöveg értelmezéséből ered	háttér-információkat tartalmaz a szituációkról és az ábrázolt egyedek típusairól, forgatókönyvekkel összefüggésben
specifikus egyed- vagy szereplőegyenítés	szerep- és típus egyenítés

a referenciális folyamatok szempontjából

főképp a névmások, mutató névmások kifejezések értelmezésében van jelen, kissé más formában a tulajdonnevekében és bizonyos kvantorokében	elsősorban a határozott főnévi kifejezések értelmezésében van jelen
---	---

pszichológiai jellemzők szerint

korlátozott kapacitás (az egy időben kódolható, egyedekre vonatkozó megkülönböztetések számát tekintve)	nincs korlátozott kapacitás (csak a különböző forgatókönyvek logikai összeférhetősége tekintetében)
---	---

„A szövegreferensek az explicit fókusz által horgonyzódnak le az egyedrepresentációhoz, majd az egyedpéldányok (entitáspéldányok) a szituációs reprezentációhoz az implicit fókuszbeli szerepleképezés által horgonyzódnak le” (Garrod 1995: 5). A határozott főnévi kifejezést a forgatókönyv alapú fókuszálás irányítja, a névmást az entitás alapú fókuszálás. Az anaforikus névmás az explicit fókusz által képeződik le egy példányra (entitásra), de megértése részben az inferenciális topik irányítás és az inferenciális tartalomirányítás által történik.

6.6. Pause (1991) szintén a diskurzustopik és a diskurzusfókusz kategóriáját tekinti az anafora magyarázatában a legfontosabbnak, Karttunen (1976) és Sidner (1983) alapján. A személyes névmási anaforával kapcsolatban Pause (1991) korábbi kutatások eredményeképpen megállapítja, hogy egy szövegben mindig vannak olyan elemek, amelyek feltűnőbbek, fontosabbak, mint a többi elem. Sidner (1983) alapján ezek az elemek diskurzusfókusznak nevezhetők (nem összetévesztve e kategóriát a mondatfókusz kategóriájával). „Az antecedens a szövegvilág aktualizált részének legkiemelkedőbb diskurzusreferense, a

névmás a mondat egy (feltűnő) topikja (azaz nem a mondatfókusz, hanem a mondatháttér része). Ez a névmási anafora jelöletlen esete” (Pause 1991: 555).

Elméleti keretében a szövegvilágban a következőket különbözteti meg:

„a) UA: azok a diskurzusreferensek, amelyek az anafora előfordulásáig megemlítődnek, és amelyek — a szövegben való megfigyelt előfordulásukhoz viszonyítva — hozzáférhetők és adott esetben — névmásoknál — morfológiailag kongruensek (az U szövegvilág aktivált része); ezek egymás között részleges rangsort állítanak föl feltűnőségüknek megfelelően, amely a szövegbeli előfordulásuk módján alapul (szintaktikai funkció, szemantikai szerep, gyakoriság stb.);

b) UF: az UA-ból származó diskurzusreferensek, amelyek az anafora-előfordulást megelőző mondatban anaforikusan újra felvételnek; ezek mindig az aktuális diskurzustémák, az anaforát tartalmazó mondatához képest diskurzusfókuszok;

c) UP: az UA-ban előforduló lehetséges és megszűnt fókuszok (az anaforát tartalmazó mondatához képest), amelyek az összes, az anaforát tartalmazó mondatból származnak és nem UF-ből;

d) UE: az UP-ből származó lehetséges diskurzusfókuszok, amelyek (másként, mint Sidnérnél) az anaforát tartalmazó mondatot megelőző mondatról kezdve az anafora felléptéig léteznek; ezek az elvárt diskurzusfókuszok az anaforát tartalmazó mondatához képest, azaz azok a diskurzusreferensek, amelyek tipikusan részt vesznek a fókuszváltásban” (Pause 1991: 555). A névmási anafora a névmás előfordulása előtt aktivált szövegreferens viszonyában kapja meg értelmezését. Itt az antecedens a legkiemelkedőbb diskurzusfókusz, a névmási anafora topik (azaz ez nincs előtérben). Fókuszváltás vagy többértelműség esetében b) és d) játszik fontos szerepet az antecedens kiválasztásának műveletében. Ekkor meghatározó kategóriák: a szövegreferens kiemelkedő volta, az antecedens és a névmás hasonlósága és párhuzamossága, a szintaktikai funkció és a szemantikai szerep azonossága, a helyi tematikus kontextus hasonlósága stb. „A névmási anafora megértésének modellje az antecedens és a névmás különböző specifikus tulajdonságainak összehasonlításán és értékelésén kell hogy nyugodjon, grammatikai és pragmatika korlátozások keretében. Az antecedens meghatározása általában nem determinisztikus szabályok, hanem elvek és stratégiák (heurisztika) segítségével történik, amelyek egy jelölt kisebb-nagyobb preferenciájával vezetnek el a lehetséges alternatívák között” (Pause 1991: 556).

6.7. Langacker (1996) van Hoek (1992) alapján, a kognitív nyelvtan elméletének megfelelően a koreferenciát az antecedens és a névmás közötti olyan viszonynak tekinti, amelyben mindkettő ugyanazt az entitást profilálja az aktuális szövegtérben, s ahol a profilált entitás a fókusz. Például az

(4) A fiú a kertben van.

mondatban egy meghatározott nézőpontból tekintve az *a fiú* egy dolgot profilál, az *a kertben* egy viszonyt profilál, a sematikus trajektort (talán mozgónak fordítható; ez az a valami, amit például egy térkijelölésben mint alaphoz kijelölünk) és egy specifikált landmarkot (állónak fordítható; ez az alap, amiben mint például térben a mozgót kijelöljük). Az *a fiú* mint dolog profilja és az *a kertben* sematikus trajektora ugyanazt az entitást profilálja az aktuális szövegtérben, tehát ugyanazt az entitást helyezi fókuszba. Ez a mondaton belüli koreferencia vihető tovább, már mondathatártól független koreferens viszonyok magyarázatára.

Másképp megfogalmazva: konceptuális csoportosítással egy nominális egy adott dominiumban referenciapontként (kiemelkedő entitásként, topikként) szerepel, és az anaforikus névmásnak az aktuális szövegtérben e referenciapont dominiumán belül kell lennie. A névmás referense közvetlenül hozzáférhető az aktuális szövegtérben, a nominálisé nem.

6.8. Pléh (1998) Clark (1977/1997) fentebb említett magyarázatából indul ki, és több szempontot bevon az anaforamegértés leírásába. Együttesen vizsgálja a szórend, a szintaktikai funkció (alany, tárgy stb.), a szemantikai (tematikus) szerep (ágens, páciens, experiens stb.), a rag funkcióját, a mondattani topik – fókusz megkülönböztetésnek, a tárgy aktív vagy inaktív voltának a szerepét, s az ezekből nyert adatok alapján különíti el a grammatika, a pragmatikai és a kognitív tényezőket az anaforamegértésben.

6.9. Az eddig felsorolt magyarázatok nagy részének egyik közös jellemzője, hogy az anafora felől közelítik meg a koreferencia jelenségét, vagyis a megértési folyamatot keresésként az anafora felől modellálják. Müsseler (1995) öt műveleti tételben foglalja össze a névmási anafora megértésének elméleteit. Ezek:

- 1) A névmási anafora megértése az anafora dekódolásával kezdődik.
- 2) „Primitívek” visszafelé keresése: az előzetes kijelölés a felszíni reprezentációból ered.
- 3) Visszafelé keresés „elaboratívumokkal”: a megértés a diskurzusmodellre és a következtetésekre összpontosít.
- 4) Közvetlen visszafelé keresés: a névmást az előnyben részesített antecedenshez viszonyítja.
- 5) Előre keresés: további információgyűjtés a későbbi szöveg(rész)ből.

A hatodik tétel az első öttel szemben áll:

- 6) A névmási anafora megértése a névmási lekötöttségből ered.

A névmási lekötöttség azt jelenti, hogy az anafora megértésében nincsen (vagy általában nincsen) kereső művelet, mert „a névmás dekódolása előtt a lehetséges antecedensek már határozott specifikációt kapnak” (Müsseler 1995: 59), ezáltal a megértési művelet előkészítése, és megértése is megtörtént, az anaforát megelőző megértési folyamatban.

6.10. Fölvethető még a nézőpont kérdése az anaforaértelmezésben. A koreferenciák irányt jeleznek a szövegben strukturálisan, és létrehozási vagy megértési folyamatot jeleznek procedurálisan. Az egyszerű koreferens viszony két elem (egy pár) viszonya, amely a szövegben térben és időben helyezkedik el mind a beszélő, mind a hallgató szemszögéből, azaz: térben az általános szövegstruktúra tekintetében (ekkor az idő az állapot egyszerű folyamatossága, a létrehozott vagy megértett struktúra állandóságában), és időben és térben mint két különböző nyelvi elem szövegbeli egymásra utalása a procedura tekintetében (ugyanis a két elem a szöveg terében és idejében mint négydimenziós világban helyezkedik el két különböző helyzetben, és a beszélő, ill. a hallgató számára a szöveg tényleges előállításakor vagy érzékelésekor így jelennek meg). Az anaforikus vagy kataforikus utalások a kapcsolatnak irány jelleget adnak.

Ez a tér-idő rendszer azonban csupán a szövegnek mint fizikailag megjelenő és érzékelhető entitásnak a jellemzője. A szövegtani leírás szempontjából fontosabb a szöveg belső tér-idő rendszere. A szövegbeli nézőpont a mindenkor beszélő nézőpontja, ez az origó, a nulla pont, a kiindulópont, ahonnan a mondatban és a szövegben a dolgok térben és időben elrendeződnek. A térbeli nézőpont a beszélőváltással együtt változik, minden beszélő a saját térbeli nézőpontját érvényesíti. Így érthető meg az egyszerű monologikus szövegeken vagy az olyan dialógusoknak, amelyekben részt veszünk, a váltásain túl a levél, a telefonbeszélgetés vagy az egyenes, a függő vagy a szabad függő beszédben rögzített párbeszéd. A perspektíva, amelynek kategóriája a kognitív nyelvészeti magyarázatokban fontos szerepet játszik, nem csupán a térbeli viszonyokat foglalja magában, hanem általában azokat a specifikációkat, amelyek a térbeli, időbeli és fogalmi pontosításokat elvégzik (például valamilyen nézőpontból vagy egy általános jellegű tudáskerethez képest, vö. például Langacker 1987.; Taylor 1995: 90–1; és különösen Sanders—Spooren 1997).

Ennek megfelelően a koreferens viszonyok követik a nézőpontviszonyokat. A 3. személyű koreferenciák a beszélőtől távol vannak, a 2. személyűek közel, az 1. személyűek azonosak. Amennyiben nincsen beszélőváltás, ez a rendszer változatlan, és segíti a koreferens elemek fölismerését. Ha van beszélőváltás, akkor általában az 1. és a 2. személy helyet cserél, a 3. személy gyakran azonos marad (de nem föltétlenül). Idézzük először az 1 (b) példát koreferens kapcsolattal:

(5) A kutya ki akar menni. Vidd már el sétálni!

Itt a második mondat tárgyias igei személyragja koreferál az *a kutya* főnévi csoporttal az első mondatban. A beszélő nézőpontja E/1, a megszólítottéhoz E/2-ben fordul, a koreferenciában utalt pedig mindkét alkalommal E/3 marad. A beszédvilág térvizonyai egy nézőpontból épülnek föl (akár a beszélő, akár a

megszólított, akár a külső szemlélő tapasztalja azt), és ez a szerkezet segíti a koreferens tagok azonosítását (mind a kettő E/3).

Vegyünk egy másik példát, egy párbeszédet, amely egy család három tagja között zajlik:

- (6) – Péter, vidd el Zsuzsit holnap délután a fogorvoshoz!
– Nem tudom elvinni, mert értekezletünk van.
– Nem akarok fogorvoshoz menni!
– Akkor mégis én viszlek el.

Itt a második mondatban a *Nem tudom elvinni* igei csoport kifejtetlen tárgya utal az első mondatban a *Zsuzsi* névvel megnevezett és utalt beszédvilágbeli entitásra, a negyedik mondatban pedig a *viszlek el* igei csoport teszi ugyanezt. A második mondatban az igei személyrag 3. személyű tárgyra vonatkozik, a negyedikben 2. személyűre, a nézőpontváltás ellenére a két utalás azonosítása nem okoz nehézséget, mert a beszélgetés résztvevői és az azt szemlélők is követni tudják a váltást.

A nézőpont azonban nem egyszerű kommunikációs jelenség. Több tényező határozza meg, s egyik összetevője, a kiindulópont háromféle is lehet: 1) a kiindulópont semleges, nincs köze a szöveg aktuális külső tér-idő-rendszeréhez; 2) a kiindulópont a referenciális központ (R), az R az éppen beszélő kiindulópontja (E/1, *én*, de a második személy is az R-re utal), jelen idő kapcsolódik hozzá, az éppen beszélő tudatos entitás, aki önmagára tud utalni az E/1 formával; 3) a kiindulópont a „tudatosság szubjektuma” (S): „Az S az az alany, akár a beszélő, akár a szöveg szereplője, aki felelős az információért, más szavakkal az S felelős a megnyilatkozás propozicionális tartalmáért és feltehetőleg formájáért” (Sanders—Spooren 1997: 87). Ez a belső tagolódás további pontosításokat tesz lehetővé, különösen az *ő* és *az* az anaforikus szerepének elkülönítésében, ugyanis amennyiben a semleges kiindulópont egyezik az antecedens és az anafora mondatában, az anafora zéró vagy személyes névmás, amennyiben ez a kiindulópont nem egyezik, tehát részleges nézőpontváltás következik be, az anafora távolra mutató névmás (vö. Kocsány 1995, 1997; részletesebben l. Tolcsvai megjelenőben). Pléh—Radics (1976) példáival:

- (7) a) A kisfiú meglátta a bácsit. Ø Odament hozzá.
b) A kisfiú meglátta a bácsit. Az odament hozzá.
(8) a) A lány már sürgette a fiút. Az rögtön megértette, miről van szó.
b) A lány már sürgette a fiút. Ő rögtön megértette, miről van szó.
c) A lány már sürgette a fiút. Ø Rögtön megértette, miről van szó.

6.11. További kérdés a referencia és a rajta alapuló koreferencia reprezentációjának alapvetően redukált jellege, ill. a (bármilyen felfogású) szemantika és a referálás viszonya. Jól bemutatható ez az (1) példával:

- (1) a. A kutya négylábú háziállat.
b. A kutya ki akar menni.

Az (1) b) esetében nincs szükség a *kutya* specifikációjára, a határozott főnévi utalás a beszédvilágban a *kutya* az elosztott reprezentációk elmélete szerint minimális számú szemantikai egységgel azonosíthatóvá teszi az utalt dolgot, amelyet kétségkívül megkönnyít a nyelvtani határozottság. Feltételezhető, hogy a Rumelhart—McClelland szerzőpáros (1986) és például Smolensky (1988/1996) által kifejtett szubszimbolikus szint annyiban érvényesül itt, hogy nem szükséges feltételezni valamilyen propozíció formájú egzisztenciális előfeltevést (például: „van egy kutya”, „egy kutya a miénk”). Ez valószínűleg azért lehetséges, mert a példamondat nyelvtana és jelentéstana a beszédhelyzet ismeretében fontos további jellemzőket mutat. A példamondat bizalmas beszédhelyzetben hangzik el, ezért maga a mondat (ill. a kétmondatnyi szöveg) minimális formájú, csak a legszükségesebb összetevőket nevezi meg nyelvi formában. Ugyanakkor maga a *kutya* a prototípuselmélettel összefüggő kategóriaspecifikáció rendszerében a középső, alapszintűnek nevezett („basic level”) kategória. Az alapszintű kategória az a szint, amit a világban való tájékozódás és a nyelvelsajátítás során a leghamarább megtanulunk, ezen a szinten érzékeljük a legáltalánosabban a kategóriatagokat jellemző alakot (Gestaltot), ehhez kötődik a legrövidebb, leggyakrabban használt és kontextuálisan leginkább semleges nyelvi megnevezés, a leggyorsabb azonosítás és a legtöbb kategóriatulajdonság (vö. Berlin—Breedlove—Raven 1974). A megnevezés tehát a kategóriaszint tulajdonságaival megerősíti a beszédhelyzet jellemzőit, és együttesen alakítják ki az utalás formáját. A második mondat koreferens eleme ehhez kapcsolódik. Ennek az elemzésnek egy mára elfogadott pszichológiai belátás a kognitív alapja, amely az elosztott reprezentációk modelljének egyik eredménye: a dolog részleges reprezentációja elégséges ahhoz, hogy az egész dolgot megkapjuk (vö. Rumelhart—McClelland eds. 1986, Eysenck—Keane 1990/1997: 259). Más esetekben, kifejtőbb szövegben a referencia és a koreferencia valószínűleg jobban épít a jelentésre, különösen annak specifikált(abb) változataira.

A legelső példapár ((1) a) és b)) még egy kérdést fölvet, amely a (ko)referencia általános értelmezésére is hatással van. Ugyanis (1) a) a *kutya* főnévi csoportjára is történhet szövegbeli utalás:

- (9) A kutya négylábú háziállat. Az embertől függ táplálkozása.

Amennyiben az első mondat *a kutya* eleme nem utaló összetevő, a második mondat E/3 birtokos személyjele (*táplálkozás-a*) sem utal a beszédvilág valamely dolgára. Ebben az esetben a második mondat birtokos személyjele az első mondat jelentése alapján értelmezhető. Beaugrande—Dressler (1981: 60, 64) már megemlíti ezt a jelenséget, és a Ko-Sinn megnevezéssel illeti. Magyarul koszensus (ko-sensus) lehet a terminusa, elkülönítve azt a koreferenciától. A koszensus szerkezete és működése hasonlít a koreferenciáéra, szövegsemantikai és szövegpragmatikai szerepe azonban más. Ha egy más referencia- és szövegfelfogásban a generikus főnévnek is lehet utaló szerepe, akkor ennek a megkülönböztetésnek nincs jelentősége.

7. Hogyan lehet az eddigieket összefoglalni, és milyen további kérdések következnek az összefoglalásból?

7.1. 1) A megközelítések mind összetettebbek: a morfológiai, grammatikai, szemantikai és pragmatikai összetevőket valamilyen dinamikus, műveleti szintézisben összegzik.

2) Ennek a szintézisnek általában kognitív alapja vagy kerete van.

3) A kognitív alapok vagy keretek két nagy csoportba sorolhatók:

a) konceptuális alapúak (ilyen elsősorban Langacker felfogása, de ezt alkalmazza Müsseler is);

b) feldolgozás alapúak, amennyiben az anaforamegértést összefüggésbe hozzák általában a szövegbeli, ill. szövegmegértésbeli előtérbe helyezéssel, specifikusabban a diskurzusfókusz és a diskurzustopik kategóriájával. (Megjegyzendő, hogy Langacker konceptuális alapú modellje is beépíti a fókusz kategóriáját a rendszerbe.)

7.2. További felmerülő kérdések

7.2.1. Milyen mértékig egyeztethetők össze a fent jelzett és további elméletek, és mi lehet az egyeztetés eredménye?

A modellált folyamatok/műveletek a különböző elméletekben

a) független és teljes elméletek az anaforamegértésről;

b) a megértési folyamat tényezői (legalábbis a fontosak);

c) ha b) igaz, milyen viszony van a tényezők között: moduláris (ha igen, mi irányítja a modulokat), párhuzamos, vagy skaláris (amikor az első sikertelen megértési kísérlet után más lehetséges megértési műveletek következnek)?

7.2.2. Az antecedens – anafora viszony „minimális pár”, vagy további információ szükséges a megértéséhez a kontextusból és a szituációból?

Mi a szerepe a reprezentációnak, a konceptualitásnak a nominális és a névmási anafora esetében?

Hol van a szemantikai/pragmatikai/kognitív határa a főnévi anaforikus viszony-
nak?

Hogyan lehet értelmezni az antecedens – anafora viszonyt a szöveg részeként?
Lehetséges modellek:

a) sturktúramodell: a szöveg (szövegrészlet) referensei listát vagy strukturált viszonyrendszert alkotnak állandó entitásokkal (azaz több entitás van az előtérben egy időben a szöveg egy pontján), ezt a munkamemória korlátozza, a referensek részlegesen és lassan változnak;

b) folyamatmodell: a legfontosabb referens áll a diskurzusfókuszban (az előtérben), a fókuszban álló entitás minden szükséges alkalommal változik, gyorsan, a szövegszinten állandó vagy ismételt referensek (entitások) hullámjelleggel fordulnak elő újra és újra.

7.2.3. Mi a különbség a diskurzusfókusz és a diskurzustopik között (vö. Rickheit—Habel eds. 1995 Bevezetőjének kérdéseivel)?

A diskurzusfókusz és a diskurzustopik milyen mértékben a) szintaktikai, szemantikai és pragmatika vagy b) kognitív jelenség? Vagy a szövegmegértés mint kognitív jelenség elnyeli ezt a megkülönböztetést?

Hogyan manifesztálódik a fókuszálás a szövegmegértés során?

7.2.4. Egyéb kérdések

Vannak-e „buta” anaforamegértések, amikor egyetlen lehetséges antecedens található az előzményben?

Mennyire „passzív” az antecedens?

Milyen tipológiai különbségek alakítják az anaforamegértés elméleteit?

8. Ha ezek után az *Officina Textologica 2.* koreferenciaelemzéseit szembesíteni kívánom az eddig összefoglaltakkal, akkor legjobb, ha saját elemzésemet elemzem.

8.1. Vegyük ehhez először az eredeti szöveget, majd a kiegészített változatot.

Ve: Temesi Ferenc: Por. eszménykép. I. kötet. Magvető, 1986. 180.

eszménykép

Tudja csak meg a világ (ha áll még és kíváncsi rá): az én gyerekkori ~ -em Percy Harrison Fawcett volt. Karácsonyra kaptam meg a könyvét (már nem a Jézuska hozta). Az volt a címe: „A Mato Grosso titka”. Dél-amerikai kalandzásairól számolt be benne ez a derék brit utazó, aki annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — egészen megrendített. Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni, mint ő. Fel is írtam a könyvfedél belsejére, hogy: „A könyv elolvasása után a szerzőt ~ -nek választottam.” És aláírtam a nevem. A lapon még húsz névnek jelöltem ki helyet, de csak a

Kamoné került az enyém alá. Odaadtam Bottyán Karcsinak is, de ő nem adta vissza.

Akkoriban úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevkett”. Ma már tudom, hogy „Fócett”-nak kellett volna ejteni, viszont ~ -em, az nincs.

[K01/&vb]Tudja csak meg a világ (*azt, amit most mondok*) (ha áll még (*a világ*) és kíváncsi (*a világ*) rá (*arra, amit most mondok*)): az én (*az elbeszélő én*) gyerekkori ~ -em (*eszményképem*) Percy[^]Harrison[^]Fawcett volt.

[K02/&vb]Karácsonyra kaptam (*én = az elbeszélő én*) meg a (*az ő = Percy[^]Harrison[^]Fawcett*) könyvét (már nem a Jézuska hozta (*karácsonyra azt = a könyvet*)).

[K03/&vb]Az volt a (*a könyv*) címe: „A Mato Grosso titka”.

[K04/&vb](*az ő = Percy[^]Harrison[^]Fawcett*) Dél-amerikai kalandzásairól számolt be benne ez a derék[^]brit[^]utazó (*Percy[^]Harrison[^]Fawcett*), aki (*Percy[^]Harrison[^]Fawcett*) annyi megpróbáltatáson ment keresztül az Amazonas őserdeiben, hogy — Zola ide vagy oda — (*Percy[^]Harrison[^]Fawcett*, azaz *Percy[^]Harrison[^]Fawcett sorsa, viselkedése*) egészen megrendített (*engem = az elbeszélő ént*).

[K05/&vb]Olyan halálmegvető, elszánt és kitartó szerettem volna lenni (*én = az elbeszélő én*), mint ő (*Percy[^]Harrison[^]Fawcett*).

[K06/&vb]Fel is írtam (*én = az elbeszélő én*) a könyvfedél belsejére (*azt*), hogy:

[K07/&vb]„A könyv elolvasása után (*én = az elbeszélő én*) a szerzőt (*Percy Harrison Fawcettet*) ~ -nek (*eszményképnek*) választottam.”

[K08/&vb]És (*én = az elbeszélő én*) aláírtam (*a könyvfedél belsejére írt, [K07]-ben idézett szöveg alá*) a (*az én = az elbeszélő éné*) nevem.

[K09/&vb]A lapon még húsz névnek jelöltem (*én = az elbeszélő én*) ki helyet, de csak a Kamoné (*a Kamon neve*) került az enyém (*az én nevem*) alá.

[K10/&vb]Odaadtam (*a könyvet = Percy[^]Harrison[^]Fawcett könyvét*) Bottyán Karcsinak is, de ő (*Bottyán Karcsi*) nem adta vissza (*a könyvet = Percy[^]Harrison[^]Fawcett könyvét*).

[K11/&vb]Akkoriban (*gyerekkoromban*) (*én = az elbeszélő én*) úgy ejtettem a „Fawcett” nevet, hogy „Fevkett”.

[K12/&vb]Ma már (*én = elbeszélő én*) tudom, hogy „Fócott”-nak kellett volna ejteni (a „Fawcett” nevet), viszont ~ -em (*eszményképem*), az (*eszményképem*) nincs.

A két változat összehasonlításából a fentiek alapján a következőket lehet röviden megállapítani az eredeti koreferenciaelemzés kiegészítéseként.

8.2. Az E/1 és az E/3 antecedensek és hozzájuk tartozó anaforák pontosan megfelelnek a Givón által a referenciamegjósolhatósággal és az ikonikus jelleggel kapcsolatban megállapítottaknak. Amennyiben a diskurzusfókuszot tekintjük a legkiemelkedőbb, leginkább előtérben álló entitásnak, akkor a szövegben a következő ilyen fókuszok találhatók: eszménykép, E/1 (*én*), gyermekkor, Percy Harrison Fawcett, könyv. Amennyiben a modellt kiegészítjük a diskurzustopik kategóriájával, az állapítható meg, hogy mindegyik felsorolt fókusz az első említés után topikká alakul, majd adott esetben újra fókusz helyzetbe kerül, kivált a szöveg utolsó mondatában. A felsorolt fókuszok megfelelnek a leggyakrabban előforduló koreferenciaindexeknek, tehát a Givón-féle referenciális távolságra, potenciális interferenciára és topikállandóságra vonatkozó adatoknak megfelel az elemzett szöveg.

Az összes felsorolt szövegbeli diskurzusfókusz implicit fókusza jelentékeny szerepet játszik az anaforák (és a szöveg) megértésében, erre az eredeti elemzésben történik is utalás (kivált a két személy esetében, ahol E/1: gyermek, ill. író, E/3: felnőtt, utazó, író).

8.3. A perspektíva igen fontos szerepet játszik a szövegben, mert az E/1 határozza meg a nézőpontot, és ahhoz viszonyul minden egyéb utalás, azok ugyanis 3. személyűek, kivéve az E/1 birtokos személyjelű alakokat, amelyek viszont az origóra vonatkoznak. A perspektíva akkor is érthető, ha a történetelbeszélés egyik konvenciójaként nem ismerős az E/1 elbeszélés.

8.4. Vannak a szövegben olyan koreferenciaviszonyok, amelyeket nem teljesnek neveztem az elemzésben (*kalandozás — megpróbáltatás — megrendített valami, halálmegvető — elszánt — kitartó*). E koreferens viszonyokban lényegesen nagyobb szerepet játszik a szemantikai összetevő, azon belül is a közös jelentés (koszenzus) csak részben közös volta, ill. az első példában nyitott volta (tudniillik a *megrendített* vonzata a szövegben több korábban említett dolog is lehet, amelyek bizonyos fokig szinonimok, ill. a két képzett főnév metonimikus viszonyban áll magával a névvel). Szintén megemlítendő, hogy a *Percy Harrison Fawcett — derék brit utazó* koreferenciát pusztán a távolra mutató alapján azonosítom, miközben valamilyen szemantikai kapcsolat föltételezhető a név és a főneves szerkezet között, részleges jelleggel, amelyet az általános ismeretek mellett a szövegelőzmény néhány eleme is előkészít (maga az *eszménykép* és a könyvcím jellege). A *gyerekkor*, az *akkoriban* és a *ma* közötti koreferencia számomra kérdéses, ugyanis itt nem azonos entitásra történik az utalás, hanem először a két időpontra (pontosabban időszakasz-

ra) külön-külön, s ami összekapcsolja őket, az nem azonosság, hanem viszony. E viszony azonban csak másodlagosan érvényesül a szövegben, még ha az idő maga mindig viszonyításon alapul is.

8.5. A szöveg címe, amelyet a szótárregény műfajának megfelelően ~ jelöl, sajátos változásokon megy keresztül: az első mondatban nem referenciálisan jelenik meg, azután referálóvá válik, majd az utolsó mondatban elveszti referenciális jellegét, megfelelv az epizód szövegértelmének. A konszenzus látszólag végig érvényesül, hiszen egy szó egyazon jelentése tapasztalható. Azonban talán épp itt mutatkozik meg a koreferencia összetett volta: az „üresen”, szemantikai specifikáció nélkül megjelenő *eszménykép* koreferencia alapján azonosítódik egy személlyel, annak (itt nem elemzett) kifejtett és sugallt tulajdonságaival, ezáltal az *eszménykép* jelentése specifikálódik, méghozzá több szakaszban, majd az utolsó mondatban újra „üressé” válik.

Irodalomjegyzék:

- Balázs János 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat.
- de Beaugrande, Robert-Alain—Dressler, Wolfgang U. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Beckmann, Ulrich 1991. *Text und Textwelten*. (Papiere zur Textlinguistik. 67.) Hamburg: Buske.
- Bencze Lóránt 1991. Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete. In: Petőfi S. János—Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. 3. Szeged: JGYTF Kiadó. 13–40.
- Berlin, B.—Breedlove, D. E.—Raven, P. H. 1974. *Principles of Tzetal Plant Classification*. New York: Academic Press.
- Chafe, W. 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and points of view. In: C. N. Li (Ed.): *Language comprehension and the acquisition of knowledge*. Washington: Winston.
- Clark, Herbert H. 1977/1997. Áthidalás. In: Pléh Csaba, Siklaki István, Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris. 380–90.
- van Dijk, Teun A. 1980. *Textwissenschaft*. Tübingen: Niemeyer.
- Eysenck, Michael W—Keane, Mark T. 1990/1997. *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fehér M. István 1992. *Martin Heidegger*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- Frege, Gottlob 1892/1966. Über Sinn und Bedeutung. In: *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 40–65.

- Garrod, S. 1995. Distinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension. In: G. Rickheit & C. Habel (Eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin: Walter de Gruyter. 1–17.
- Givón, Talmy 1983. Topic Continuity in Discourse: The Functional Domain of Switch-Reference. In: I. Heiman & P. Munro (eds.): *Switch-Reference and Universal Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 51–82.
- Givón, Talmy 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. Vol. I. 1984. Vol. II. 1990.
- Givón, Talmy 1989. *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics*. Hillsdale, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Grosz, Barbara 1977. *The representation and use of focus in dialogue understanding*. (Technical Note 15). SRI International Artificial Intelligence Center.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K.—Hasan, Ruquaya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Heidegger, Martin 1927/1989. *Lét és idő*. Fordította Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest: Gondolat.
- van Hoek, Karen 1992. *Paths Through Conceptual Structure: Constraints on Pronominal Anaphora*. PhD diss. San Diego: University of California.
- Károly Sándor 1980. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25. 49–65.
- Karttunen, Lauri 1976. Discourse Referents. In: J. D. McCawley (ed.): *Notes from the Linguistic Underground*. New York: Academic Press. 363–85.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In: É. Kiss K., Kiefer F., Siptár P.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris. 17–184.
- Kocsány Piroska 1995. Műhelytanulmány az „ő” névmásról. *Magyar Nyelvőr* 285–93.
- Kocsány Piroska 1997. Pro-drop und Textkoherenz: Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektpronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica* 385–411.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Stanford, California.
- Langacker, R. 1996. Conceptual Grouping and Pronominal Anaphora. In: B. Fox (Ed.): *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins. 333–378.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müsseler, J. 1995. Focussing and the Process of Pronominal Resolution. In: G. Rickheit & C. Habel (Eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin: Walter de Gruyter. 53–74.

- Pause, Peter E. 1991. Anaphern im Text. In: A. von Stechow, D. Wunderlich (Hg.) *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin: Walter de Gruyter. 548–59.
- Petőfi S. János 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Petőfi S. János 1998. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. In: Petőfi S. J. (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Officina textologica 2*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 15–31.
- Pléh, Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.
- Pléh Csaba—Radics Katalin 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*. 261–77.
- Reinhart, Tanya 1983. *Anaphora and Semantic Interpretation*. London: Croom Helm.
- Rickheit, Gert—Habel Christopher (Eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rosch, Eleanor 1977. Human Categorization. In: N. Warren (ed.): *Studies in Cross-Cultural Psychology*. London: Academic Press. Vol. I. 1–49.
- Rumelhart, David E.—McClelland, James L. & the PDP Research Group (eds.) 1986. *Parallel distributed processing: Vol. I., Foundations*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Sanders, José—Spooren, Wilbert 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In: W-A. Liebert, G. Redeker, L. Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 85–112.
- Sanford, A. J.—Garrod, S. 1981. *Understanding written language: Explorations in comprehension beyond the sentence*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Sidner, Charles L. 1983. Focusing in the Comprehension of Definite Anaphora. In: M Brady et al. (Eds.): *Computational Models of Discourse*. MIT. Cambridge. 267–330.
- Smolensky, Paul 1988/1996. A konnekciónizmus helyes kezeléséről. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium. 87–135.
- Stutterheim, Christiane von 1997. *Einige Prinzipien des Textaufbaus. Empirische Untersuchungen zur Produktion mündlicher Texte*. Tübingen: Niemeyer.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor megjelenőben. A nézőpont szerepe a névmási és a zéró anafora megértésében. *Magyar Nyelv*.

2.

A korreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása

BENCZE LÓRÁNT

Általános megközelítés

Ha a retorikát úgy határozzuk meg, hogy az a hatékony nyilvános beszéd tudománya, akkor a szövegben a hatékonyság és a nyilvános élőszóbeli előadás határozza meg elsődlegesen és folyamatosan a korreferáló viszonyokat, a korreferáló elemek előfordulását (occurrence), sorrendjét (sequence), gyakoriságát (frequency) és eloszlását (distribution).

a/ Amint az köztudomású, az élőbeszéd műfaja többek között olyan korlátozást jelent, hogy — akár a megértés, akár az elmélyülés kedvéért — a kommunikáció későbbi eseménypontjain nem lehet „visszalapozni”, hosszabb-rövidebb szövegrészeket újraolvasni. Arra sincs lehetőség, hogy a hallgató megpihenjen, elmerengjen, és egy-egy szövegrészen el-eligondolkodjék, hiszen akkor elmulasztja az (élő)beszéd soron következő részét, nem figyel rá, és a figyelemkihagyás miatt a későbbiekkel sem érti meg teljesen. Ezért a szövegbeli utalásoknak általában, de a korreferencialitásnak is rendkívül biztosnak, világosnak, könnyen követhetőnek kell lennie még az elliptikus szerkezetekben is.

A nyilvánosság következménye, hogy általában nem állíthatjuk meg a beszélőt, nem tehetünk föl neki kérdéseket, mint a hétköznapi beszélgetésekben, tehát a hatékony nyilvános beszéd szövegének vagy olyannak kell lennie, hogy ne lehessen kérdezni, vagy pedig olyannak, amelyik kérdéseket vet föl a hallgatóban, de azokat a beszélő rögtön meg is válaszolja. Ennek a szorító hálónak részei a korreferáló elemek és viszonyok. Ez a hálórend nem engedi meg a legkisebb „eltévelyedést” sem a hálón kívülre, nem enged kicsusszanni egyetlen gondolathalacska sem idegen vizekre.

b/ A hatékonyság a szövegnek olyan követelménye, amely a megértésen túl a meggyőzést állítja középpontba. A meggyőzés mint elsődleges követelmény sajátos, úgynevezett retorikai szövegalkotást igényel. A szöveget minden ízében meghatározza, köztük — ahogy már említettem (előfordulás, gyakoriság, sorrend, eloszlás) — a korreferáló elemeknek és viszonyoknak az adott szövegre jellemző alapértékeit. A meggyőzés mintegy az adott gondolat beleverése a hallgatóságba. A meggyőzés eszközei (a szupraszegmentális és nyelven kívüli elemeken túl) a különféle alakzatok és veretes szóképek (figurák és trópusok)

erőteljes alkalmazása. A korreferáló elem- és viszonybeazonosítási bizonyossági skála egyik végén helyezkedik el a nyelvi elem változatlan ismétlése (*a fent nevezett Kis Péter így tett, majd a fent nevezett Kis Péter úgy tett*, általánosítva: *az ... az*), amely csekély szellemi erőfeszítést követel, de amelyik a nyelvi jel ismételt felbukkanásával mintegy rögzül a hallgatóban, a másik végén a szóképek (*szeme kőkény*, általánosítva: *ez az*), amelyek szintén könnyen azonosíthatók a szónoki beszédben. Alkalmazásuk azonban feszültséget kelt, érzelmeket kavart, és mint ilyenek hagynak maradandó változást a hallgatóban. A kettő között pedig az alakzatok helyezkednek el (*mostan kedvem kerekedik, elmém azon elmélkedik*, általánosítva: *ez ... ez*), amelyekben valójában a szerkezet ismétlődik, az elemek pedig hasonló jelentésűre és azonos vagy hasonló grammatikai tulajdonságúra cserélődnek. Összességében tehát a hasonló jelentés és az azonos/hasonló szerkezet együttesen sulykolva alakítja a hallgatót.

c/ Köztudomású az is, hogy a magyar írók évszázadokon át az antik szónoklatokon iskoláztak. Amikor tehát írtak, akár verset, akár prózát, ezeket a mintákat követték. Ezért a magyar szépirodalom meglehetősen retorikus, és talán emiatt — nem pedig a nyelvtípus különbözősége okán — fordítható nehezen európai nyelvekre. Hogy a hatékony élőbeszéd mintái szerint írtak, ezt még megerősítette az az ősi, máig ható vonulat is, hogy a magyar szépirodalom az írás elterjedésével is megtartotta erőteljesen élőszóbeli jellegzetességét. Sauvageot a két világháború közötti időben megdöbbent azon, hogy magyar költők verseiket nyilvánosan szavalják, és tömegek hallgatják őket, mint valaha a sámánokat vagy igriceket. Ezért tartom nevetségesnek, hogy felrótták a *Kis magyar retorika* szerzőinek (Szabó G. Zoltán—Szörényi László, Tankönyvkiadó, Budapest, 1998), hogy példáikat magyar versekből veszik. Teljesen jogos volt a szerzők eljárása. A magyar vers és próza nyelve általában retorikus nyelv, de néha még a novella (például Kosztolányi *Utcapad* «vö. A remekmű gyökerei. Magyar Nyelv. (1986/3) 269–75») és a vers felépítése is a szónoki beszéd felépítését követi (Petőfi *Akasszátok föl a királyokat!*).

Mintaszöveg

Petőfi Sándor: Akasszátok föl a királyokat!

Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél, s utánok több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!
Ez mind igen jó, mind valóban szép,
De még ezzel nem tettetek sokat —
Akasszátok föl a királyokat!

Kaszálhatd a fűt világvégéig,
Holnap kinő az, ma lenyesik.
Tördelheted le a fa lombjait,
Idő jártával újra kivirít;
Tövestül kell kitépni azokat —
Akasszátok föl a királyokat!

Vagy nem tanultad még meg, oh világ,
Gyülni méltóképpen a királyt?
Oh, hogyha szétönthetném köztetek
Azt a szilaj veszett gyüloletet,
Mitől keblem, mint a tenger, dagad! —
Akasszátok föl a királyokat!

Szivőknek minden porcikája rossz,
Már anyja méhéből gázságot hoz,
Vétek, gyalázat teljes élete,
Szemétől a levegő fekete,
S megromlik a föld, melyben elrohad —
Akasszátok föl a királyokat!

Ezerfelé bús harcmező a hon,
Arat rajt a halál irtóztatón,
Itt egy falu, amott egy város ég,
Százzezerek jajától zúg a lég;
S halál, rablás mind a király miatt —
Akasszátok föl a királyokat!

Hiába ömlik, hősök, véretek,
Ha a koronát el nem töritek.
Fejét a szörny ismét fölemeli,
S akkor megint elől kell kezdeni.
Hiába lenne ennyi áldozat? —
Akasszátok föl a királyokat!

Mindenkinek barátság, kegyelem,
Csak a királyoknak nem, sohasem!
Lantom s kardom kezembül eldobom,
A hóhérságot majd én folytatom,
Ha kívülem rá ember nem akad —
Akasszátok föl a királyokat!

(Debrecen, 1848. december)

Elemzés

Már Horváth János (Petőfi Sándor, Pallas: Budapest, 1922) alaposan és meggyőzően elemezte Petőfi verseit mint szerepjátásokat (i. m. 27-től, 54, 62 stb.) – felhíva a figyelmet a bennük lévő „conventionális szónokiasságra” (i. m. 40). Az *Akasszátok föl a királyokat!* című versében Petőfi demagóg szónokot játszik, és ezért ezt a költeményét a benne lévő „művészi mímelés”, „a „szónoki furfang”, a „példálózás”, a „szerfölött ügyes számító demagógia”, „a szívreható kép” (*Ezerfelé bús harcmező a hon ...*) miatt Horváth János „mesterileg demagóg szónoki műnek” nevezte. Horváth János utal arra is (i. m. 515), hogy a vers három hiperbolikus toposza Shelley egy-egy művéből való, egy pedig Byrontól. A vers egyes toposzai más 1848-as királyellenes versekben is fölbukkannak, esetleg más szöveggörnyezetben: „Szeretet ... hah, ezt a szép virágot / Tövestül kiteptétek ti rég” , „... gyümölcse / Már túlérve, rothadásba van”, „Bármit mond, az szemtelen hizelgés” , „Föllázítsam a kerek világot, / Föllázítsam-e ellenetek, / Hogy a dühnek Sámson-erejével ...”, „Nincsen többé szeretett király!” /≠refrén!/, (A királyokhoz, 1848. március 27–30); „Egyetlen hű emberem!” /mondja a király a hóhérnak/ (A király és a hóhér, 1848. április). *A királyokhoz* című vers is népszónoklat, csak hogy ebben a költő aposztrofával él, azaz látszólag a királyoknak beszél, de valójában a tömeghez szól (vö. 9,2,38).

Az ostoba és korlátolt marxista irodalomtörténet — ezt ma már nem dicsőség kimondani, pusztán a tényállást rögzítem — félreértette Horváth János művészi szerepjátás-elméletét (Pándi Pál: Petőfi. Szépirodalmi, Budapest, 1982, 9–10). Illyés Gyula a maga szokásos módján ravaszul megkerüli a nyílt állásfoglalást, ki nem mondaná, hogy Petőfi népszónokot játszik, de mindvégig következetesen erről ír: „Van benne párbeszéd, okfejtés, pontos helyzetismertetés, dicséret, buzdítás ...” (Illyés Gyula: Petőfi. Szépirodalmi: Budapest, 1971, 556–558).

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a retorikai-stilisztikai elemzésnél elsősorban Quintilianusra (M. Fabi *Quintiliani Institutionis Oratoriae Libri Duodecim*. Recogn. M. Winterbottom. Clarendon: Oxford, 1970), a korreferáló viszonyok elemzésnél pedig az *Officina Textologica* 2. kötetére (*Korreferáló elemek – korreferenciarelációk*. Szerk. Petőfi S. János, Kossuth Egyetemi Kiadó: Debrecen, 1998) támaszkodom.

A versben, amely tehát valójában miniatűr szónoklat, és amely a klasszikus retorikának szinte minden fontos elemét, mintha valamiféle tanszónoklat volna, magában foglalja, a korreferencia teljes egészében a (művészien utánzott) demagóg megnyilatkozást szolgálja.

Az első versszak a bevezetés (exordium). A jó bevezetés ügyesen előkészíti a hallgatóságot (Quintilianus 4,1,5), amely előkészítés a beszéd elején különösképpen szükséges, és akkor valósul meg,

1. ha a hallgatóság figyelmét fölkellettük (attentum fecerimus, uo.). Az emberek általában arra figyelnek, ami új, rendkívül jelentős, szörnyű (4,1,33; 10,1,48–49) és konkrét (4,1,52). Az első versszak első két hiányos mondata, párhuzamos grammatikai szerkesztése (*Lamberg szívében kés, Latour nyakán Kötél*) kétszeresen is kielégíti a jó bevezetés e feltételeit. Az elliptikus szerkesztés olyan zaklatottá teszi ezt a kezdést, mint amikor a váratlan hírt futva, lélekszakadva, felindulva közli a szónok. Ezt a zaklatottságot erősíti a versformában a enjambement is (*nyakán / kötél*).

A figyelemfelkeltés legravaszabb eszköze az inszinuáció (4,1,44). Adamik Tamás az *insinuatio* szót mint retorikai szakkifejezést következetesen így fordítja: *közvetett megközelítés*. A két mondat lehetséges kiegészítése: *Lamberg szívében már ott van a kés, Latour nyakán már ott van a kötél*. A *már* időhatározószó gyakori inszinuációs eszköz volt már az ókorban is. A hallgatóban azt a félelmet kelti, hogy elmulasztott valamilyen létfontosságú információt, és ezért még inkább figyel (vö. Heinrich Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. 2te Aufl. Hueber: München 1973. § 272).

A figyelemfelkeltés másik nélkülözhetetlen eszköze, ha a hallgatót közéről érinti az előadott ügy, ha úgy érzi, hogy „a te ügyedről van szó” (tua res agitur, Lausberg i. m. § 271 γ). E célt is szolgálja majd a negyedik tagolt teljes mondat és a negyedik tagolatlan mondat, illetve megszólítás (*Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!* — lásd még alább).

A figyelemfelkeltés eszköze a képes megfogalmazás is (4,1,70). Itt az első két mondatban négy metonímia, illetve szinekdoché is van:

- az erőszakos halál (*szívében kés, nyakán kötél*),
- a zsarnokság egy-egy megtestesítője *Lamberg* császári biztos, Magyarország katonai parancsnoka, ideiglenes nádor, akit Budán gyilkolt meg a fellázadt tömeg, *Latour* osztrák hadügyminiszter, akit pedig Bécsben gyilkoltak meg. Utólagosan a demagógiát illetően jelképes értékű, hogy megkülönböztetés nélkül egymás mellé került *Latour*, az aljasan magyarellenes katonapolitikus, és *Lamberg*, a Móron született, elmagyarosodott és a hadügy magyarosításán fáradozó katonapolitikus, aki lehetséges közvetítő, és valóban megfontolható feltételekkel érkezik Pestre, ahol Kolossy megöli.

A képes megfogalmazáshoz köthető a figyelemfelkeltésnek az a módja, hogy felkorbácsoljuk az érzelmeket a hallgatóságban, reményt, félelmet keltünk benne, figyelmeztetjük, kérjük, sőt akár a kérkedésnek is hangot adunk (cuius animus spe metu admonitione precibus, vanitate denique, si id profuturum credemus, agitandus est, 4,1,33). Ezt versünkben a népszónok leginkább azzal éri el, hogy a különféle nyelvtani alakokkal (határozószó, ige) kifejezett

elbizonytalanító modalitással játszik: *talán, kezdesz, – végre, – igen, valóban, De még ... nem*. A hallgatóság dicséretébe (lásd alább 2.) ékelt, expressis verbis kifejezett türelmetlenséggel (*végre*), elliptikusan érzékeltetett türelmetlenséggel (*bár ez mind igen szép, bár ez mind valóban jó*) és bizonytalansággal (*talán, kezdesz, bár - bár, de még ... nem*) előkészíti a refrénben kimondott témát, célját, illetve a hallgatóság teendőjét: *Akasszátok föl a királyokat!* A klasszikus retorikában ez volt a *dubitatio*, a megjátszott bizonytalanság (9,2,19: ... cum simulamus ... nam et dubitasse nos fingimus, vö. Lausberg § 776);

2. ha a hallgatóság jóindulatát megnyertük (benivolum fecerimus, uo.), azaz elhúzzuk az orra előtt a mézesmadzagot (*captatio benevolentiae*). A hallgatóság megnyerésének egyik klasszikus módja a hallgatóság dicsérete. Ez akkor a leghatékonyabb, ha a dicséretet a mi ügyünk hasznosságához kötjük (si laudem eius ad utilitatem causae nostrae coniunxerimus, 4,1,16). Többszörösen is megdicséri a hallgatóságot a „népszónok”: *hatalmas* vagy, amit tettél, *mind igen jó, mind valóban szép*, ennek betetőzése lesz a királyok fölakasztása –

3. ha fogékonytá, tanulékonytá tettük a hallgatót/bírót az ügy és a mi álláspontunk iránt (docilem fecerimus, 4,1,6), azaz megérti, sőt gyorsan megérti, miről is lesz szó. A bevezetés erénye is, és a sikeres tanulékonytá tevés erénye a rövidség és a világosság (si breviter et dilucide summam rei de qua cognoscere debeat indicarimus, 4,1,34). Azaz nem kertelünk, hanem azonnal és röviden az elején kimondjuk témánkat, mint Homérosz és Vergilius is munkáik elején (4,1,34–35), mint itt is, nem halogatva az entimémákat (lásd még alább) lezáró következmény kimondását (a refrénben az első versszakban): *Akasszátok föl a királyokat!* (8,2,22–23). A bevezetésnek ez az utolsó mondata átvezetés is a narratiohoz.

A s utánuk több is jön talán harmadik mondat is már előkészíti a versszak végén a refrénben világosan kimondott témát — a logikai következményt — és a szónok célját: *Akasszátok föl a királyokat!*

A jó bevezetés egyes tulajdonságaira (figyelemfelkeltés, jóindulat megnyerése) később is szüksége lehet a szónoknak Erre szolgál itt a refrén, amelyhez hasonló jelenség szónoki beszédben is előfordulhat, és amely a témát ismétli meg — itt meglehetősen türelmetlenül agítálva.

A bevezetésből egyértelmű, hogy — az igen korán, már Arisztotelész által megkülönböztetett beszédműfajok közül (*Rétorika* 1358a) — első benyomásunk szerint a népgyűlésen elmondott vádbeszéddel állunk szemben. A későbbiekben elsorolja a vádak, a királyok bűneit, és a hallgatóságot (kritész) teszi meg bírónak (dikasztész, vö. Lausberg i. m. §§ 140–141). A népszónok maga a vádló, akinek az igazságtalanságot bizonyítania kellene. Ami a királyok megölését mint jövőbeni cselekedetet és magát a beszéd fölépítését illeti, ez a beszéd valójában nem vádbeszéd, hanem tanácskozó beszéd, hiszen a hallgatóságnak döntenie kell. A felsorolt tények (bűnök) biztosak (factum), és mindezeket a királyok

kövezték el (auctores, vö. 7,1,7–8), amit persze, mint már Horváth János megállapította, nem bizonyít népszónokunk, ahogy azt a népszónokok nem is szokták bizonyítani (i. m. 466 stb.).

Ellipsis és entüméma

Paradoxon, hogy az egyik legerősebb korreferencia az ellipsis, és annak sajátos válfaja az entüméma. Az entüméma, mint tudjuk, alakilag olyan szillogizmus, amelyből hiányzik az egyik vagy mindkét premissza, tartalmilag pedig általánosan elfogadott, a hallgatóságnak magától értetődő előzményekre támaszkodik (vö. Quintilianus 5,10,1). Az ellipsis lehet kötelező nyelvtani ellipsis az adott nyelvben, de lehet művészi, esztétikai, tömörítő szerepű is (vö. Adamik Tamás jegyzeteivel in: Arisztotelész: Rétorika. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Adamik Tamás. Gondolat, Budapest, 1982. – Kerkovits Andrea: Ellipsis. In: Approaches to Hungarian. I. Data and Description. Ed. by István Kenesei. JATE: Szeged, 167–186. — Balázs János: A szöveg. Gondolat: Budapest, 1985, 130–135). A hiány összetartja a szöveget, a „teljesség” lazítja, amint ezt az alábbi szövegkiegészítés is bizonyítja. A vers tele van ellipszisekkel és entümémákkal. Az első versszak a következőképpen egészíthető ki:

Lamberg szívében már kés van, amelyet ti, a nép döftetek bele, és ezzel megöltétek a zsarnokság egyik fontos megtestesítőjét. *Latour nyakán* már ott a *kötél*, amelyet ti, a nép tettetek a nyakára, és ezzel ti, a nép kivégeztétek a zsarnokság egy másik fontos megtestesítőjét, *s utánuk több is jön talán*, vagyis hozzájuk hasonló képviselői a zsarnokságnak, akiket szintén ti, a nép fogtok elpusztítani, de csak akkor, ha ti, a nép megteszitek, amit mondok nektek, és ezért, vagyis Lambert és Latour meggyilkolásáért *Hatalmas kezdés lenni végre, nép!*, azaz nem voltál hatalmas, és még most sem vagy az, csak akkor leszel az, ha megteszed, amire biztatlak, *Ez, bár mind*, vagyis Lamberg és Latour meggyilkolása, *igen jó*, bár mind *valóban szép*, *De* még a dicséret két felsorolt transzcendentáliájához, amelyek a magyar köznyelvben csak dicséretnek (jó, szép), hiányzik a harmadik, az igaz, hogy teljes legyen mindaz, amit tettetek, éppen ezért *még ezzel*, vagyis Lamberg és Latour meggyilkolásával, a jó és a szép megvalósításával, *nem tettetek sokat* – hanem éppen azért, hogy elérjétek a teljességet, magát a zsarnokot is gyilkoljátok meg, tehát *Akasszátok föl a királyokat!*

Az első versszakban több entüméma is van elrejtve, és ezért többféleképpen is kiegészíthető szillogizmussá (vö. 5, 14, 24–25): 1. premissza: Aki a zsarnokság megtestesítőit megöli, az hatalmasabb, mint ők. 2. premissza: Ti már két megtestesítőjét megöltétek. Konklúzió: Tehát hatalmasak kezdetek lenni. – 1. Aki a zsarnokot megöli jót és szépet tesz. 2. Ti zsarnokokat öltetek meg. K.: Tehát ti jót és szépet tettetek. – 1. A zsarnokság egy-két megtestesítőjének elpusztítása csak csökkenti a zsarnokságot, 2. de csak a zsarnok elpusztítása

szünteti meg a zsarnokságot. K.: Tehát öljétek meg magát a zsarnokot! – 1. A zsarnokot meg kell ölni, hogy megszüntessük a zsarnokságot. 2. A zsarnok a király. K.: Tehát akasszátok föl a királyokat! – 1. A társadalom világát is át kell járnia a transzcendentáliáknak. 2. A zsarnokság két megtestesítőjének elpusztításával elértétek kettőt, a szépet és a jót. K.: Tehát öljétek meg a zsarnokot is, hogy eljussatok az igazsághoz, és így a teljességhez! – 1. A zsarnok alatt nincs igazság. 2. Az igazságra el kell jutnotok. K.: Tehát el pusztítsátok el a zsarnokot! — és így tovább.

A második és a harmadik versszak kitérés (digressio, egressio). A kitérés általában a narratio része, de előfordulhat a beszéd bármelyik részében (Sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam varios habent excursus .. 4,3,12), a bevezetőben (4,3,17), az érvelésben és a befejezésben is (Lausberg i. m. § 340); és lehet — mint esetünkben is — átvezető szerepű, bár általában a narratio végén (... et ab re digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinens esse debet, 9,1,28, ... Plerisque moris est, prolato rerum ordine, protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum quam maxime possint favorabiliter excurrere). A kitérés nincs a rövidség erénye ellen, hiszen alkalmas az érzelmek hangolására (4,2,104), és még egy kicsivel hosszabb is lehet, ha előkészít valamit az ügy állásához és ajánlatos a végső bizonyításhoz), de ilyenkor is gyorsan vissza kell térni oda, ahonnan — Kosztolányi szavaival fordítva Quintilianust — elbitangoltunk (Potest autem paulo longius exire qui praeparat aliquid ante quaestionem et qui finitae probationi velut commendationem adicit: at qui ex media erumpit, cito ad id redire debet unde devertit. 4,3,17). A kitérés általában emberek vagy helységek dicsérete, országok leírása, megtörtént események vagy fabulák elmondása (... ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum gestarum vel etiam fabulosarum. 4,3,12). Mindenképpen olyan, amely a mi ügyünket szolgálja (4,2,14). Minden, ami nem közvetlenül az ügy része, kitérés (4,3,14–17), többek között a túlzások, érzelmek felkeltése, méltatlankodás, hasonlóságok, mindaz, amivel a hallgatóságot felüdítjük, intjük, kérjük, tetszését elnyerjük (4,3,15–16).

A második és a harmadik versszak mint (aránylag hosszú) kitérés, megfelel a kitérés felsorolt szempontjainak. A második versszak a hallgatóság mindennapi életéből vett, közérthető, gyorsan érthető analógiákkal készíti elő a „bizonyítást”, amely majd részben elmarad. Az analógiák hatékonyságát növelik a gondolatpárhuzamok és az anaforák (lásd még alább). A klasszikus retorikában kétféle érvelést különböztettek meg, az indukciót és a racionációt (Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, inductionem et ratiocinationem ... 5,11,2). Az indukció hasonlóságokból, hasonló példákból való következtetés. A hasonlóság tehát nyelvi-stilisztikai hasonlat alakjában nemcsak a beszéd

díszítésére szolgál, hanem érvelésül is (5,11,5). A második versszakban analogikus metaforák szolgálják az indukciós érvelést. Quintilianus ezt inkább parabolikus hasonlóságnak könyvelte volna el (vö. 5,11,23–25 és 5,11,34). Ez a versszak is fölfogható olyan entümémának, amelyből „mint szillogizmusból” hiányzik: A fű, a fák lombja, ha letépjük, újra és újra kihajt. Ha ki akarjuk irtani, tövestül kell kitépni őket. A királyok olyanok, mint a fű, a lomb, a tövestől való kiirtásnak felel meg, hogy tehát *Akasszátok föl a királyokat!* Az entüméma ugyanakkor tartalmilag a — feltételezhetően kert- és földműveléshez is még értő — hallgatóság által általánosan elfogadott tapasztalatból indul ki: kaszálás, metszés egyrészt — kigyomlálás, kivágás másrészt. Az igék egyes szám második személyű alakja valójában általános alany, és itt nyilván a hallgatóságra vonatkozik amiatt is, hogy az első versszakban elkezdett tegeződés folytatódik. A többes szám harmadik személyű általános alany is nyilván a tömegre vonatkozik (*lenyesik, kivirít*), de nem olyan szorosan, mint a megszólítások. A kétszeresen elliptikus korreferencia a magyar igeragozásban a személyes névmás kötelező ellipszise (*te*) és a már megszólított *nép* hiánya. Az egyes szám szemben áll az első versszak többes számával ([*ti*] *tettetek*). A korreferencia „ritmusa” a versben: *te (nép), ti (tettetek), ti (refrén), te (kaszálhatd stb.) te (tördelheted), ti (refrén), te (világ), ti (köztetek), ti (refrén), ti (refrén), ti (refrén), ti (hősök), ti (töritek), ti/nektek (elől kell kezdeni), ti [közületek] (kivülem rá ember)*. A korreferenciális főnevek, illetve proformák: *nép, világ, hősök, ember*. A nép extenziója egyre tágabb, ő a világ, az ember, s eközben értéke is nő, ő a hős. Minden versszakban van egy-egy főnévi proforma, ahol szorosan a nép szerepel (1., 3., 6., 7.). Ezek nemcsak egymásra utalnak, előre és hátra, hanem az egyes és többes szám második személyű igei személyragokkal, illetve a kötelezően hiányzó névmásokkal is korreferálnak, mégpedig állandó jelenlétük miatt könnyen azonosíthatóan. Retorikai, illetve stilisztikai szempontból az első három megszólítás, a *világ* a *nép* metonímiája, a *hősök* és *ember* a nép szinekdochéi, illetve antonomasziák.

A harmadik versszak is a kitérés tipikus része, az érzelmek felkorbácsolása, méltatlankodás szónoki kérdésben és patetikus, túlzó jelzőkkel, megszólítással, hasonlattal és inverzióval díszített felkiáltásban (4,3,16, lásd még alább a befejezés kérdéseit). A *szilaj, veszett* nyomatékosító, díszítő jelzős (epitheton ornans) szerkezet nemcsak egy klisé (*veszett gyűlölet*) újraalkotása (lásd még alább), hanem a magyarban sajátosan ikonikus korreferencia. A jelző mindig megelőzi a jelzett szót, a jelző nem veszi fel a jelzett szó toldalékait. A közvetlen mellette/utána állás (időben a beszélt szövegben, térben az írott szövegben) a jele annak a nyelvtani korreferenciának, hogy a jelző a jelzett szóra vonatkozik. (Kivéve az úgynevezett értelmező jelzőt, amit éppen mert a jelzett szó után áll, a jelzett szóval azonosan toldalékolunk, tehát ez a megoldás is — opozícióban az előzővel — ikonikus!)

Az inverzió (a harmadik versszak első két sora és 3–5. sora) csak akkor inverzió a hallgatónak/olvasónak, ha kiutal más, ismert szövegekre, vagyis a szokásos szórendre, azaz korreferál vele. A 3–5. sor inverziója itt egyúttal a vers egyetlen hasonlata, amelynek csak patetikus, nagy érzelmet kifejező szerepe van, és egyik szónoki felkiáltása is (l. alább). A tengerhasonlat szinte minden kultúrában a nagyság egyik kifejező toposza, s mint ilyen utal kifelé a kultúrára.

A klasszikus retorikában a bevezetést követi a szóban forgó ügy meggyőző, hihető, valószerű világos, rövid, a mi nézőpontunk szerinti előadása (Narratio est rei factae aut ut factae utilis ad persuadendum expositio, ... lucidam ... verisimilem ... perspicuam ... probabilem ... credibilem ... brevis ... 4, 2, 31–62). Ha a hallgatóság nem érti, nem emlékszik rá, vagy nem hiszi elbeszélésünket, hiába fáradozunk a továbbiakban (4,2,35). Ebben népszónokunk a klasszikus retorika szabályai szerint, nyelvileg alaposan „feldíszített” szövegben részletezi, miért kell a királyokat fölakasztani (4. versszak). Az alapkiindulás az a szónoki túlzás, hiperbolikus szinekdoché, hogy a király már akkor is bűnös, amikor még meg sem született, és még akkor is bűnözik, amikor már meghalt. Ráadásul ezt a szinekdochét, mint másokat is, közben még meg is magyarázza, illetve összefoglalja: *Vétek, gyalázat teljes élete*.

A romlottság teljességére utal még a túlzó köznyelvi szerkezet, klisé: *minden porcikája*. A szinekdoché kiindulása is összefoglalása a szinekdochénak (*Szivőknek minden porcikája rossz*), amelyben s *szív* általános elterjedt európai szinekdochéja az egész embernek, illetve érzelmi életének, sőt moráljának. Az, hogy kétszer is összefoglalja a szinekdochét, egyfajta művészi pleonazmusnak is fölfogható, vagyis még ebben a rövid szövegben is képes a bőbeszédűség látszatát kelteni. A „rossz” szinonimáiban is bővelkedik a rövid szövegrész: *rossz, gazságot, vétek, gyalázat, fekete, megromlik, elrohad*. A szinonimák a szónoki beszédben az egyik leggyakoribb korreferáló elemek, saját viszonyhálót alkotnak. A magyarban a sok szinonima nem feltétlenül hoz magával homályosságot. A magyar irodalom és iskoláztatás megtanított minket arra, hogy könnyen azonosítsuk a szinonimikus viszonyokat. Nem így más nyelvekben, például az angolban, ahol az ilyesfajta használatuk a plain style alapelv ellen hat. A bőbeszédűség lehet erény is a narratióban, például ha a hatékony kifejezést szolgálja, ha megvilágít és fokoz, ha szerfelett megindítja a hallgatóságot (... ad inlustrandum id quod exponitur, et ad amplificandum ..., Nam et commoratio una in re permultum movet ... 9,1,27). Ez egyértelműen megtörténik a 4. versszak gondolatpárhuzamaiban, hiperboláiban, metaforáiban és metonimiáiban.

A narratiót, mint a beszéd minden részét, a tárgyalt ügy természetének megfelelően kell hangulatossá tenni a megfelelő stíluselemek kiválasztásával (... narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia et venere exornandam puto. Sed plurimum refert quae sit natura eius rei quam

exponimus. 4,2,116). Ennek tökéletesen megfelelnek itt a negyedik versszak fentebb már elemzett hiperbolikus szóképei és alakzatai, amelyek „minden porcikájukban” az előző versszak „szilaj veszett gyűlöletének” a „szétöntését” szolgálják, pontosan úgy, ahogy azt Quintilianus előírta, vagyis a szörnyűséget ellenszenvesnek kell beállítani, és haragot kell kelteni a hallgatóságban (... atrocia invidiose ... dicere, 4,2,120, ... iudicem ... etiam movere ... etiam in probationibus faciliorem sim anumum eius habiturus occupatum vel ira vel miseratione ... 4,2,112).

A narratióban a rövidséget a szónok elérheti az összefoglaló jellegű percursioval, benne főként kötőszó nélküli (aszündeton) mondatokkal, halmozással elsorolja mondandóját (vö. Lausberg i. m. § 299), mint itt is: *Szivőknek minden porcikája rossz, [és] már anyja méhéből gazságot hoz, [és] Vétek, [és] gyalázat teljes élete, [és] Szemétől a levegő fekete, S megromlik a föld ...* A népszónok „annyira belejön” az aszündetonos szerkesztésbe, hogy a következő versszakban, az érvelésben is ez szalad tovább, olyannyira, hogy ott is csak az utolsó elemet csatolja *S* kötőszóval az előzőkhöz: *Ezerfelé bús harcmező a hon, [és] Arat rajt a halál irtóztatón, [és] Itt egy falu, [és] amott egy város ég, [és] Százazerek jajától zúg a lég; S halál, rablás mind a király miatt –*

A negyedik versszakban a narratio eleje, folytatva a 2–3. versszakban digressiot, illetve indulatkeltést, a személy gyalázásából indul ki (... a persona ... si aliena infamandam statim, 4,2,129): *Szivőknek minden porcikája rossz ...*

A narratio itt a királyok jellemzésével, „életrajzával” elővételez valamennyit az érvelésből. Előkészíti az érvelést azzal, hogy már itt hihetően meggyőz, személyről, cselekedeteiről, miért kell őket megölni (Narratio est rei factae aut ut factae utilis persuadendum expositio, vel, ... oratio docens auditorem quid controversia sit. 4,2,31. Omnia denique quae probatione tractaturi sumus, personam causam locum tempus instrumentum occasionem, narratione delibabimus. 4,2,55, preparationes 4,2,57). Más kérdés, hogy a demagóg szónok itt eleve a királyok létezését állítja be kártékonynak.

A negyedik versszak első sorának első szavában (*szivőknek*) a többes szám harmadik személyű birtokos személyjel visszaütal az előző versszak refrénében a *királyokra*, illetve királyokra. Ha csak a *királyok* különböző nyelvtani és stilisztikai kategóriájú (névszó, igerag, metafora stb.) korreferenciáit nézzük, akkor a következőt találjuk:

1. versszak: *több is jön* – előreütal a *királyokra*, de csak utólagosan értékeli így a hallgató/olvasó,

akasszátok királyokat

2. versszak: *kaszáthat fűt* –

kinő az

- lenyesik* \emptyset [*azt*]
tördelheted *fa* – a *fű-fa* analogikus metaforaként utal a királyokra,
tövestül azokat
akasszátok királyokat
3. versszak: *királyt*
gyűlöletet \emptyset [a királyok ellen]
akasszátok királyokat
4. versszak: *szivőknek ...porcikája*
anyja ... hoz \emptyset
élete
szemétől
elrohad \emptyset
akasszátok királyokat
5. versszak: *király*
akasszátok királyokat
6. versszak: *koronát töritek* \emptyset – metonímia
fejét a szörny felemeli – metafora
akasszátok királyokat
7. versszak: *királyoknak*
akasszátok királyokat

Azt látjuk, hogy a királyokra vonatkozó utalások (proformák, forikus elemek) gyakorisága is meglehetősen szabályos, kisebb-nagyobb mértékű hullámzást mutat. Ez a hullámzás kötődik a szónoki beszéd részeihez, illetve azok természetéhez:

–	1. vsz.	exordium:	kevesebb
+	2. vsz.	digressio, példázat:	több, de metaforikusan
–	3. vsz.	gyűlöletkeltés:	kevesebb
+	4. vsz.	narratio:	a legtöbb
–	5. vsz.	argumentatio:	kevesebb
+	6. vsz.	refutatio:	kicsit több
–	7. vsz.	peroratio:	kicsit kevesebb

Nyilvánvaló, hogy a korreferencia a felsoroltakon belül egyes részek között különböző erősségű. Például a második versszakban eleinte lazább a *királyok* és a *fű-fa* között, erősebb a *fű-fa* és annak proformái között (*az*, [*őt*], [*ő*, *az*], *azokat*), de ezen belül is még erősebb mondjuk a *fű* és proformái közt (*az*, [*őt*]), illetve a vonatkozó igeragok közt:

Kaszálhatd a fűt –

kinő \emptyset az

lenyesik \emptyset [azt]

A szónok fölhevültségét van hivatva kifejezni az egyes és a többes szám második személy váltogatása a megszólítottaknál (*kezdész, tettetek, használhatod, tördelheted, tanultad, köztetek* stb.) és a királyok bemutatásánál. A refrénben a király mindig többes számban áll, de a többi sorban nem mindig, hanem egyes számra cserélve szinekdochéként: *a király, (szívök), anyja, élete, szemétől, elrohad, a király miatt, a korona, a szörny, (királyoknak)*. A szinekdoché ezen esetekben mindig az összes királyra utal, mintegy generikus terminussá válik.

A magyar nyelvben kötelező nyelvtani korreferencia van a határozott névelővel kifejezett határozott tárgy és a tárgyas ragozás között (*Akasszátok föl a királyokat! – Kaszálhatd a fűt ...* stb.)

A klasszikus retorikában a narratio hihetőségét alapozza meg az egyszerű, világos, köznyelven megfogalmazott, tehát könnyen érthető szöveg (4, 2, 57–58 ... illa callidissima simplicitatis imitatio ... verbis ... vulgaribus et cotidianis et arte occulta ..., Lausberg § 325). A könnyen és gyorsan érthetőség általában a hatékony nyilvános beszéd sajátja. Erre szolgálnak itt is a könnyen, gyorsan érthető, „elcsépelet” klisék, toposzok (részletesen lásd még alább).

Az ötödik versszak az érvelés (argumentatio, probatio, confirmatio), amely stilisztikailag szinekdoché, illetve felsorolás (szörnyüségké), amelyet ismét expressis verbis összefoglal, mégpedig halmozással (*halál, rablás mind*), és amely logikailag teljes szillogizmust sugalló csúsztatás: Ez meg ez a szörnyűség történt (1–5. sor), minden szörnyűségnek a király az oka, tehát szüntessük meg az okot (*azaz Akasszátok föl a királyokat!*). Nincs bizonyítva sehol, hogy a felsorolt szörnyüségnek valóban a király volna az oka, hanem egyszerűen kijelenti. Ez a demagógia egyik leggyakoribb eszköze. Rendkívül gyakori, általánosan el van terjedve manapság a médiában, és emiatt is érdemes vele foglalkozni.

A túlzások elsődleges eszköze a számokkal való túlzás és fokozás (*ezerfelé, százazrek*), a túlzó szóválasztás (*bús, irtóztatón, jaj, zúg*). A túlzások végigvonulnak az egész versen: *hatalmas, világvéégig, szilaj, veszett, mint tenger dagad*, az egész negyedik versszak, *szörny, mindenkinek, a hóhérságot majd én* stb. Hogy mitől túlzás az adott nyelvi kifejezőeszköz, mitől nem, az a szövegösszefüggés és történeti, társadalmi, kulturális tényezők együttes függvénye. A 20. század végén a Magyar Köztársaságban, a világon a legtöbb államban a köztársasági államforma miatt, minden kétséget kizáróan nem olyan túlzó és radikális ez a vers, valamint túlzó kliséi, toposzai, mint volt megírása idején a magyar archiregnumban. Ugyanakkor a halálbüntetés eltörlése miatt sokkal radikálisabb, túlzóbb az *Akasszátok föl ...*, *A hóhérságot majd én folytatom* stb. kijelentések, mint annak idején, amikor a halálbüntetés természetes

velejárója volt a társadalmi, kulturális viszonyoknak. Ez is egyfajta, olyan, a versből kifelé történő utalás, illetve társadalmi, történeti és kulturális korreferencia, amelyekre mindig tekintettel kell lenni szövegek vizsgálatánál, mégpedig annál inkább, minél távolabb esik tőlünk időben, földrajzi távolságban, kultúrában az olvasott/hallgatott/elemezett szöveg.

Az arat rajt a halál a középkori európai és magyar kultúrában gyökerező kép (vö. a halál ábrázolása kaszával), máig használatos toposz, éppen ezért könnyen érthető, de szintén túlzó klisé. A hallgatóság által ismert nyelvi klisé mind a hatékony beszédben, mind pedig ma már a médiában a könnyen és gyorsan érthetőség leggyakoribb eszköze. Hogy mitől klisé a klisé, az történetileg, társadalmilag, kulturálisan van meghatározva. A versben rengeteg egyéb, klisének tekinthető nyelvi elem van: *szívében kés, nyakán kötél, igen jó, valóban szép, kaszáthatd a fűt, idő jártával, tövestül kitépni, veszett gyűlölet, keblem mint tenger dagad, nem tanultad még meg, veszett gyűlölet, minden porcikája, vétek, gyalázat, ezerfelé, itt ... ott ..., ömlik véretek, hiába lenne ennyi áldozat, nem, sohasem, lantom s kardom eldobom, ha kívülem rá ember nem akad*. A klisék önmagukban nyilván színtelenné teszik a szöveget. A művészet abban rejlik, hogyan rakja egymás mellé a kliséket a beszélő/író (*Lantom s kardom kezemből eldobom, / A hóhérságot majd én folytatom, / Ha kívülem rá ember nem akad*), vagy hogyan változtat rajtuk (+ *szilaj, veszett gyűlölet, arat +rajt a halál +irtóztatón* stb.), és ezzel sajátos korreferenciát idéz elő a hallgatóban/olvasóban, hiszen a változtatott alak mindig felidézi a szokványosabb alakot, és sajátos feszültséget teremt az eltérés rögzítése. Ez is egyfajta korreferencia, (és a korreferencia szempontjából ráadásul) elliptikus is, hiszen az eredeti klisé nem hangzik el, nincs leírva.

Mind a bevezetés (exordium), mind a retorikai elbeszélés (narratio) az érvelés előkészítései, és a jó beszédben az érvelés mintegy szerves folytatása az előbbieknak (5. Pr. 4: *Nam neque prohoemii neque narrationis est alius usus quam ut huic iudicem praeparent ... 4,2,79: ... quid inter probationem et narrationem interest nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio*. Lausberg § 348). Az ötödik versszak ennek megfelelően itt a negyedikhez hasonló felépítésű is, hiszen itt is több olyan szinekdochét (*Itt egy falu, amott egy város – Arat rajt a halál, százvezrek jajától zúg a lég*) találunk, amelyet az elején és a végén is összefoglal (*bús harcmező a hon – halál, rablás*). A szinekdoché maga is a korreferencia sajátos fajtájának tekinthető. Ugyanakkor a szinekdoché a korreferencia szempontjából olyan ellipszis, amelyet kiegészít magában az olvasó/hallgató, és amely korreferencia kulturálisan van meghatározva. Petőfinél egyébként is (és Aranyánál is) gyakori, hogy — mint itt is több esetben — a szinekdochét, ha rész–egész cseréjéről van szó, meg is magyarázzák, összefoglalják, mintha valamiféle stilisztikai magyarázatot fűznének a szinekdochéhoz. Ezzel a benne

lévő elliptikus korreferenciát feloldják, kiegészítik a hiányt. Ez a technika megfelel az élő beszéd lélektanának, amelyre már utaltam, nehogy a hallgató letapadjon a szinekdoché értelmezésénél, és ne figyeljen a továbbiakra. Ugyanakkor megfelel az ősi, gondolatpárhuzamokkal teli versmondásnak is (vö. a Kalevalával), amelyben — éppen a szóbeli közlés megjegyezhetősége miatt — fontosak a különféle ismétlések között az ilyesfajta összefoglaló gondolatpárhuzamok. A klasszikus retorikában inkább az *expolitio* egyik fajtájának felel meg, amikor is ugyanazt mondjuk el más szavakkal (*eandem rem dicendo*). Ennek a szerepe is fokozás (Lausberg §§ 831–838). A versben, különösen a 4. és 5. versszakban ezzel ellentétben, de nem különválasztva, az *expolitio* másik fajtáját is megtaláljuk, amikor is a gondolatot egészítjük ki sorjában (*de eadem re dicendo*, Lausberg § 842): *szivők* ilyen, meg olyan, ...*méhéből* gonoszságot hoz ...*gonosz teljes élete* ... *szemétől* tekintete is bajt okoz ...[tőle] *megromlik a föld*.

Hogy a hallgatóság megértse a szónoklatot, nemcsak azt kell tudnia, ki volt Lamberg, Latour, hanem egyéb történeti és szocio-kulturális utalásokat is ismernie kell, mint például a szemmel való rontás máig élő babonája, hogy míg az ártatlan sírjából gyönyörű virág nő ki, tehát még a sírja is „környezetbarát”, addig a gonosznak még a sírja is környezetszennyező. Ezek szintén sajátos, a szövegből kifelé irányuló korreferenciák.

Retorikai szempontból a *halál, rablás mind a király miatt* a *factum* összefoglalása: Mit tettek a királyok (*Quid fecerit ... 3,6,5*. Lausberg § 104.). A demagóg szónoknak az ügy mindig — leegyszerűsítetten — világos, és gyorsan megvan az elnevezése is (7,3,4–7. *Res est manifesta, ... definitio* vagy *körülírás*). A *halás, rablás* szinekdochékkal van körülírva az egész ötödik versszakban, ahogy az a klasszikus szónokok szokása (vö. 7,3,16: *latiore varioque tractatu, ut omnes oratores plerumque fecerunt*). A demagóg szónok, mint láttuk, nem habozik a — rendszerint túlzó — szinonimák megválasztásában. A *quantitas* itt (*ezerfelé, százezrek*) a bűn nagyságával erősíti a kért büntetést (vö. 3,6,51). A többrendbéli gyilkosságért és többrendbéli rablásért a büntetés nyilván a halál: *Akasszátok föl a királyokat!* A népszónok mint valami szemtanú a bíróságon tesz tanúságot a királyok *gazzetteiről*, és ez a legerősebb bizonyíték általában (5,7,3: *In actionibus primum generaliter pro testibus atque in testis dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit quam quae sit hominum scientia nixa ...*). A demagógia az egészben az, hogy a vádlottnak, mint a koncepciók perekben általában, nincs lehetősége a védekezésre. Az égő falvak, városok, a százezrek jaja felfogható a halál és rablás biztos jeleinek, bizonyítékoknak (5,9,3–9: *Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis aut argumentis aut exemplis ... [signa] ... quae necessaria ... Signum vocatur ... per quod alia res intellegitur, ut per sanguinem caedes*).

Az ókori retorikák szerint az érvelésben rendkívül fontos a *loci* tantétel (5,10,20–23). Ennek alapján a negyedik versszak megfelel a személyből való érvelésnek (*loci a persona*), az ötödik versszak pedig a tényekből való érvelésnek (*loci a re*). A személyből való érvelések közül a negyedik versszak a származására (5,10,24), jellemére (*animi natura* 5,10,27) és létezésének következményeire és állapotára (5,10,28) utal. Az ötödik versszakban a tényekből való érvelés, mint ahogy az egész vers/beszéd is, az *amplificatio* különböző fajtáiként jelenik meg. Nem mindegy, hogy a nyelvben rendelkezésre álló szinonimasorból miket választ ki a szónok (8,4,1: *Prima est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine ...*). Mint fentebb láttuk, az egész versben, de különösen az negyedik és ötödik versszakban a hiperbolikus kifejezések vannak túlsúlyban, sőt halmozva vannak (8,4,36: *congeries*). A hallgató/olvasó az adott kifejezés stílusértékét minden esetben úgy állapítja meg, hogy elhelyezi az adott kifejezést a saját szinonimasorában. Ez a művelet is egyfajta korreferenciát feltételez és eredményez, azaz korreferenciát a szinonimasor tagjai, illetve az őket megkülönböztető konnotációs és egyéb jegyek között.

A negyedik versszak azzal, hogy a királyok életét érzékletesen és nagy párosszal lefesti, a *loci communes* érvelést valósítja meg, azaz az ötödik versszak tettei következnek a negyedik versszak tetteiből (Lausberg §§ 407–409), hiszen akinek ilyen az élete, az ilyeneket szokott elkövetni.

A negyedik és ötödik versszakban a királyok elmúlt életét és múltbeli tetteit jelen igeidővel ecseteli (*praesens historicum*, *translatio temporum* 9,2,41). Ez különösen a narratióban szokásos, és a hihetőséget, a valószerűséget emeli ki, hiszen a jelen igeidővel mintegy a hallgatóság szeme előtt játszódik le mindaz, amit elmesélünk a múltból (9,2,43–44: *non enim narrari res sed agi videtur*). Kézenfekvő, nyilvánvaló lesz, amit elbeszélünk, nagyobb lesz a megjelenítő ereje, és az érzelmekre is erőteljesebben hatunk (4,2,123–124: *Multum confert adiecta veris credibilis rerum imago, quae velut in rem praesentem perducere audientis videtur, ... Nihil his neque credibilius fingi neque vehementius exprobrari neque manifestius ostendi potest*. Lausberg §§ 315, 322, 334, 523, 812, 814). Az egész vers jórészt a jelen igeidőt használja, kivéve a harmadik versszak szónoki kérdését (*Vagy nem tanultad még meg, ...*), és kivéve néhány jelen időt, amely valójában jövő (*Fejét a szörny ismét fölemeli, s akkor megint elől kell kezdeni — A hóhérságot majd én folytatom ...*). A *praesens historicum* is felfogható sajátos korreferenciának, amelyben a szövegbeli jelen referenciája múltbeli esemény. A *praesens historicum* itt együtt jár a részletek érzékletes bemutatásával, főként a negyedik és ötödik versszakban. Ez a dolgok kézenfekvő, szemléletes, valószerű megjelenítése, az *evidentia* (részletesen lásd Lausberg §§ 810–814, 814/2.).

A h a t o d i k - h e t e d i k v e r s s z a k már a befejezés (*peroratio*) részei, és tartalmilag is szimmetrikus megfelelői a bevezetésnek (*proemi-*

A korreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása

um/exordium, 1-2. versszak) két szempontból is, az ügy és az érzelmek szempontjából (Eius duplex ratio est, posita aut in rebus aut in adfectibus. 6,1,1). A bevezetésben először találkozunk az üggyel, a befejezésben utoljára. Amit a bevezetésben mérsékelt érzelmi töltettel adtunk elő, a befejezésben, ha jól előkészítettük a beszéd folyamán, szabadjára engedhetjük az érzelmeinket (4,1,27–29; 6,1,51: ... adfectus .. in prohemio atque in epilogo sedem habere ...). A befejezésben röviden összefoglaljuk, emlékeztetbe idézzük a mondottakat, felsoroljuk, egységes egészben láttatjuk az ügyet (... et memoriam iudicis reficit et totam simul causam ponit ante oculos ...6,1,1). Vigyázni kell a felsorolásban, hogy ne egyszerűen csak elismételjük a mondottakat, hanem változatosan, szóképekbe és alakzatokba foglalva rekapituláljuk, nehogy egy újabb beszéd legyen (... quasi altera fiet oratio. Quae autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt et aptis excitanda sententiis et figuris utique varianda ... 6,1,2). Népszónokunk tökéletesen megfelel ennek az elvárásnak. A *Hiába ömlik, hősök, véretek* első sor kijelentő állító mondat, amely összefoglalja és visszautal a korábban felsorolt szörnyűségekre, párhuzamos szerkesztésű az utolsó sorral, szintén összefoglaló és visszautaló költői kérdéssel, a *hiába* (retorikai) anaforikus ismétlésével — *Hiába lenne ennyi áldozat?* A retorikai anafora sajátos fajtája, illetve sajátos korreferencia, amikor a szinonima ismétlődik meg az egység elején (9,3,45), mint például a második versszakban: *Kaszálhatd — Tördelheted, Holnap — Idő jártával*. Itt a hatodik versszakban azonban van még egy harmadikféle anafora is. Az anaforikus elem első előfordulása ellipszis:

[Akkor] *Fejét a szörny ismét fölemeli,*

S akkor elöl kell kezdeni [a harcot].

Az anaforát itt khiasztikus szerkezet követi:

[Ø _{UTALÓSZÓ}]	TÁRGY	ALANY	HATÁROZÓ(SZÓ)	ÁLLÍTMÁNY
UTALÓSZÓ	HATÁROZÓ(SZÓ)	ÁLLÍTMÁNY	ALANY	[Ø _{TÁRGY}]

A többszörös khiazmus és párhuzam az elemek sajátos korreferenciáját idézi elő. Az előbbi többnyire gondolati, jelentésbeli ellentétet is hordoz, az utóbbi hasonlóságot.

A *korona* metonímia párhuzamban áll a *szörny* metaforával. A „szónoklat” folyamán a *népből hős* lesz, a *királyokból pedig szörny*. A népre és a királyokra vonatkozó (fentebb részben már említett) korreferenciának, illetve a proformák sorrendjének tehát ellentétes irányú jelentésrendje, túlzóan eufemisztikus, illetve túlzóan kakofemisztikus stilisztikai irányulása van: *nép* → *hős* → ← *király* → *szörny*. Mindeközben az ötödik versszakban felsorolt, értelmetlen szörnyűségek *áldozattá* magasztosulnak. A *Hiába ömlik, hősök, véretek* amellet, hogy szintén az ötödik versszak felsorolására utal vissza, és azt foglalja össze,

azonosítja a szenvedőket, a megölteket és a kiraboltakat a hőökké magasztosított hallgatókkal. Egyrészt egy nyelvtani egység, egy mondat korreferenciális a több nyelvtani egységgel, több mondattal, másrészt egy viszonylag hosszabb felsorolás egy viszonylag rövidebb kijelentéssel. Ez utóbbi (*ömlik véretek*) maga is metonimikus képe a halálnak. A korreferencialitás lehet tehát egyik irányban összpontosító, a másik irányban szétágazó. Mint már fentebb láttuk, a *nép* mint *hősök* retorikai-stilisztikai szempontból szinekdoché, antonomasztia, a *király* mint *korona* metonímia, antonomasztia, a *szörny* metafora, körülírás.

A hatodik versszak annyiban is az elsőre (bevezetésre) utal vissza, hogy ismét felkelti a bizonytalanság érzetét, hogy újra kell kezdeni mindent. A *kezd* ige az elején a népre vonatkozott, itt a végén a cselekvésre. A mondat azonban, amelyben a *kezd* ige szerepel, az elején és a végén is a cselekvésre utal. Tehát a *kezd* ige változtatott nyelvtani alakú visszatérése (*kezdesz – kezdeni*) nyelvtanában nem korreferál, de jelentésbeli korreferenciát illetően azonos, és a *kezd* igét tartalmazó két mondat referenciája is más, míg logikailag mint egy-egy entüméma részei szintén összekapcsolhatók, és ellentétesen egészíthetők ki: Mivel a zsarnokság két képviselőjét már megölted, *Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!*, de nem ölted meg magát a zsarnokot, és ezért hiába volt minden, *megint elől kell kezdeni*. Ez az ellentét egy pillanatra ismét elbizonytalanítja a hallgatót, de csak azért, hogy a fenyegetettség érzésétől és félelemből annál inkább és radikálisan továbbmenjen és megerősödjön abban, amire folyton felszólítják, és csak egyet felelhessen a szónoki kérdésre (*Hiába lenne ennyi áldozat?*): *Akasszátok föl a királyokat!* A szónok mesterien játszik az érzelmeikkel. Ennek egyik eszköze a modalitás. Általában teljesen és fölényesen magabiztos. Csak néhányszor jut szóhoz a különböző nyelvi eszközökkel kifejezett bizonytalanság:

határozósó – *talán, még, hiába ömlik*

határozósó valójában összetett állítmányként tagjaként – *hiába lenne*

ige – *kezdesz, akad*

ellentétes kötőszó – *de*

választó kötőszó – *vagy*

ható igeképző – *kaszálhatd, tördelhetd*

aszüneton, illetve feltételes kötőszó hiánya – [ha] *ma lenyesik*

feltételes összetett kötőszó, – *hogyha*

feltételes mód (és ható ige) *szétönthetném*

feltételes kötőszó – *ha a koronát, ha kívülem*

Megfigyelhetjük, hogy a modalitások — kivétel nélkül — a kijelentés igazságának a bizonytalanságát mindig a rákövetkező kijelentések teljes bizonyosságának az előkészítésére használják, tehát egyfajta megtervezett, kontrasztos, retorikai funkciójú bizonytalanságról van szó.

Az érzelmek igen magas fokú felkeltésével csínján kell bánni. Nagy érzelmeket nem lehet hosszú ideig fönntartani a hallgatóságban. A könnyek hamar kiszáradnak (... nihil facilius quam lacrimas inarescere. 6,1,27). Ez a második oka, amiért rövidnek kell lenni a befejezésnek. Az utolsó (7.) versszakra, a befejezésnek is a végére kerül az érzelmeknek még a korábbiaknál is szélsőségesebb felkorbácsolása, elszabadítása (6,1,51–52: At hic, si usquam, totos eloquentiae aperire fontes licet ... cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis et ornatis) ellentétekkel (*Mindenkinek ... csak a királyoknak nem — Lantom s kardom ... hóhérság*), halmozásokkal (*barátság, kegyelem — nem, sohasem, Lantom s kardom*), túlzásokkal (*A hóhérságot majd én folytatom ...*) mondatszerkezeti, illetve gondolatpárhuzamokkal, amikor is szövegtanilag a szerkezet marad, az elemek kicserélődnek:

Lantom s kardom kezemből eldobom,

A hóhérságot majd én folytatom,

TÁRGY HATÁROZÓ IGEI ÁLLÍTMÁNY

TÁRGY HATÁROZÓ IGEI ÁLLÍTMÁNY.

A változatosságra itt is ügyel a „szónok”. Először halmozott tárgy szerepel, majd csak egyetlen, először helyhatározó, majd időhatározó, először személyes névmás nélkül az állítmány, majd nyomatékosítva a személyes névmással.

A versszak első két sora a következőképpen egészíthető ki, feloldva az ellipszist mindkét sorban:

Mindenkinek mindig, örökre barátság, kegyelem legyen az osztályrésze,

Csak a királyoknak nem, sohasem barátság, kegyelem legyen az osztályrésze.

(ÁLLANDÓ) HATÁROZÓ (IDŐ)HATÁROZÓ (HALMOZOTT) ALANY [ÁLLÍTMÁNY]

(ÁLLANDÓ) HATÁROZÓ (IDŐ)HATÁROZÓ (HALMOZOTT) ALANY [ÁLLÍTMÁNY]

Vagyis az első és a második sorban hasonlóan szigorú párhuzamosság érvényesül, mint a harmadik és negyedik sorban, együttesen az első-második, illetve a harmadik-negyedik között pedig a változatosságot biztosító eltérés az igei állítmány hiánya, illetve megléte, és a határozó-határozó, illetve a tárgy-határozó szerkezet különbsége.

A *hóhérság folytatása* visszautal az első versszakra, a hóhérság kezdetére. Ez egyrészt szembeállítás (nép az első versszakban, a költő itt az utolsó versszakban), másrészt a *hóhérság* összefoglaló általánosítása a kezdeti *szívében kés, nyakán kötél* metonimikus képeknek. A korreferencia itt a már korábban említett Arany-Petőfi technika felmerülése, ugyanis — a vers/szónoklat végéről visszatekintve — a *hóhérság* nem más, mint a *szívében kés, nyakán kötél* szinekdoché összefoglaló kifejezése. A *rá* névmási határozószoji határozó a *hóhérságot* tárgyra utal vissza. Tipikus példája annak, hogy a korreferenciális elemek többszörösen is teljesen eltérő nyelvtani kategóriákba tartozhatnak. Ami a sorrendet illeti, először szerepel a főnévi alak, utána a névmási, hasonlóan

korábbi esetekhez: *hóhérságot – rá; Lamberg ... Latour – utánok; szivében kés, nyakán kötél – ez ... ezzel*).

A „szónok” egyes szám első személyben csak a harmadik versszak kitérésében az igei személyraggal és a birtokos személyjellel jelenik meg (*szétönthetném ... keblem*) és itt a végén, de már többszörösen, a személyességgel megfelelően az érzelmek legmagasabb fokának: *Lantom s kardom kezembül eldobom, A hóhérságot majd én folytatom, ha kívülem rá ember nem akad*. Ahogy a „beszéd” elején a *kés* és a *kötél* a gyilkosság és a hóhérság egy-egy szimbóluma, amely szerepet a nép vesz át, úgy és egyúttal ellentétesen a végén a *lant* és a *kard* a költészet és a reguláris katonaság egy-egy szimbóluma, amely szerepet a népszónok vet el. A *mindenkinek barátság, kegyelem, csak egy* csoportnak nem, tipikus demagóg inszINUÁCIÓS kirekesztés, tipikus forradalmi jelenség, mai szóval szalámitaktika. A hallgató nem gondol arra, hogy a későbbiekben ő is, illetve az ő csoportja is sorra kerül a nyakazásban, illetve bekerül a „mindenkinek, csak ő nem” kategóriába.

Azt láttuk, hogy viszonylag meglehetősen rövid a narratio és az érvelés, hosszú a bevezetés és a befejezés, vagyis nem sok időt fecsérrel az érvelésre a demagóg, annál fontosabb neki mindenkor, nemcsak a bevezetésben és a befejezésben, az érzelmekre való ráhatás, ami egyébként is követelmény (Nam et per totam, ut diximus, causam locus est adfectibus ... 6,2,2). Kihasználja azt az emberi tulajdonságot, hogy az érzelmek könnyen elsöprik vagy fölülmúlják az értelmi érvelést, mint ahogy a szerelmet is elvakítják az érzékek, s nem a valós külső szépség szerint ítél (... sicut amantes de forma iudicare non possunt quia sensum oculorum praecipit animus, ita omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus adfectibus ... 6,2,6). Szó sincs itt az ethoszról, azaz az emelkedettebb, finomabb, fenséges érzelmekről (6,2,19), amelyek távol vannak a haragtól, gyűlölettől (6,2,14), hanem csak a páthoszról, amiben az erőteljesebb, markánsabb érzelmek jelennek meg (6,2,8–15), mint a gyűlölet, a félelem, a harag, akár a bevezetésben akár a befejezésben (6,2,20). Felkiáltás (exclamatio) nemcsak a refrén és még két szónoki felkiáltás (*Oh, hogyha ... , ... Csak a királyoknak nem, sohasem!*), hanem a refrének egyik-másik közvetlen előkészítése is, mégha nincs is felkiáltó jellel jelölve: *Tövestül kell kitepni azokat — , S halál, rablás mind a király miatt —*. A felkiáltás a harag, a félelem, a méltatlankodás stb. érzelmének a hathatós kifejezése (9,2,26). A felkiáltáshoz hasonlóan hatnak a szónoki kérdések is (9,2,6–8).

Az érzelmeket, a haragot, a félelmet, a méltatlankodást akkor tudjuk leginkább átvinni a hallgatóra, ha azokat mi is a lehető legnagyobb mértékben magunkévá tesszük, átéljük és kimutatjuk (vö. Quae vero sunt augendis adfectibus accomodatae figurae constant maxime simulatione. Namque et irasci nos et gaudere et timere et admirari et dolere et indignari et optare quaeque sunt

similia his fingimus. 9,2,26). Az érzelmek fickiója, szimulációja végigvonul az egész versen, mégpedig egyre fokozódva, mintha a szónok saját magát hergelné.

A versben is, akár csak a szónoki beszédben, korreferencia van tehát a bevezetést és a befejezést illetően nemcsak a szimmetrikus szerkesztésben, nemcsak az egyes elemek egymásra utalásában, nemcsak a hasonló szerkezetekben, mint fentebb láttuk, hanem az érzelmekben is. A különbség e téren csak az eltúlzás és az intolerancia növekedésében van (vö. 6,2,23). A vers mint szónoki beszéd tehát követi a klasszikus elrendezésnek (dispositio) azt a fajtáját, amelyben a feszültség fokozatosan növekedik, s amelyet a szerkezetekkel, a tények elrendezésével, ismétlésekkel, halmozásokkal, ellipszisekkel, a szóválasztással (szinonimák, szóképek) valósít meg (vö. Lausberg §§ 443–452).

A pronuntiatio (élő előadás) területére is elkalauzol a vers, hasonlóan mint Shakespeare, akinek műveiben köztudomásúan a szövegbe rejtve vannak rendezői utasítások. A szöveg itt is erőteljesen úgy van megfogalmazva, hogy mind a hangszín, hanglejtés, tempó, szünet, hangerő, hangsúly, mind pedig a gesztusok, mimika, testtartás stb. mintegy kódolva vannak a szövegben, mégpedig meglehetősen egyértelműen és biztonsággal dekódolhatóan. Most csak olyan szövegrészeket sorolok föl, amelyekben a rámutató gesztus nyilvánvaló, amelyeken ilyen gesztust kényszerítenek ki a szónokból mintegy automatikusan: *szívében, nyakán, utánuk, több is jön, talán, hatalmas, ez mind ... mind, akasszátok föl ..., kaszálhatd, világvégéig, holnap kinő, ma lenyesik, tördelheted, idő jártával, újra kivirít, tövestül, kitépni, akasszátok föl, hogyha szétönthetném, keblem, akasszátok föl, minden porcikája, anyja méhéből, teljes élete, szemétől, a föld, akasszátok föl, ezerfelé, arat rajt, itt ..., amott ..., mind, akasszátok föl, hiába ömlik, töritek, fejét ... ismét fölemeli, elől kell ..., hiába lenne, akasszátok föl, mindenkinek, csak a, kezemből eldobom, a hóhérságot folytatom, kívülem, rá, ember nem akad, akasszátok föl.*

A korreferenciális jelenségeket az elemzés nyomán több, különböző szempontból feloszthatjuk, osztályozhatjuk: az egyes nyelvi szinteken, illetve a szöveg jelentéstani-stilisztikai dimenziójában:

- pusztán a nyelvtani alakok szerint (határozott tárgy – tárgyias igeragozás: *kaszálhatd a fűt*, praesens historicum stb.)
- a szerkezetek szerint (például a birtokos jelzős szerkezetekben: *szívöknek porcikája*)
- a korreferáló elemek sorrendje szerint (*kezdesz [te], nép, tettetek [ti], ... világ ..., hősök* stb.)
- a retorikai, illetve stilisztikai alakzat szerint (például anaforikus ismétlés *Hiába ... Hiába ...Kaszálhatd ... Tördelheted ...szinekdoché a király a királyok* helyett, khiazmus, párhuzam, fokozás stb.)

- a korreferáló elemek iránya a szám, illetve a jelentésbeli nagyság szerint (egy/kisebb → több/nagyobb, több/nagyobb → egy/kisebb)
- a pronuntiatiora (előadásmódra) való utalás szerint
- a szövegen belüli utalás (intratextuális) és más szövegre utalás (intertextuális) utalás szerint (belüli például anafora stb., kívüli az inverzió, a klisé, a toposz stb.)
- a szövegen belüli utalás (intratextuális) és a szövegen kívüli utalás (extratextuális) utalás szerint (utóbbi például, hogy ki volt *Lamberg*, *Latour*)
- kulturális és műfaji meghatározottság szerint (a felkiáltás, a kérdés szónoki beszédben mindig érzelmi kitörés)
- a tartalmi elemek szerint, mégpedig
- logikai elemek szerint (entimémák stb.) és
- érzelmi elemek (metaforák, hiperbolák stb.) szerint
- jelentések (szinonimák, metonímiák, szinekdochék, metaforák stb.) szerint.

3.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

Példaszöveg: Biblia. Mózes II. könyve. 2. rész 1-11.

BENKES ZSUZSA

0. Bevezetés

Jelen írásunk két — a *koreferenciarelációk analitikus elemzése előkészítésére irányuló* — más-más oktatási szinten elvégzett — kreatív szövegmegeközelítési gyakorlat leírását, ezek eredményeit, valamint az eredményekhez fűzött megjegyzéseinket tartalmazza.

Az itt bemutatott kreatív gyakorlatokat (lásd *I. gyakorlat és II. gyakorlat*) egyrészt különböző tanítási programok, tankönyvek alapján haladó 36-36 tizenhárom-tizennégy éves korú, az 1997/98. tanévi országos magyar nyelvi kommunikációs verseny döntőjében részt vevő *tanuló*; másrészt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 29-29 magyar szakos *hallgatója* oldotta meg.

A *szemiotikai textológia* szövegelméletén és szövegszemléletén alapuló — szövegelemzést előkészítő — *kreatív szövegmegeközelítés* azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlatokat megoldókban egy-egy vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan mozgásba hozza az azzal a tényezővel kapcsolatos (legtöbbször számukra is csak látens módon) meglévő szövegtani/szövegnyelvészeti ismereteiket, feltevéseiket, elvárásaikat. Tapasztalatok bizonyítják, hogy az ilyenfajta szövegmegeközelítés — más megeközelítési módokkal összevetve — nagyobb mértékű érdeklődést és aktivitást képes kiváltani egy adott szöveg elemzése iránt.

A kreatív szövegmegeközelítés gyakorlattípusait az *I. táblázatban* foglaltuk össze. A táblázat fejlécében a lehetséges két főtípust, illetve az azokra jellemző műveletek lényegét tüntettük fel.

Minthogy az egyes alapvető szövegalkotó tényezőkkel kapcsolatos gyakorlatok egyaránt elvégezhetőek kreatív–produktív, illetve kaleidoszkópgyakorlatokként, a táblázat további része az egy-egy szövegalkotó tényezőre utaló (korábbi publikációinkban használatos) szimbólum mellett az arra a tényezőre vonatkozatható műveletek rövid leírását tartalmazza.

Kreatív szövegmegeközelítési gyakorlatokat általában anyanyelvi szövegek felhasználásával célszerű végeztetnünk. Minthogy azonban ez alkalommal a gyakorlatok alapjául bibliai szöveget választottunk, közöljük ennek a bibliai részletnek két latin nyelvű változatát (lásd **T1_{Vulg}** és **T2_{Neovulg}**), illetve azok négy magyar fordítását, (lásd **T1_{KG}**, **T1_{Ref}** valamint **T2_{SzJB}**, **T2_{SzIT}**).

A szöveg mint „komplex jel” összetevői	Kreatív-produktív (szövegfelépítés-ALAKÍTÓ) gyakorlatok		Kaleidoszkóp- (szövegfelépítés- ÁTALAKÍTÓ) gyakorlatok
	Műveletek <i>ismeretlen</i> eredeti szöveg átalakított/átren- dezett/hiányossá tett változatával		Műveletek <i>ismert szöveg</i> eredeti formájának átalakításával/átrendezésével, kiegészítésével
	⇒ létrehozó	± kiválasztó	⊗ variálós
Ve VeIm	– egy adott szöveg lexikai anyaga (szó-, illetve szövegmondatlánc) <i>különbéle vizuális megjelenési formákba</i> való elrendezése;		
Fo	– egy adott szöveg lexikai anyagának <i>különbéle szövegmondat-tagolása</i> , illetve az egyes szövegmondatok vagy verssorok összetevőinek <i>különbéle sorrendekbe</i> való elrendezése;		
Se	– a <i>lokális és globális kohézió</i> megváltoztatása (= <i>szóalakok</i> helyettesítése/kicserélése más szóalakokkal);		
ReIm Re	– a <i>lokális és globális koherencia</i> megváltoztatása (<i>makrokompozíció-egységek</i> sorrendjének megváltoztatása);		
összetevő-együttes	– több kreatív művelet egyidejű elvégzése, valamint ezek a formai és jelentéstani szövegfelépítést meghatározó következményeinek vizsgálata.		
intertextualitást jelző összetevő	– a szövegfelépítés egyértelműen vagy rejtetten <i>más szövegre utaló</i> (intertextualitás) <i>elemeivel</i> végrehajtott műveletek;		

1. táblázat

A hat szöveg alkalmat kínált arra, hogy a $T2_{SZIT}$ -tal jelzett szöveggel végzett — koreferenciarelációk analitikus elemzését előkészítő — gyakorlatok eredményeit az idegen nyelvű szövegek, illetve azok fordításai megfelelőivel is összevethessük (lásd 5. táblázat).

Megjegyezzük, hogy a $T2_{SZIT}$ „utalt elemekkel kiegészített szöveg”-ét — melyet a gyakorlatok összeállításához figyelembe vettünk — az *Officina Textologica* 1. kötete tartalmazza (lásd „A szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai” című 3. fejezetet, 34. o.).

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

A feladatokat mindkét korosztály tagjai azonos megfogalmazásban kapták kézhez. Az eredmények összesítésekor korosztályonként részben más-más módszert követtünk:

- a 13-14 éves tanulók megoldásaiból többnyire azokat választottuk ki, amelyek a csoport egészére jellemzőek voltak, és ezekhez fűztünk általánosítható megjegyzéseket; az egyetemi hallgatók eredményeinek összegzése ezzel szemben részletesebb;
- az egyes feladatok bemutatását mindkét gyakorlat esetében elsőként a 13-14 éves tanulók, másodikként az egyetemi hallgatók megoldásai, illetve az azokhoz fűzött megjegyzések követik;
- mind a tanulók, mind az egyetemi hallgatók megoldásaiból választott példákat szó szerint idézzük;
- megjegyzéseinkben — ahol az lehetséges volt — a két csoport eredményeinek összehasonlítására is kísérletet tettünk.

Lássuk mindenekeelőtt az alábbi Biblia-kiadásokból vett hat szöveget:

T1_{vulg}

1 egressus est post haec vir de domo Levi
accepta uxore stirpis suae
2 quae concepit et peperit filium et videns
eum elegantem abscondit tribus mensibus
3 cumque iam celare non posset sumpsit
fiscellam scipeam et linivit eam bitumine ac
pice posuitque intus infantulum et exposuit
eum in carecto ripae fluminis
4 stante procul sorore eius et considerante
eventum rei
5 ecce autem descendebat filia Pharaonis ut
lavaretur in flumine et puellae eius
gradiebantur per crepidinem alvei quae cum
vidisset fiscellam in papyrione misit unam e
famulis suis et adlatam
6 aperiens cernensque in ea parvulum
vagientem miserta eius ait de infantibus
Hebraeorum est
7 cui soror pueri vis inquit ut vadam et vocem
tibi hebraeam mulierem quae nutrire possit
infantulum
8 respondit vade perrexit puella et vocavit
matrem eius
9 ad quam locuta filia Pharaonis accipe ait
puerum istum et nutri mihi ego tibi dabo

T1_{KG}

És elméne egy Lévi nemzetségéből való férfiú
és Lévi-leányt vőn feleségül.
És fogada méhében az asszony és fiát szüle;
és látá, hogy szép az és rejtegeté három
hónapig.
De mikor tovább nem rejtegetheté, szerzé
annak egy gyékény-ládácskát, és bekené azt
gyantával és szurokkal s belétevé a gyermeket
és letevé a folyóvíz szélén a sás közé.
Az ő nénje pedig megáll vala távolról, hogy
megtudja: mi történik vele?
És aláméne a Faraó leánya, hogy megfürödjék
a folyóvízben, szolgálóleányai pedig járkálnak
vala a víz partján. És meglátá a ládácskát a sás
között s elküldé az ő szolgálóleányát és
kihozatá azt.
És kinyitá és látá a gyermeket; és imé egy síró
fiú. És könyörüle rajta és monda: A héberek
gyermekei közül való ez.
Az ő nénje pedig monda a Faraó leányának:
Elmenjek-é s hívjak-é egy szoptatós asszonyt
a héber asszonyok közül, hogy szoptassa
néked a gyermeket?
És a Faraó leánya monda néki: Eredj el.
Elméne azért a leányzó, és elhívá a gyermek

mercedem tuam suscepit mulier et nutrit
puerum adultumque tradidit filiae Pharaonis
10 quem illa adoptavit in locum filii
vocavitque nomen eius Mosi dicens de aqua
tuli eum

T1_{Neovulg}

Egressus est vir de domo Levi et accepit
uxorem stirpis suae;
quae concepit et peperit filium et videns eum
elegantem abscondit tribus mensibus.
Cumque iam celare non posset, sumpsit
fiscellam scirpeam et linivit eam bitumine ac
pice; posuitque intus infantulum et exposuit
eum in carecto ripae fluminis,
stante procul sorore eius et considerante
eventum rei.
Ecce autem descendebat filia pharaonis, ut
lavaretur in flumine, et puellae eius
gradiebantur per crepidinem alvei. Quae cum
vidisset fiscellam in papyrione, misit unam e
famulabus suis; et allatam
Aperiens cernensque in ea parvulum
vagientem, misertus eius ait: „De infantibus
Hebraeorum est hic”.
Cui soror pueri: „Vis, inquit, ut vadam et
vocem tibi mulierem Hebraeam, quae nutrire
possit tibi infantulum?”.
Respondit: „Vade”. Perrexit puella et vocavit
matrem infantis.
Ad quam locuta filia pharaonis: „Accipe, ait,
puerum istum et nutri mihi; ego dabo tibi
mercedem tuam”. Suscepit mulier et nutrit
puerum adultumque tradidit filiae pharaonis
Quem illa adoptavit in locum filii vocavitque
nomen eius Moysen dicens: „Quia de aqua
tuli eum”.

anyját.

És monda néki a Faraó leánya: Vidd el ezt a
gyermeket és szoptasd fel nékem, és én
megadom a te jutalmad. És vevé az asszony a
gyermeket és szoptatá azt.

És felnevelkedék a gyermek, és vivé őt a
Faraó leányához, és fia gyanánt lón annak, és
nevezé nevét Mózesnek, és mondá: Mert a
vizből húztam ki őt.

T2_{SzJB}

Egy Lévi házából való férfi elment, és
feleséget vett a maga nemzetségéből.
Az fogant és fiút szült. Mivel látta, hogy szép,
rejtegette három hónapig.
Amikor aztán tovább már nem titkolhatta,
fogott egy gyékénykosárákat, bekente aszfalttal
és szurokkal, beletette a gyermeket, és kitette
a folyó partján levő sás közé.
A nénye pedig messzebb megállt, és figyelte a
dolog kimenetelét.
A fáraó lánya éppen lement, hogy
megfürdjék a folyóban. A szolgálói ezalatt a
folyó partján járkáltak. Amikor a fáraó lánya
meglátta a kosárákat a sás között, odaküldte
egyik szolgálóját, elhozatta, és kinyitotta.
Amikor látta, hogy egy nyöszörgő gyermek
van benne, megkönyörült rajta és így szólt:
„Ez a héberek gyermekei közül való!”
A gyermek nénye ekkor azt mondta neki:
„Akarod-e, hogy elmenjek, és hívjak neked
egy héber asszonyt, hogy szoptassa a
gyermeket?”
Az így felelt: „Menj!” Elment a lány, és
elhívta a gyermek anyját.
A fáraó lánya így szólt hozzá: „Fogd ezt a
gyermeket, és szoptasd nekem! Jutalmad
megadom majd neked!” Az asszony fogta a
gyermeket, szoptatta, és amikor megnőtt,
átadta a fáraó lányának.
A fáraó lánya fiává fogadta, és elnevezte
Mózesnek, mondván: „Mert a vizből vettem
ki.”

T1_{Ref}

Egy Lévi házából való férfi elment, és feleségül vette Lévi egyik leányutódját.

Az asszony teherbe esett, és fiút szült. Amikor látta, hogy milyen szép, három hónapig rejtegette.

De amikor már nem tudta tovább rejtegetni, fogott egy gyékénykosarat, bekente szurokkal és gyantával, majd beletette a gyermeket, és kitétte a Nílus partján a sás közé.

A gyermek nénye pedig ott állt távolabb, hogy megtudja, mi történik vele.

A fáraó leánya éppen odament, hogy megfürödjék a Nílusban, szolgálói meg ott járkáltak a Nílus mentén. Megpillantotta a kosarat a sás között, odaküldte a cselédjét, és kihozatta azt.

Fölnyitotta, és meglátta a gyermeket; hát egy síró fiú volt! Megszánta, és ezt mondta: A héber gyermekei közül való ez.

A kisfiú nénye pedig ezt mondta a fáraó leányának: Ne menjek, és ne hívjak egy szoptató asszonyt a héberek közül, aki majd szoptatja a gyermeket?

A fáraó leánya így felelt: Eredj! A leány elment, és a gyermek anyját hívta oda.

Vidd magaddal ezt a gyermeket, mondta neki a fáraó leánya, és szoptasd! Megadom jutalmadat. Az asszony magához vette a gyermeket, és szoptatta.

Amikor felnőtt a gyermek, elvitte a fáraó leányához, aki a fiává fogadta, és elnevezte Mózesnek, mert azt mondta: A vízből húztam ki.

T2_{SzIT}

Egy Lévi törzséből való férfi elment, és feleséget vett saját nemzetségéből.

Ez fogant és fiút szült. Látta, hogy milyen szép, ezért három hónapon át titkolta.

Amikor már lehetetlen volt tovább rejtegetnie, papiruszkosarat készített neki, s bekente aszfalttal meg szurokkal. Beletette a kis gyermeket és elhelyezte a nád közé, közel a folyó partjához.

A gyermek nővére a közelben maradt, hogy lássa, mi történik vele.

Akkor a fáraó leánya lejött fürdeni a folyóhoz, kísérői közben a parton sétáltak. Észrevette a kosarat a nád között, s odaküldte szolgálóját, hogy vegye ki.

Amikor kibontotta, látta, hogy egy nyöszörgő gyermek van benne. Részvét ébredt benne iránta és így szólt: „Egy héber gyerek.”

A gyermek nővére a fáraó leányához fordult: „Akarod, hogy elmenjek, és a héber asszonyok között dajkát keressek, aki majd szoptatja a csecsemőt?”

„Menj” – válaszolta a fáraó leánya. A leány elfutott, hogy megkeresse a kisfiú anyját.

A fáraó leánya azt mondta neki: „Vidd magaddal a kicsit és neveld fel nekem, s megfizetek érte.” Az asszony elvitte a gyermeket és szoptatta.

Amikor felserdült, visszaadta a fáraó leányának, aki úgy bánt vele, mint a saját fiával, és a Mózes nevet adta neki, „mivel – úgymond – a vízből húztam ki”.

1. A kreatív gyakorlatok leírásai

A szövegek nagy többsége csupán annyi 'információt' tartalmaz nyelvileg megformált módon, amennyi éppen elegendő ahhoz, hogy azt a szöveget a nyelvre és a világra vonatkozó ismereteink alapján meg tudjuk érteni. Ha a szövegek minden — az adott nyelvre vagy az adott világdarabra vonatkozó — összefüggést lexikailag kifejezésre juttatnának, akkor olvashatatlanokká válnának. Erre azért nincs szükség, mert a befogadáshoz (a megértéshez) szükséges összefüggéseket — legalábbis a betű szerinti értelmezés esetében — az olvasók a befogadandó szöveghez hozzá tudják rendelni. Így van ez a gyakor-

latokhoz itt felhasznált bibliai szöveg esetében is, s a gyakorlatok célja éppen annak feltárása, hogy a gyakorlat végzői milyen ismereteket, és milyen alapon rendelnek hozzá az adott szöveghez.

1.1 I. gyakorlat

A koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez készített első gyakorlat a kreatív-produktív és a kaleidoszkópgyakorlatok között helyezkedik el. Annyiban áll közel a kaleidoszkópgyakorlatokhoz, hogy a gyakorlat résztvevőinek az eredeti szöveg ismeretében kell a feladatot elvégezniük, de annyiban áll közel a kreatív-produktív gyakorlatokhoz is, hogy az adott szövegben explicite nem, illetőleg csupán mutató névmás formájában jelen lévő elemeket kell a szövegből kikövetkeztethető elemekkel behelyettesíteniük. A kaleidoszkópgyakorlatok vonatkozásában inkább a relátummal kapcsolatos feladatról beszélhetünk (lásd ehhez: Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése), a kreatív-produktív gyakorlatok vonatkozásában pedig inkább sensussal kapcsolatos feladatról (vö.: *1. táblázat*).

A gyakorlat alapjául szolgáló szöveget — a *Biblia Mózes II. könyve. 2. részének 1-10. versét* (lásd **T2_{SzIT}**) valamennyi résztvevő kézhez kapta.

A *feladatot* így fogalmaztuk meg:

a) A **T2_{SzIT}** szimbólummal jelzett szöveg „Ez fogant és fiat szült” szövegmondatában kire utal az „Ez”?

Milyen alapon állapította(d) meg?

b) A „*Látta, hogy milyen szép, ezért három hónapon át titkolta.*” szövegmondatban nincs megjelölve sem az, hogy ki a „látta”, valamint a „szép” állítmány alanya, sem az, hogy ki (vagy mi) a „titkolta” állítmány tárgya.

Töltse(d) ki a kipontozott részeket a megfelelőnek tartott szavakkal/kifejezésekkel!

(..... 1) látta, hogy milyen szép (..... 2), ezért három hónapon át titkolta (..... 3).

Megjegyzések az *I. gyakorlat* megoldásaihoz:

A *13-14 évesek*

a) *feladatra* adott válaszai közül megfogalmazásukban is a leggyakoribbak a következők:

- A feleségre, ő fogant és szült fiat.
- A Lévi törzsből származó férfi feleségére.
- Az „Ez” szó a feleségre utal.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

Indoklasként az alábbi, illetve az azokhoz igen hasonló megoldások születtek:

- A mutató névmás utal az előző mondatra, amelynek tárgya (feleséget) itt alany lesz.
- A szövegekörnyezetből, hiszen férfi nem szülhet gyereket.
- Az „Ez” szó utal valamire, ami az első mondatban szerepelt. Abban két személy van, de azok közül is csak az egyik jöhet szóba, mert a másik férfi.
- Bár az első mondat alanya a „férfi” volt, az ez csak a feleségre utalhat, mert ő foganhat és szülhet gyereket.
- Nőkre szokták mondani, hogy fogant. Márpedig a történet elején, ahol ez a mondat található, csak erről az egy nőről, a feleségről tudunk.

Az egyetemi hallgatók

a) *feladatra* adott megoldásai és indoklásai közül az alábbiak a legjellemzőbbek (az egyes feladatmegoldókat a megoldások előtti számok jelzik):

- 2 Az „Ez” szó a Lévi törzsből való férfi feleségére utal.
Az „Ez” egy visszautaló mut. nm. A szövegben. Az előző mondat „feleséget” szavára vonatkozik. A „férfi”-re és a „nemzetség”-re nem vonatkozhat a szülés miatt.
- 3 Ez → a feleség,
mert előtte két emberről volt szó a szövegben, s a férfi nem tud foganni és szülni, így biztos, hogy a nőre utal. Emellett az „Ez” közelre mutat, arra vonatkozik, akít a mondatban utoljára a mutató névmás elhangzása előtt, ehhez közelebb említett.
- 5 Ez. A feleségre utal. Jelentéstanilag ez a helyes.
Az előtte és az utána következő mondat alapján.
- 6 A Lévi törzsből való férfi feleségére utal.
A folytatás (szült) miatt.
- 7 Ez = a feleség:
csak ez lehet, mivel az első mondatban egy férfiről és a feleségről olvashatunk, de megfoganni és szülni csak a feleség tud.
- 9 Az ez szerintem a Lévi törzsből való férfi feleségére utal,
mert az előző mondatból kiderült, hogy a Lévi törzsből való férfi feleséget vett magának. Nyilvánvaló, hogy a feleség fogant meg, és ő szülte meg a fiút.

10 A férfi feleségére.

Kontextusból. Az előző mondatban szerepel a 'feleség' szó. A feleség, a nő tud megfoganni és szülni. Ezért — a környezet miatt szóba jöhető lehetőségek közül — egyértelműen a feleségre utal az „ez”.

13 A Lévi törzséből való férfi feleségére.

Mivel foganni és szülni csak nők képesek. De ezt az előzetes tudást megerősíti, hogy az előző mondatban a feleség említett utoljára, ezért a közelre (közelebbire) mutató névmás csak rá vonatkozhat.

15 Ez: a feleség (fogant és szült fiat).

1. előző mondat: „feleséget vett” — tárgy.

2. ez utal az előző mondat egyik szavára, mégpedig olyan szavára, amely a mondat vége felé állt — hogy közel legyen az utaló elem.

3. a két személy közül csak a nő foganhat és szülhet.

21 A Lévi törzséből való férfi felesége fogant fiat.

Az előző mondatban már törölt információból állapítottam meg. Valószínűbb, hogy az „Ez” az első mondat második tagmondatára utal, tartalmilag is egyértelmű, hogy csak a feleség lehet a második mondat alánya.

22 A szövegösszefüggésből kiderül, hogy a Lévi törzséből származó férfi feleséget vett magának, tehát a feleségre utal, közelre mutató névmás, nyilvánvaló, hogy csak a feleség képes csak „megfogásra” és gyermek szülésére.

24 Ez — a feleségre utal.

Két szereplőt említ, egy férfit és a feleséget. Foganni és fiat szülni a nők szoktak, tehát biztos, hogy a feleségre utal.

25 Ez — a feleségre utal,

egyrészt mert az előző mondatban a feleségről esett később szó, másrészt mert férfi nem szülhet fiat,

Vessük össze mindkét korosztály *a) feladat*ra adott megoldásait az adott szövegmondat „utalóelemek”-kel kiegészített változatával (lásd im.: A szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegnyelvtani elemzésének és leírásának aspektusai” című 3. fejezetet, 34. o.)

²Ez[A FELESÉG] fogant és (ő[A FELESÉG]) fiút[A FIÚ] szült.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

Megállapíthatjuk, hogy

- a gyakorlatban résztvevők nagy többsége korosztályától függetlenül a „kire utal az „Ez?”” kérdésre megfelelő válasznak a ’feleség’ szót vagy annak jelzővel is bővített rokon értelmű változatát tartotta (lásd a 13-14 évesek összesített válaszait, illetve a 2.a táblázatot). Erre a kérdésre — korosztálytól függetlenül — egy-két olyan megoldás is született, amelyekben az „Ez” közelre mutató névmást a „Lévi törzséből való férfi”-ra való utalásként értelmezték (lásd pl. a 63 és 65 számú tanuló megoldását).
- A 13-14 évesek indoklásaikban — minthogy ők szövegintert nem tanultak — elsősorban tartalmi (jelentéstani) szempontokat érvényesítenek, de akadnak olyan tanulók is, akik leíró nyelvtani ismereteikre támaszkodva nyelvi szempontokat is megemlítenek (pl.: „A mutató névmás utal az előző mondatra, amelynek tárgya (feleséget) itt alany lesz.” vagy „Bár az első mondat alánya a „férfi” volt, az ez csak a feleségre utalhat, mert ő foganhat és szülhet gyereket.”).
- Az egyetemi hallgatók esetében ugyanez a kettősség figyelhető meg: pl.: az 5., 6., 7., 9., 10., 24. és 25. sorszámú hallgató válaszában megadásakor elsősorban tartalmi (jelentéstani) szempontokat érvényesít, míg pl.: a 2., 3., 13., 15., 21. és 22. sorszámú hallgató indoklása jelentéstani és (szöveg)nyelvészeti szempontok figyelembevételéről tanúskodik.

A 13-14 éves tanulók

b) feladatra adott válaszai közül a leggyakrabban előfordulókat a 2.a táblázat mutatja:

(1)	(2)	(3)
A feleség	a csecsemője	a fáraója elől
A férfi	a csecsemő	a gyermek létezését
A fiú anyja	csecsemő kisleánya van	a gyermekáldást
A fiúból lett férfi	a fia	a kisfiút
A gyermek édesanyja	a fiú	a környezete elől
A lévíta asszony	a fiúgyermek	a többi ember elől
Apja	a gyermek	annak létezését
Az anyja	a gyermeke	apja elől
Az anyja	gyermek született	az apa elől a katonák előtt
Az asszony	gyermek, Mózes	azt, hogy megszülte volna fiát
Az édesanyja	gyermek	férfi elől
Az ifjú anyja	a kisgyermek	gyermek létét
Mózes anyja	az ő kicsi gyermeke	hogy fia született
	a kisleánya	iránta érzett szeretetét, büszkeségét, s a
	a kisleánya	gyermek létét
	a kisfiú	létezését
	kisfiú	megezését
	kisfiút szült	megszületését
	az utódja	öt
	az újszülött	születését
		újszülött gyermekét

2.a táblázat

Lássuk e fentiek közül néhány teljes megoldást is. (Az egyes tanulókat a megoldások előtti számok, a kiegészítésként választott szót/szókapcsolatot vastagon szedett betűk jelzik.)

- 37 **Az anyja** látta, hogy milyen szép **a gyermek**, ezért három hónapon át titkolta **a fáraója elöl**.
- 42 **Az asszony** látta, hogy milyen szép **a kisdéd**, ezért három hónapon át titkolta **azt, hogy megszülte volna fiát**.
- 54 **Az asszony** látta, hogy milyen szép **csecsemő kisfia van**, ezért három hónapon át titkolta **őt az egyiptomiak elöl**.
- 60 **Az asszony** látta, hogy milyen szép **csecsemő kisfia van** ezért három hónapon át titkolta **gyermeke létezését**.
- 62 **A gyermek édesanyja** látta, hogy milyen szép **a kisfiú**, ezért három hónapon át titkolta **annak létezését**.
- 63 **A férfi** látta, hogy milyen szép **a gyermeke**, ezért három hónapon át titkolta **a többi ember elöl**.
- 64 **A lévita asszony** látta, hogy milyen szép **az újszülött**, ezért három hónapon át titkolta **gyermeke létezését**.
- 65 **A fiúból lett férfi látta**, hogy milyen szép **az ő kicsi gyermeke**, ezért három hónapon át titkolta **iránta érzett szeretetét, büszkeségét, s a gyermek létét**.
- 67 **Az asszony** (alany) látta, hogy milyen szép **a gyermek** (másik alany), ezért három hónapon át titkolta **a születését** (tárgy).
- 74 **Az anya látta**, hogy milyen szép **a gyermek**, ezért három hónapon át titkolta, **hogy fia született**.

A *b) feladatra* adott 29 egyetemi hallgató megoldásait a *2.b táblázat* tartalmazza.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

	(1)	(2)	(3)
1	A feleség	a gyermek	születését
2	Az anya	a gyermek	a kisfiú létezését
3	Az anya	a kislát	gyermeke létezését
4	A Lévi törzséből való férfi felesége	a kislát	öt, azaz a kislát
5	A nő	a kisgyerek	létezését (gyermeke létezését)
6	Az asszony	a gyermeke	születését
7	A férfi	a csecsemő	a megszületését
8	A feleség	fiat	fiának létezését
9	A férfi	a fiú	a fiú létezését
10	A feleség	a gyermek	születését
11	A feleség	a gyermek	a kisfiút
12	A feleség/A gyermek anyja	a gyermek	öt/a gyermeket
13	Az anya	a gyermek	létezését
14	Az anyja	a gyermeke	öt
15	A feleség	a kisfiú	a gyermeket
16	A feleség	a gyermek	a gyermek létét
17	Az asszony	a gyermek	fiát
18	Az asszony	a gyermek	születését
19	A fiú anyja	a kislát	hogyan megszületett
20	A feleség	a gyermek	hogyan szült
21	A Lévi törzséből való férfi felesége	a kislát	hogyan gyermeke van/a baba létezését
22	A Lévi törzséből való férfi felesége	a fia	hogyan gyermeke született
23	A feleség	a gyermek	öt
24	Az anya	gyermeke	létezését
25	A férfi felesége	a kisgyermek	a gyermek létezését
26	Az asszony	a gyermeke	annak létezését
27	A választott feleség/az anya	a kisgyermek	a világra jöttét/a születését
28	anya	csecsemő	a gyermek létét
29	Az anya	a kislát	gyermeke létezését

2.b táblázat

Minthogy a 2.b. táblázat alapján valamennyi egyetemi hallgató b) feladatra adott válasza könnyen létrehozható, szó szerinti közlésüktől itt eltekintünk.

Idézzük fel ezzel a részfeladattal kapcsolatban is az adott szövegmondat „utalóelemek”-kel kiegészített változatát (lásd im.: A szövegalkotó tényezők

szövegnyelvészeti/szövegtani elemzésének és leírásának aspektusai” című 3. fejezetet, 34. o.)

Látta (ő[A FELESÉG]), hogy milyen szép ([A FIÚ]), ezért (ő[A FELESÉG]) három hónapon át titkolta (hogy (ő[A FELESÉG]) fiút[A FIÚ] szült).

A *b) feladat* egyértelműen utal arra, hogy az adott szövegmondatban mely állítmányok alanya, illetve mely állítmány tárgya nincs megjelölve. Ezt figyelembe véve

- a „Látta” állítmány alanyaként — kevés kivétellel — mindkét korcsoport feladatmegoldói a „feleség”, az „anya” szavakat, illetve ezekkel alkotott jelzős szószerkezeteket választanak;
- a „szép” állítmány megfelelő alannyal való kiegészítése már nem ilyen egyértelmű: a *13-14 évesek* közül néhányan a „szép” szót jelzőnek tekintik, s igei-névszói állítmánnyá egészítik ki (lásd 54, 60: szép **csecsemő kisfia van**).
- Az *egyetemi hallgatók* megoldásaikban ugyanezt a helyet egységesen a megfelelő mondatrészként szerepeltetett gyermek szóval (illetve annak szinonimáival) egészítik ki (lásd *2.b. táblázat*).
- a „titkolta” állítmány kiegészítése változatos megoldásokat eredményezett: mind a *13-14 éves tanulók* (lásd *2.a táblázat*), mind az *egyetemi hallgatók* (lásd *2.b. táblázat*) választásai megoszlanak az egyszavas tárgy, a „hogy” kötőszóval bevezetett tárgyi mellékmondat, valamint a határozós szószerkezet mint kiegészítés között.

1.2 II. gyakorlat

A koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítésére szolgáló második — a nyelvi jelentéstani felépítéssel (sensussal) kapcsolatos kreatív-produktív — gyakorlat (vö.: *1. táblázat*) előkészítésekor a **T2_{SZIT}**-tal jelzett szövegből az egy adott személyre [A FIÚ] vonatkozó szavak/kifejezések közül kilencet töröltünk.

Arra kerestük a választ, hogy a betűrendben megadott eredeti hat rokon értelmű szó/kifejezés szövegbe illesztésekor a gyakorlatot megoldók milyen háttérismereteik alapján döntenek el, hogy mind a lokális, mind a globális kohézió megteremtéséhez mely szót/kifejezést tartanak a legmegfelelőbbnek.

A *feladatot* így fogalmaztuk meg:

Egy Lévi törzséből való férfi elment, és feleséget vett saját nemzetségéből. Ez fogant és fiút szült. Látta, hogy milyen szép, ezért három hónapon át titkolta. Amikor már lehetetlen volt tovább rejtegetnie, papiruszkosarat készített neki, s bekente aszfalttal meg szurokkal. Beletette a [1]-t és elhelyezte a nád

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

közé, közel a folyó partjához. A [2] nővére a közelben maradt, hogy lássa, mi történik vele.

Akkor a fáraó leánya lejött fürdeni a folyóhoz, kísérői közben a parton sétáltak. Észrevette a kosarat a nád között, s odaküldte szolgálóját, hogy vegye ki. Amikor kibontotta, látta, hogy egy nyöszörgő [3] van benne. Részvét ébredt benne iránta és így szólt: „Egy héber [4]”. A [5] nővére a fáraó leányához fordult: „Akarod, hogy elmenjek, és a héber asszonyok között dajkát keressek, aki majd szoptatja a [6]-t?” „Menj” — válaszolta a fáraó leánya. A leány elfutott, hogy megkeresse a [7] anyját. A fáraó leánya azt mondta neki: „Vidd magaddal a [8]-t és neveld fel nekem, s megfizetek érte.” Az asszony elvitte a [9]-t és szoptatta. Amikor felserdült, visszaadta a fáraó leányának, aki úgy bánt vele, mint a saját fiával, és a Mózes nevet adta neki, „mivel — úgymond — a vízből húztam ki”.

A fenti szöveg kilenc — szögletes zárójelbe tett és számokkal jelzett — kipontozott helyén a következő szavak/kifejezések valamelyike áll:

csecsemő, gyerek, gyermek, kicsi, kisfiú, kis gyermek.

Írja(d) be a kipontozott helyekre a választott szavakat/kifejezéseket, és indokolja(d) meg a választást!

Megjegyzések az *II. gyakorlat* megoldásaihoz:

A *13-14 évesek* megoldásait az *3.a* és *3.b táblázatban* összesítettük.

(A következő oldalon látható *3.a táblázatban* az eredetivel megegyező megoldásokat vastagon szedett betűkkel jelöltük.)

Az *3.b táblázat* azt mutatja, hogy a feladatot megoldó 36 tanuló a 9 törölt helyre a megadott kifejezések közül melyiket mely helyre tartotta a legmegfelelőbbnek. (A táblázatban szürkével jelölt részei jelzik azoknak a megoldásoknak a számát, amely helyekre a tanulók az eredetivel megegyező kifejezést választották.)

Benkes Zsuzsa

A tanuló	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
1.	csecsemő	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	csecsemő	kis gyermek	gyermek	kisfiú
2.	csecsemő	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	csecsemő	gyermek	kisfiú	csecsemő
3.	csecsemő	kis gyermek	csecsemő	kisfiú	gyermek	kicsi	kis gyermek	gyermek	kisfiú
4.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	kisfiú	gyermek	csecsemő	gyermek	kicsi	kisfiú
5.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	csecsemő	kicsi
6.	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	kis gyermek	gyermek	csecsemő	gyermek	kicsi
7.	csecsemő	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	kisfiú	csecsemő
8.	csecsemő	gyermek	kisfiú	kis gyermek	kisfiú	csecsemő	kicsi	gyermek	csecsemő
9.	kicsi	csecsemő	gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	kis gyermek	kisfiú	csecsemő
10.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	csecsemő	kicsi	kis gyermek	csecsemő	kisfiú
11.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	gyermek	kisfiú	csecsemő
12.	kisfiú	csecsemő	kis gyermek	gyermek	csecsemő	kicsi	kisfiú	kisfiú	kicsi
13.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyermek	csecsemő	kicsi	gyermek	csecsemő
14.	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	gyermek	csecsemő	kicsi	kis gyermek	csecsemő
15.	gyermek	csecsemő	kis gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	kisfiú	kicsi	csecsemő
16.	kicsi	kisfiú	gyermek	csecsemő	kis gyermek	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú
17.	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	kicsi	kis gyermek	csecsemő	kicsi	gyermek
18.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	csecsemő	kisfiú	gyermek
19.	gyermek	kisfiú	kis gyermek	csecsemő	kisfiú	kicsi	gyermek	kisfiú	kicsi
20.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	csecsemő	kisfiú	kisfiú	kicsi	kisfiú	csecsemő
21.	csecsemő	gyermek	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	kicsi	kisfiú	gyermek	csecsemő
22.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	kicsi	csecsemő	kis gyermek	gyermek	kisfiú
23.	csecsemő	gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	csecsemő	kis gyermek	kicsi	csecsemő
24.	kis gyermek	kicsi	csecsemő	kisfiú	gyermek	kicsi	kisfiú	csecsemő	gyermek
25.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	kisfiú	kicsi	csecsemő	kisfiú	kicsi	gyermek
26.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	kis gyermek
27.	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	kis gyermek	csecsemő	kisfiú	gyermek	kicsi
28.	csecsemő	kisfiú	gyermek	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	gyermek	kicsi	csecsemő
29.	csecsemő	kis gyermek	gyermek	kisfiú	csecsemő	kicsi	kis gyermek	gyermek	kisfiú
30.	kisfiú	gyermek	csecsemő	gyermek	kicsi	csecsemő	kis gyermek	kicsi	kisfiú
31.	kicsi	kisfiú	csecsemő	gyermek	kisfiú	kis gyermek	csecsemő	gyermek	kisfiú
32.	csecsemő	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kisfiú	kis gyermek	gyermek	kicsi	csecsemő
33.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	kis gyermek	gyermek	kisfiú
34.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyermek	csecsemő	kicsi	gyermek	csecsemő
35.	gyermek	csecsemő	kisfiú	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	kisfiú	csecsemő

3.a táblázat

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

Törölt hely	[6] csecsemő	[4] gyerek	[2] [3] [5] [9] gyermek	[8] kicsi	[7] kisfiú	[1] kis gyermek	Ó
?1?	27	-	3	3	2	1	36
?2?	5	-	10	10	6	5	36
?3?	5	-	9	-	6	16	36
?4?	5	-	7	-	22	2	36
?5?	3	-	12	10	7	4	36
?6?	13	-	3	13	3	4	36
?7?	4	-	10	7	6	9	36
?8?	3	-	14	9	9	1	36
?9?	15	-	4	5	9	3	36

3.b táblázat

Lássuk most azt a szó- és kifejezéssorrendet, valamint az azokhoz tartozó indoklásokat, amelyek a 13-14 éves korú tanulók többségének megoldásaiban legtöbbször előfordultak. (Figyelemre méltó, hogy ebben a csoportban egyetlen tanuló sem választotta egyetlen helyre sem a „gyerek” szót, ennek okára indoklásaikban kitértek.)

Törölt hely	Választott szó/kifejezés	Leggyakrabban előforduló indoklás
1	csecsemő	<ul style="list-style-type: none"> - A 3 hónapos gyermek még csecsemő. - A bibliai történet szerint a csecsemőt helyezik kosárba, nem a kis gyermeket. - Ezzel szerettem volna jelezni, hogy a fiú önálló életre még képtelen. - Az elbeszélő érzékelteti, hogy nagyon kicsi gyerekről van szó.
2	gyermek kicsi	<ul style="list-style-type: none"> - Hogy ne legyen szóismétlés. - Ez csak egy egyszerű utalás a fiúra, nem olyan lényeges. - A szóismétlés elkerülésére, és mert az újszülöttet kicsinek is szokás becézni.
3	kis gyermek	<ul style="list-style-type: none"> - A „kis” szócskával elkerülhető a szóismétlés. - Első ránézésre még biztosan nem tudta megállapítani a korát, nemét, csak annyit látott, hogy kicsi. - Mert a fáraó leánya nem tudhatta, mennyi idős a kisfiú.

4	kisfiú	<ul style="list-style-type: none"> - Csak amikor közelebről megnézte, akkor láthatta, hogy kisfiú. - Azt már látta, hogy egy gyermek, most azt is, hogy kisfiú.
5	gyermek	<ul style="list-style-type: none"> - Ez áll a legközelebb a „nővér” szóhoz. - Csak rá érthették, mert csak ő volt ott gyermek. - Ez a variáció illik ide.
6	csecsemő kicsi	<ul style="list-style-type: none"> - Szoptatni a csecsemőt szokás. - A „kicsi” kedveskedő szó.
7	gyermek	<ul style="list-style-type: none"> - A Bibliában ilyen a szóhasználat: gyermek és nem gyerek. - A szóismétlés elkerülésére. - A gyermek szempontjából itt lényegtelen, hogy melyik szót használom.
8	gyermek	<ul style="list-style-type: none"> - Nincs lényeges szerepe, a hangsúly azon van, hogy vigye el. - A fáraó leánya nem tudja pontosan a gyermek korát, ezért jó itt ez a szó. - Már mindenki tudja, hogy fiúról van szó, elég „gyermeket” mondani.
9	csecsemő	<ul style="list-style-type: none"> - A csecsemőt szokták szoptatni. - A „szoptatás” szóhoz a megadott szavak közül ez illik a legjobban. - A „szoptatni” ige miatt.

Az indoklásokból arra következtethetünk, hogy az egyes szavak kifejezések megválasztásakor

- a tanulók többsége a szöveg jelentésére támaszkodik: pl.: „A bibliai történet szerint a csecsemőt helyezik kosárba, nem a kis gyermeket.”;
- többen a ’világról való ismereteiket’ mozgósítják: pl.: „A 3 hónapos gyermek még csecsemő.”;
- néhányan egyes szavak jelenését is figyelembe veszik: pl.: „A „szoptatás” szóhoz a megadott szavak közül ez illik a legjobban.”;
- néhányan ’stilisztikai’ ismereteiket érvényesítik: pl.: „A szóismétlés elkerülésére.”; „A „kicsi” kedveskedő szó.”;
- néhányan szövegteni ismeretnek tekinthető indoklással próbálkoznak: pl.: „Ez csak egy egyszerű utalás a fiúra, nem olyan lényeges”;
- néhányan közhelyszerű kifejezéseket használnak: pl.: „Ez a variáció illik ide.”

Az egyetemi hallgatók megoldásait az 4.a és 4.b táblázatban összesítettük.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

A tanuló	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	csecsemő	gyerek	kis gyermek	kisfiú	kisfiú	kicsi	gyerek	gyerek	gyerek
2.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	gyerek	csecsemő	gyermek
3.	kisfiú	csecsemő	kis gyermek	gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	gyerek	csecsemő
4.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyerek	kicsi	kisfiú	kicsi	csecsemő
5.	csecsemő	gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	csecsemő	gyermek	kis gyermek	csecsemő
6.	csecsemő	kisfiú	gyermek	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	gyermek	csecsemő	kicsi
7.	csecsemő	gyermek	kisfiú	kis gyermek	gyermek	kicsi	gyerek	kisfiú	gyerek
8.	csecsemő	gyermek	csecsemő	kis gyermek	gyerek	kicsi	gyermek	kis gyermek	csecsemő
9.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	gyerek	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	csecsemő
10.	csecsemő	kis gyermek	gyerek	csecsemő	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	csecsemő
11.	kicsi	kisfiú	csecsemő	gyermek	kisfiú	csecsemő	gyerek	kis gyermek	kicsi
12.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	kisfiú	gyerek	csecsemő
13.	csecsemő	gyermek	kisfiú	gyermek	kis gyermek	csecsemő	gyermek	gyermek	csecsemő
14.	gyermek	kisfiú	csecsemő	gyermek	kicsi	csecsemő	kis gyermek	gyerek	csecsemő
15.	csecsemő	kisfiú	csecsemő	kis gyermek	gyermek	kicsi	kisfiú	gyermek	gyerek
16.	gyermek	kisfiú	csecsemő	gyermek	kicsi	gyerek	kis gyermek	gyerek	kicsi
17.	csecsemő	gyermek	gyerek	csecsemő	kis gyermek	kicsi	kisfiú	csecsemő	gyermek
18.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	gyermek	kisfiú
19.	gyermek	kicsi	csecsemő	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	kisfiú	csecsemő
20.	csecsemő	gyermek	gyerek	kisfiú	gyerek	csecsemő	kicsi	kis gyermek	csecsemő
21.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	gyermek	gyerek	csecsemő
22.	gyermek	kisfiú	csecsemő	kis gyermek	kicsi	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú
23.	kisfiú	gyermek	csecsemő	gyerek	gyermek	kisfiú	kicsi	kis gyermek	csecsemő
24.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	gyermek	kisfiú	kicsi	gyermek	kisfiú	gyermek
25.	gyermek	kisfiú	csecsemő	kisfiú	gyerek	kicsi	kisfiú	gyermek	csecsemő
26.	csecsemő	kicsi	gyermek	kisfiú	gyerek	kicsi	kis gyermek	gyerek	csecsemő
27.	csecsemő	kisfiú	kis gyermek	csecsemő	kisfiú	gyermek	kis gyermek	kisfiú	csecsemő
28.	csecsemő	kicsi	kis gyermek	gyermek	kisfiú	gyermek	kicsi	csecsemő	gyermek
29.	csecsemő	gyermek	kis gyermek	csecsemő	gyermek	kicsi	gyerek	kis gyermek	kisfiú

4.a táblázat

A 4.a táblázat azt mutatja, hogy a feladatot megoldó 29 egyetemi hallgató a 9 törölt helyre a megadott kifejezések közül melyiket mely helyre tartotta a legmegfelelőbbnek. A táblázat szürkével jelölt részei jelzik azoknak a megoldásoknak a számát, amely helyekre a tanulók az eredetivel megegyező kifejezést választották.

Törölt hely	[6] csecsemő	[4] gyerek	[2] [3] [5] [9] gyermek	[8] kicsi	[7] kisfiú	[1] kis gyermek	Ö
?1?	21	-	5	1	2	-	29
?2?	1	1	11	4	11	1	29
?3?	9	3	2	-	3	12	29
?4?	5	2	8	-	10	4	29
?5?	1	5	8	5	8	2	29
?6?	6	1	4	16	1	1	29
?7?	-	5	10	5	5	4	29
?8?	4	7	6	1	5	6	29
?9?	16	3	4	3	3	-	29

4.b táblázat

A 4.b táblázatban összesített megoldásokhoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

- A 29 feladatmegoldó közül 17 hallgató — a feladat megfogalmazásának megfelelően — a kiegészítéshez a megadott 6 szó/kifejezés mindegyikét felhasználta;
- az 1. sorszámú hallgató a „gyermek”; az 5., 6., 13., 18., 22., 24., 27. és 28. a „gyerek”; a 8. sorszámú a „kisfiú”; a 25. sorszámú a „kis gyermek”; a 19 sorszámú a „gyerek” és a „kis gyermek” szót/kifejezést hagyta figyelmen kívül (lásd 4.a táblázat);
- a gyakorlat résztvevői a lehetséges 9 helyre — az [1], [3], és a [7] kivételével — a 6 megadott szó/kifejezés mindegyikét behelyettesíthetőnek vélték;
- az [1]-gyel jelölt helyen a megoldásokban a „gyerek” és a „kis gyermek”, a [3]-mal jelölt helyen a „kicsi”, a [7]-tel jelölt helyen a „csecsemő” szó/kifejezés nem fordul elő (lásd 4.a táblázat).

A fentiek szemléltetéséül az egyetemi hallgatók megoldásai közül négy teljes megoldást mutatunk be: egy-egy olyat, amelyben a szavak/kifejezések megválasztása a *legtöbb* (lásd [23.], [13.]), illetve a *legkevesebb* kihagyott helyen (lásd [19.]) azonos az eredetivel; valamint egy, az eredetitől teljesen *eltérőt* (lásd [16.]). Ezek a megoldások, amellet, hogy a legjellemzőbbek, azt is

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

mutatják, hogy a hallgatók választásai a törölt helyekre 3-2-1-0 esetben egyeztek meg az eredeti helyen álló szóval/kifejezéssel. (A megegyezéseket kövéren szedett betűk jelzik.)

[23.]

1. **kisfiú** A „fiat szült” szókapcsolatból következtettem arra, hogy ide ez a szó illik.
2. **gyermek** A „gyerek” és a „gyermek” szavakat találtam megfelelőnek, a „gyermek” valamivel talán választékosabb, az jobban illett ide.
3. **csecsemő** A szó jelzőjéről következtettem arra, hogy ez a szó a megfelelő.
4. **gyerek** Azért választottam, mert a fáraó és a héberek ellentéte okozhatta azt, hogy a fáraó lánya a köznapibb, nem lenéző, de ahhoz közelítő megjegyzéssel illette a kisfiút.
5. **gyermek** A „nővére” szó miatt éreztem úgy, hogy ide egy „gyengédebb” kifejezés illik.
6. **kisfiú** A csecsemő nővére tudta, hogy fiúról van szó.
7. **kicsi** Az anya keresésére utaló mondat magába foglalja azt a tartalmat, hogy a gyermek védtelen, támaszra szoruló: „kicsi”.
8. **kis gyermek** A gondoskodás motívumainak jelenléte miatt illik ez a szó ebbe a szövegkörnyezetbe.
9. **csecsemő** A szoptatás megemlézésekor gondoltam a „csecsemő”-re, mindenképp a legfiatalabb, akit még szoptatni kell.

[13.]

1. **csecsemő** A kora miatt, mivel megadja, hogy három hónapig titkolta.
2. **gyermek** A tárgyilagos hang miatt. (A „gyermek” szót azért választottam minden esetben a „gyerek” helyett, szerintem ez némileg archaikusabb, jobban illik a Biblia szövegvilágába.

3. kisfiú Számomra a „kibontotta” és a „nyöszörgő” szavak valami bensőségességet sugallanak, ezért választottam ezt a becézőbb alakot.
4. gyermek Szintén a tárgyilagosság miatt.
5. kis gyermek Úgy érzem, ide kell egy jelző is, ezért választottam ezt a formát.
6. **csecsemő** A szoptatás szó miatt.
7. gyermek A tárgyilagosság miatt.
8. gyermek A felnevelés miatt.
9. csecsemőt Szintén a szoptatás miatt.

[19.]

1. gyermek A Biblia stílusához jobban illik ez a szó. Ebben a bekezdésben főleg a narratív jelleg miatt.
2. kicsi Itt is jó lenne a „gyermek”, de akkor az ismétlés stilisztikailag nem lenne elég jó.
3. csecsemő A nyöszörgő melléknévi igenévhez a jelentés-árnyalatot tekintve ez illik a legjobban.
4. kisfiú A fáraó lánya ismerte apja rendeletét a zsidó kisfiúkkal kapcsolatban, ezért tudhatja a nemét. A kisfiú szeretetteljesebb, mintha azt mondaná, hogy „gyerek” vagy „gyermek”.
5. **gyermek** Szintén a narráció miatt.
6. kicsi Szintén több gyengédséget sugall, mint a kisfiú. Tudjuk, hogy a „kicsi” testvére beszél a csecsemőről.
7. gyermek,
 esetleg
 kis gyermek Szintén a narráció miatt.
8. kisfiú A fáraó leánya gyöngéden beszél a gyerekekről, szeretetből kéri meg az asszonyt, hogy nevelje fel a kicsit.

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

9. csecsemő A szoptat ige egy csecsemő vagy legalábbis egy kisbaba, egy kis gyermek képzetét kelti. A „gyermek” pedig már elég sokszor szerepelt, stilisztikai okból is jobb a „csecsemő”.

[16.]

1. gyermek A szó érzelmileg elfogult narrátorra utal, aki aggódik a gyermek sorsáért.
2. kisfiú Mivel a „nővére” már konkrét megnevezés, a pontosság kedvéért érdemes egy semlegesebb hangzású szót választani.
3. csecsemő A „nyöszörgő” jelző egyértelműen csecsemőre utal.
4. gyermek A fáraó lánya részvétet érez, ezért indokolt a kedveskedőbb formát használni.
5. kicsi A narrátor nézőpontja (mit az 1. esetben).
6. gyerek A gyermek nővére nem akarja elárulni, hogy érzelmileg kötődik hozzá. A szó távolságtartást von maga után.
7. kis gyermek Szintén a narrátor rokonszenvét tükrözi.
8. gyerek A fáraó lánya és a héber asszony között nem jöhet létre bizalmas viszony.
9. kicsi Saját csecsemőjéről szól, akire egyébként is mondhatja, hogy kicsi.

Ha ezúttal is megkísérljük összevetni a gyakorlatot megoldók két csoportjának megoldásait, arra a következtetésre juthatunk, hogy ennek a feladatnak a megoldásában — ha minőségük és megfogalmazásuk nyilvánvalóan eltérő is — mind a 10-14 évesek mind az egyetemi hallgatók elsősorban a ’világra vonatkozó ismereteikre’ támaszkodtak.

Az indoklások azt mutatják, hogy képzettségüknek megfelelően egyrészt igyekeztek felidézni a Bibliával, másrészt a kis gyermekkel kapcsolatos tudásukat. Választásaiban, indoklásaikban stilisztikai, grammatikai, szövegtani szempontokat is érvényesítettek.

Figyelemre méltó, hogy egy-egy szó egy-egy feladatmegoldóban mennyire más háttérismeretet — nem egyszer érzelmi viszonyulást — mozgósít

2. Megjegyzések a Biblia. Mózes II. könyve. 2. része 1-11. versének fordításaihoz

Utaltunk már arra, hogy kreatív szövegmegeközelítési gyakorlatokat — a lehetséges eltérő fordítások miatt — főként anyanyelvi szövegeken célszerű végeztetnünk. A *Biblia. Mózes II. könyve. 2. része 1-11. versének* két latin nyelvű fordításán kívül (lásd **T1_{Vulg}**, **T2_{Neovulg}**) négy magyar nyelvű változatát is (lásd **T1_{KG}**, **T1_{Ref}**, **T2_{SzJB}** és **T2_{SzIT}**) közöltük.

Tettük ezt egyrészt azért, mert úgy véljük, mindkét itt bemutatott gyakorlat eredményeinek értékelésekor több szempontból is hasznos lehet a fordítások különbözőségének megbeszélése. Másrészt azért, mert éppen ez a különbözőség nyújt lehetőséget arra, hogy egy más fordítású szöveggel más hasonló gyakorlatot végeztethessünk el.

Az 5. táblázatban az általunk bemutatott hat szövegre vonatkozóan mindazokat az 'előfordulások'-at összesítettük, ahol erre a bizonyos „gyermek”-re valamilyen módon utalás történik.

A táblázat fejléce az idézett hat szöveg szimbólumait tartalmazza. Első függőleges oszlopában az első szám a bibliai szöveg versszámait, a második szám a „gyermek”-re szóval, névmással, mutatószóval vagy egyéb módon történő (adott esetben többszörös) utalásokat jelzi. A további függőleges oszlopokban — a kapcsolatok jobb érzékelhetőségére — a megfelelő morfológiai alakokat tüntettük fel. A **T2_{SzIT}** jelű szöveg esetében a táblázatban aláhúzással emeltük ki azokat a szavakat/kifejezéseket, amelyeket a gyakorlat céljára szolgáló szövegből töröltünk.

	T1_{Vulg}	T2_{Neovulg}	T1_{KG}	T1_{Ref}	T2_{SzJB}	T2_{SzIT}
2/0	filium / eum	filium / eum	fiat / –	fiút / –	fiút / –	fiút / –
3/1	infantulum / eum	infantulum / eum	gyermeket	gyermeket	gyermeket	<u>kis gyermeket</u>
4/2	eius	eius	ő ...-e / vele	gyermek...-e / vele (?)	...-e	<u>gyermek ...-e / vele (?)</u>
5/–	–	–	–	–	–	–
6/3	parvulum va-gientem / infantibus	parvulum va-gientem / infantibus	gyermeket / síró fiú / gyermekei / ez	gyermeket / síró fiú / gyermekei / ez	nyöszörgő gyermek / rajta / ez / gyermekei	<u>nyöszörgő gyermek / iránta / <u>gyerek</u></u>
7/4	pueri / infantulum	pueri / infantulum	ő ...-e / gyermeket	kisfiú ...-e / gyermeket	gyermek...-e / gyermeket	<u>gyermek...-e / csecsemőt</u>
8/5	eius	<i>infantis</i>	gyermek...-át	gyermek...-át	gyermek...-át	<u>kisfiú ...-át</u>
9/6	puerum / puerum	puerum / puerum	gyermeket / gyermeket / azt	gyermeket / gyermeket /	gyermeket / gyermeket /	<u>kicsit / <u>gyermeket</u> /</u>
10/7	quem	quem	gyermek / őt	gyermek	–	–

5. táblázat

Kreatív gyakorlatok a koreferenciarelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez

Az 5. táblázathoz — többek között — a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

Míg a latin nyelvű fordításokban az utalások egy kivétellel (lásd $T2_{\text{Neovulg}}$ 8/5) megegyezőek, a négy magyar nyelvű változatban több eltérést fedezhetünk fel.

– A $T1_{\text{KG}}$ és a $T1_{\text{Ref}}$ jelű szövegekben az általunk törölt helyeken a birtokviszony jelölése mellett a „fi”, „fiú”, „gyermek”, „kisfiú” szavakat, az „ő” személyes névmást, valamint az „ez”, „az” mutató névmást tartalmazza.

– $T2_{\text{SzJB}}$ jelű szövegben kizárólag a „fiú” és a „gyermek” szó fordul elő.

– Legtöbb szinonimával („kis gyermek”, „gyermek”, „gyerek”, „csecsemő”, „kisfiú”, „kicsi”) a $T2_{\text{SzIT}}$ jelű szövegben találkozhatunk. A feladatmegoldók által is megjegyzésre méltó „gyerek” szó csak ebben a fordításban fordul elő. Mind ez utóbbi, mind az utalások rokon értelmű szavakkal való kifejezésének magyarázata talán abban keresendő, hogy korban ez a fordítás áll hozzánk a legközelebb.

A fenti megjegyzésekből az is következik, hogy a *koreferenciarelációk analitikus elemzése előkészítésére irányuló* szövegmegeközelítési gyakorlat a $T2_{\text{SzJB}}$ jelű szöveggel is elvégezhető.

a) Minthogy ez az a fordítás, amelyben kizárólag a „fiú” és a „gyermek” szó fordul elő, a gyakorlatot úgy is előkészíthetjük, hogy az 1. vers „fiú” szavának meghagyásával törölhetjük minden helyen a „gyermek” szót.

A *feladatot* pedig kétféleképpen is megfogalmazhatjuk:

A kézhez kapott szövegből a „fiú”-ra utaló minden további szót/kifejezést töröltünk. Válassz(on) a törölt helyekre olyan szavakat/kifejezéseket, amelyek beillesztésével számodra/számára elfogadható szöveget kapj(on)!

(Egy ilyen feladat esetében azt várjuk el a gyakorlatot megoldóktól, hogy ún. kreatív-produktív, létrehozó típusú gyakorlatot hajtsanak végre. Azaz maguk dönthetik el, hogy a törölt helyeken milyen nyelvi elemeket alkalmazzanak.)

vagy

A kézhez kapott szövegből a „fiú”-ra utaló minden további szót/kifejezést töröltünk. Az alábbi rokon értelmű szavakból válogatva egészítse(d) ki a hiányossá tett szöveget úgy, számodra/számára elfogadható szöveget kapj(on)!

*csemete, magzat, gyerek, gyermek, fiúgyermek,
kicsi, kisbaba, kisgyermek, kisfiú*

(Egy ilyen feladat esetében azt várjuk el a gyakorlatot megoldóktól, hogy ún. *kreatív-produktív, választó* típusú gyakorlatot hajtsanak végre.)

b) Ha a gyakorlatot végzők kezébe a változtatás nélküli eredeti szöveget adjuk, a *feladatot* így fogalmazhatjuk meg:

A kézhez kapott szövegben többször előforduló „gyermek” szót helyettesítse(d) más rokon értelmű szavakkal/kifejezésekkel, névmásokkal úgy, hogy számára/számodra elfogadható szöveget kapj(on)!

(Egy ilyen feladat esetében azt várjuk el a gyakorlatot megoldóktól, hogy ún. *kaleidoszkópyakorlatot* hajtsanak végre.)

3. Záró megjegyzések

A korreferencialrelációk analitikus elemzésének előkészítéséhez készített kreatív gyakorlataink alapjául itt elbeszélő szöveget választottunk. Ilyen gyakorlatok azonban más, nem irodalminak minősített vagy irodalminak minősített vers- és drámaszövegekkel is elvégezethetők.

Egy kaleidoszkópyakorlat alapjául bármely szöveget választva, ilyen *feladatot* is megfogalmazhatunk:

Egészítsétek ki a kézhez kapott szöveget valamennyi olyan világdarabot szemléltető elemmel, amely abban közvetlen formában nincs jelen, és elemezzétek a szöveg korreferencia viszonyait!

Ilyenkor azt várjuk el a gyakorlat résztvevőitől, hogy az adott szöveg kiegészítésekor minden toldalékban, névmásban kifejezésre juttatott ’utalás’-t ’önálló jelentésű szavakban’ lexikailag is kifejezésre juttassanak, azaz egy igealakkal találkozva egészítsék ki például az alanyát, tárgyát ’megnevező’ — az előző szövegekörnyezetből már ismert — szavakkal.

Az olvasók ezeket a kiegészítéseket azért tudják végrehajtani, mert

- amikor olvasni kezdenek egy szöveget mentális modelljükben ’megelevenedik’ az olvasott történet: megjelennek annak szereplői, megjelennek a tárgyak, amelyekről abban szó van, a helyek ahol a történet játszódik stb;
- a ’megjelenés’-t első alkalommal általában ’önálló jelentésű utalószavak, kifejezések’ végzik el, később — az ’újramegjelenítést’ — esetleg már csak toldalékok, mutatószók, névmások, amelyeket viszont az önálló jelentésű szavakkal kapcsolatba tudnak hozni, meghatározva itt utaló funkciójukat.

Olvasás vagy hallás közben tehát állandóan két dimenzióban mozognak: egyrészt a szöveg dimenziójában, keresve a nem önálló jelentésű nyelvi elemek és az önálló jelentésű szavak közötti összefüggéseket; másrészt a szöveg és a mentális modell kapcsolata dimenziójában, keresve az ’utaló elemek’ és a modellbeli személyek, tárgyak, helyek közötti összefüggéseket (lásd ehhez Benkes—Petőfi: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése* 192-200. o.).

Nem célunk szólni a kreatív szövegmegközelítés pedagógiai hasznáról, úgy hisszük, hogy a bemutatott gyakorlatok eredményei kellőképpen példázzák azt, hogy alkalmazásuknak milyen hatása lehet bármely életkorban mind a nyelvi ismeretek, mind a szövegelemzési képességének fejlesztésében.

4.

A koreferenciaelemzés kérdésének nyelvészeti megközelítése szemiotikai textológiai keretben¹

DOBI EDIT

Bevezetés

Egy szöveg explicit nyelvészeti leírása a szöveg szövegségét meghatározó nyelvsempon t ú tényezőkre irányul; e tényezők 1) a koreferencialitás, 2) a szöveget alkotó szövegmondat(ok) összetevőinek lineáris elrendezése (belső lineáris elrendezés) és az egyes szövegmondatok szövegbeli sorrendje (külső lineáris elrendezés), valamint 3) az, hogy egyes szövegmondatok miképpen tesznek eleget azoknak a feltételeknek, amelyek az adott szöveghelyen és/vagy kommunikációs helyzetben megformáltságukat befolyásolják. (Ez utóbbi tényező vizsgálatának körébe elsősorban az olyan szöveggrammatikai jelenségek elemzése és leírására tartozik, mint az egyeztetés, az ellipsis, a névmásítás, a mondatösszetevők sorrendje.)

Az explicit nyelvészeti leírás nem jelenti azt, hogy a leírandó tényezők feltárása kizárólag a nyelvészet eszközeivel végrehajtható lenne. Ezért van szükség olyan tágabb elméleti keretre, amelyben mind a szűkebb értelemben vett nyelvészeti ismereteken túlmenő szövegtani ismeretek, mind a világra vonatkozó ismeretek is figyelembe vehetők akkor, amikor azokra szükség van.

Az *Officina Textologica* sorozat második kötete különböző típusú szövegek koreferenciális elemzését tartalmazza, választ keresve arra a kérdésre, miképpen képzelhető el legcélszerűbben — szöveggörnyezetbe ágyazott vagy szöveggént álló, de minden esetben természetesen az adott ko- és/vagy kontextus által meghatározott strukturáltságú — szövegmondatok explicit reprezentációja. A szövegmondat-elemzések alapján a kötet Utószava azokat a jelenségeket foglalja össze, amelyek a koreferencialitás megvalósításában szerepet játszanak; ezekre támaszkodva különít el koreferenciatípusokat, fogalmaz meg reprezentációjukra vonatkozó megoldandó problémákat.

A fentebb felsorolt szövegvizsgálati szempontok azt mutatják, hogy maximális explicitiségre törekvő nyelvészeti alapú szövegleírás szükségszerűen a szöveg közvetlen összetevőinek, a szövegmondatoknak explicit reprezentációjára támaszkodik. Ugyanakkor az egyes szövegmondatok explicit leírása nem

¹Annak az elméleti keretnek korábbi változata, amely a jelen tanulmányomban bemutatott modell alapjául is szolgál, a *Szemiotikai Szövegtan* 11. kötetében jelent meg. (Dobi 1998) A reprezentációs modell kidolgozása során az elméleti keret is újabb komponensekkel bővült. Az ezekkel kiegészített elméleti keretet a jelen tanulmány a szövegmondat-reprezentáció kontextusába ágyazva mutatja be.

képzeltető el ko-/kontextusukat megteremtő — ezáltal aktuális megformált-ságukat, logikai, (nyelvi)-szemantikai, prozódiai struktúrájukat meghatározó — szövegszintű (nyelvi és nem nyelv) jelenségek figyelembe vétele nélkül.

Jelen tanulmányomban célokom egyrészt egy olyan reprezentációs modell ismertetése, amely — legalábbis az eddigi tapasztalatok alapján vélhetően —, ideális keretet nyújt szövegmondatok explicit leírásához, másrészt annak az apparátusnak bemutatása, amely megfelelő elméleti háttérrel jelent a vázolt reprezentáció egyes lépéseihez.

Azzal, hogy szövegmondatok reprezentálásakor a nekik megfeleltethető rendszermondatokat tekintjük támpontnak, azt a felfogást támasztjuk alá, amely szerint a szöveg koreferencialitásának explicit reprezentálása egyaránt megkívánja az adott szövegmondatok **r e n d s z e r n y e l v é s z e t i** és **s z ö - v e g n y e l v é s z e t i** aspektusú megközelítését is:

- egyrészt **r e n d s z e r n y e l v é s z e t i** alapú szemléletet kíván, mivel — explicitésre törekedve szükségszerűen — az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok reprezentációját használja fel mind a szövegmondat-reprezentáció létrehozásához, mind a szöveg-összefüggőség leírásához;
- másrészt **s z ö v e g n y e l v é s z e t i** alapú szemléletet kíván, mivel az egyes szövegmondatok azon jelenségeinek reprezentációjára támaszkodik, amelyeket a szövegmondat aktuális szöveggörnyezete és/vagy az aktuális kommunikációs-situáció implikál.

Mivel bármilyen módszerű koreferencialis elemzés kiindulópontja a szöveg, pontosabban az őt felépítő szövegmondatok, ebből adódóan a szöveget felépítő összetevők aktuális szöveggörnyezettől való befolyásoltságát figyelmen kívül hagyó elemzés eleve nem vállalkozhat szövegmondatok explicit leírására.

Ezek jegyében tanulmányom a következő fejezetekből épül fel:

Az **e l s ő** részben a reprezentációs modell felépítéséhez fűzök megjegyzéseket.

A **m á s o d i k** részben a reprezentáció során alkalmazott nyelvészeti ismeretek feltérképezése végett vázolom a nyelvészeti diszciplínáknak és ezek komponenseinek egymáshoz való viszonyát (**1. ábra**), illetve a reprezentációban betöltött szerepüket.

A **h a r m a d i k** részben a szövegmondatok globális szem-formális szemiotikai textológiai megközelítésének reprezentációs lépéseit kommentálom egy szövegből kiemelt példamondaton illusztrálva. (A reprezentációs lépésekhez lásd: **1. táblázat**.)

A **n e g y e d i k** részben — az előző fejezetben reprezentált szövegmondatot tovább elemezve — a szövegmondatok kanonikus textológiai megközelíté-

sének reprezentációs lépéseit mutatom be. (A reprezentációs lépésekhez lásd: **2. táblázat**.)

A tanulmányt összegzéssel, kitekintéssel zárom, melyben megfogalmazom azokat a kérdéseket, problémákat, amelyek megválaszolása, megoldása nemcsak célszerűnek, hanem szükségesnek is látszik a reprezentáció finomításához, poliglott módon alkalmazhatóvá tételéhez.

I. Megjegyzések a reprezentációs modell felépítéséhez

Egy adott szövegmondatban megjelenő szintaktikai, szemantikai, pragmatikai információk explicit leírása olyan reprezentációt tesz célszerűvé, amely egyrészt az adott formában manifestált szövegmondatból, valamint az adott szövegmondatnak megfeleltetett rendszermondatból, másrészt a szövegmondat verbálisan kiegészített változatából indul ki. Ez utóbbiban azok az információk is ki vannak fejtve verbálisan, amelyeket az adott szövegmondat implicit formában tartalmaz (azaz csupán névmások vagy grammatikai elemek utalnak rájuk).

A szövegmondat-representációban a rendszernyelvészeti és a szövegnyelvészeti szemléletnek olyan módon kell együttesen érvényesülnie, hogy a reprezentációs modell által explicitté váljanak:

a) a szövegmondat-összetevők lexiko-grammatikai szintjén:

- a nyelvspecifikus morfológiai információk;
- a szófaji hovatartozás;
- a mondatfunkciós sajátságok;

b) a mondat mint lexéma nagyságrendű összetevőkből szerveződő kompozicionális egység szintjén:

- a szövegmondat-összetevők funkcionális-relációs összefüggései;
- az adott szövegmondat és a hozzá rendelt rendszermondat közötti megfelelés;
- a koreferencialitás hordozói;
- a szövegmondat lineáris struktúrája;
- a szövegmondat logikai struktúrája;
- a szövegmondat prozódiai struktúrája;
- a koreferencialitást megteremtő nyelvi sajátságok, a lineáris elrendezés, a logikai, a prozódiai struktúra ko- és/vagy kontextuális függősége.

A fent említett reprezentációs célkitűzéseket megvalósító szövegmondat-leírás modelljét az **1.** és a **2. táblázat** szemlélteti (lásd 3. és 4. fejezetben). Ezek azokat a reprezentációs lépéseket mutatják be, amelyek formális keretet teremtenek a mondat nagyságrendű nyelvi egységek szemiotikai textológiai leírásához.

Ennek megfelelően a modell tartalmazza

– egyrészt a szövegben vagy szöveggént aktuálisan megjelenő (vizuálisan manifesztált) szövegmondatból kiindulva a globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítésű reprezentációs lépéseket²;

– másrészt az adott szövegmondat és a hozzá rendelt — egy szótárból kiválasztott funktor+argumentuma(i) struktúrán alapuló — rendszermondat közötti megfelelésből kiinduló kanonikus szemiotikai textológiai megközelítésű reprezentáció lépéseit.

A globális szemiformális és a kanonikus szemiotikai textológiai reprezentáció két egymással szükségszerűen összefüggő, egymást kiegészítő megközelítés, melyek mindegyike lexiko-szintaktikai és relációs-organizációs síkon írja le az adott szövegmondat megformáltságát.

A táblázatok szemléltetik, hogy az egyes szövegmondat- és rendszermondat-struktúra-változatok — összetételükből, megformáltságukból adódóan — mely reprezentációs síkokon írhatók le; valamint ezekből kiindulva azt is, hogy egy maximális explicitiségre — ugyanakkor lehetséges egyszerűségre, célszerűségre törekvő — reprezentáció számára mely lépések tűnnek úgy, hogy az előzőekhez képest újabb információval szolgálnak. A reprezentációs modellt ábrázoló két táblázat ez utóbbiakat sötétített cellákban tartalmazza.

Az explicit leírásra törekvés jegyében meghatározott reprezentációs lépéseket követve az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondat egyes összetevőinek leírásától eljutunk a szövegmondatbeli koreferencialitás, az összetevők elrendezése, illetve a közöttük lévő funkcionális-logikai relációk és az ezeket kifejező prozódiai forma kanonikus reprezentációjáig. (Lásd e tanulmány harmadik és negyedik részét.)

II. A szövegmondat-reprezentáció alapjául szolgáló elméleti keret (1. ábra)

Az elméleti keret a Chomsky által kifejtett nyelvrendszer-felfogáson alapul, amely szerint nemcsak fonémák, morféma, lexémák és szintagmák tekintendők a nyelvi rendszer egységeinek — mint ahogy azt pl. Saussure és követői feltételezik —, hanem mondat nagyságrendű egységek is, az úgynevezett rendszermondatok.

Mivel a szöveg általában tetszőleges számú (szöveg)mondatból álló kompozíciónak tekintendő, tisztázandó a szöveg (mint komplex nyelvi jel) hovatartozá-

²Korábban Petőfi S. János és Vass László közös tanulmányban foglalkoztak szövegek analitikus-kreatív megközelítésével (Petőfi—Vass, 1994: 118–157), melynek során Örkény István *Gondolatok a pincében* című egypercesének szemiformális elemzését végezték. Ez a fajta elemzési mód bár több szempontból reprezentálja a szöveg formációjának különböző nagyságrendű összetevőit, nem épül be szervesen egy komplex szövegmondat-reprezentációs modellbe.

sa is. Petőfi — aki a szövegek leírására alkalmas elméleti keretnek a szemiotikai textológiát³ tekinti — ezzel kapcsolatban a következő alapkérdéseket veti fel:

- 1) Célszerű-e a nyelvi rendszer egységeként a (több szövegmondatból álló) szöveggel azonos nagyságrendű — pragmatikai paramétereitől megfosztott — egységet is feltételezni?
- 2) Célszerű-e a saussureiánus elméleti keretben a szöveget a nyelvhasználat egységének tekinteni?

Petőfi válasza mindkét kérdésre nemleges.

Az elsősre azért, mert „ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró grammatikát — a szóban forgó elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően — egy morfológiai és szintaktikai alapkategorióból, valamint egy fonetikai és egy szemantikai interpretáló komponensből álló diszciplínának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan szintaktikai alapkategorió — s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem —, mint amilyen a mondatokéra.”

A másodikra azért, mert „a mondatnak mint nyelvhasználati egységnek a formai szerkezete még szintaktikainak mondható ismeretek felhasználásával leírható; akkor is, ha az esetek többségében ugyanazokból a mondatösszetevőkből egymástól különböző szórendi elrendezést mutató mondatok hozhatók létre. A mondatláncoknak mint láncoknak a formai szerkezetét ezzel szemben nem a nyelvre (vagy nem kizárólag a nyelvre) vonatkozó ismereteink határozzák meg, hanem egyrészt arra a világdarabra vonatkozóak (is), amelyek az elemző feltételezése szerint az adott mondatláncban kifejezésre jutnak, másrészt arra a kommunikációs szituációra vonatkozóak, amelyben az adott mondatláncot valamilyen funkció betöltése céljából alkalmazták.” (Petőfi—Benkes 1998: 21)

³Petőfi a szemiotikai textológia keretében a szöveg fogalmát nem korlátozza pusztán verbális objektumokra. Több mediális összetevővel rendelkező kommunikatív funkciójú képződmények egy adott kommunikációs helyzetben szintén szöveggé funkcionálnak. A verbális — vagy dominánsan verbális — szövegek leírásával foglalkozó szövegnyelvészeti és a szemiotikai textológia kapcsolatát vizsgálja többek közt Petőfi S. János és Vass László tanulmánya (Petőfi—Vass 1992: 177–195), melyben arról is szó esik, miféle ismeretek alkalmazása szükséges adott szövegkörnyezetben és/vagy szituációban megvalósuló szövegmondatok reprezentálásához.

Dobi Edit

és kérdésének nyelvészeti megközelítése...

NYELVÉSZETI DISZCIPLÍNÁK

NYELVTUDÁSI NYELVÉSZET

[a nyelvészet többi ága]

RENDSZERNYELVÉSZET

SZÖVEGNYELVÉSZET

Relációs komponens

A nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete

A rendszermondatok használati feltételeit reprezentáló komponens

- 0. *a*
megfelelő
funktorkiválasztása
- 1. *a*
kiinduló
szervezetek
reprezentációja
- [2.....3.]
a
logikai
rendszermondat-struktúrák
reprezentációja
- az*
akusztikai
és/vagy
vizuális
(felszíni)
rendszermondatok
reprezentációja

A
szövegnyelvészet és a
rendszerrel kapcsolatos foglalkozó komponens

a
szövegmondatoknak megfelelő rendszermondatok levezetésének szabályai

A
szövegnyelvészet és a
'nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete' kapcsolatos foglalkozó komponens

annak reprezentációja, hogy a megfelelő rendszermondatok használati feltételei közül melyik teljesül és hogyan az adott szövegben

A rendszernyelvészet, a nyelvi rendszer használatának nyelvészete és a szövegnyelvészet szempontrendszerét, leíró apparátusát felhasználva bármely szövegmondat egy neki megfeleltethető nyelvirendszer-egységből kiindulva aktuális megjelenési formáját (lineáris elrendezését, koreferencialitását) valamint az azt befolyásoló kontextuális tényezőket figyelembe véve reprezentálható. Ezt szem előtt tartva a megformáltságközpontú nyelvészet egyes komponensei az adott elméleti keretben az alábbiak szerint értelmezendők.

1. A RENDSZERNYELVÉSZET

A rendszernyelvészet célja nyelvirendszer-összetevők — a mondat nagyságrendjében rendszermondatok — kanonikus reprezentációja.

A rendszermondat-reprezentáció alapja a *tezaurisztikus szótár*, amely az egyes címszók jelentését — egyéb összetevők mellett — bizonyos *explikációs szabályok*-nak eleget tevő explikációkban adja meg. Ez a két összetevő együttesen alkotja az *explikációs komponens*t.

A rendszermondatot, illetőleg összetevőit nyelvi-szemantikai, lexiko-szintaktikai, logikai szempontból a *relációs komponens* reprezentációs alkomponensei írják le.

A rendszermondat egyes strukturáltsági fázisai közötti összefüggéseket a *transzformációs komponens* reprezentálja az átmeneteket biztosító szabályok által.

1.1. Az explikációs komponens

Ez a komponens szövegmondat-összetevők mint potenciális mondatjelentés-összetevők reprezentációját tartalmazza, amelyben célszerűen egy tezaurisztikus szótárra és a jelentésmegadást vezérlő explikációs szabályokra támaszkodik.

1.1.1. *A tezaurisztikus szótár*

A szövegmondat-reprezentáció szempontjából célszerű tezaurisztikus szótár szócikkei az adott címszó jelentését egy explikandum- és egy explikáns-komponens egymásnak való megfeleltetéseként adják meg. Az explikandum olyan maximalizált funktor+argumentuma(i) struktúra, melynek összetevői mondatbeli funkciókat jeleznek. Minden argumentum (r:x) egy szerepindikátorból (r) és egy argumentumváltozóból (x) áll. A szerepindikátor az argumentumváltozóra vonatkozó szemantikai minősítést juttatja kifejezésre, amelyhez egy morfológiai komponens nyelvspecifikus (grammatikai esetre vonatkozó) morfológiai információt is rendel. Az argumentumváltozókra — az adott szerepindikátoroknak és a hozzájuk rendelt morfológiai információknak megfelelő — verbális elemek utalnak. Az explikáció *ha...*, *akkor...* megfeleltetésként értelmezendő. Ennek értelmében az explikáns olyan — a változó(k)ra vonatkozó —

szemantikai jegyeket juttat kifejezésre, amelyek az explikandumban megadott feltételek funkcióviszonyainak eleget tesznek. (Petőfi 1996: 39–43)

Az explikációban a Petőfi által bevezetett szimbólumokat alkalmazva egy funktor+argumentumai struktúráként megadott explikandum szerkezete a következő sémával szemléltethető:

[FUNKTOR]{ $r_i:x_1, r_j:x_2, \dots r_y:x_n$ },

melynek explikációját a következő reláció fejezi ki:

[FUNKTOR]{ $r_i:x_1, r_j:x_2, \dots r_y:x_n$ } =_{expl} <az ‘explikáns’ funkcióját betöltő kanonikus szöveg>,

ahol „=expl” ’ha ..., akkor...’-ként értendő.

Hangsúlyozandó, hogy a tezaursztikus szótár által megadott struktúrák maximalizáltak, azaz az egyes funktorok után minden lehetséges argumentum fel van tüntetve. Egy aktuális ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatok megfeleltethető rendszermondatok alapját képező funktor+argumentuma(i) struktúra összetevői a maximalizált funktor+argumentuma(i) struktúrából kerülnek ki az elemzett szövegmondat (mind verbálisan kifejtett, mind verbálisan kifejtetlen, pusztán grammatikailag utalt) összetevőinek megfelelően.

Az egyes szócikkek a címszavak jelentését nem pusztán explikáció által adják meg, hanem különböző — minden szócikkben állandó — paraméterek (szinonímák, az adott címszó potenciális referenciájával valamilyen módon kapcsolatban álló terminusok, szemantikai mezők, tematikus csoportok) megadásával is reprezentálják. A szemiotikai textológia keretében értelmezett tezaursz ugyanis „e diszciplína követelményeit kielégítő szótár- (lexikon- és enciklopédia-) rendszer”, amely ideális esetben tartalmazza a kanonikus nyelv lexikonát, a kanonikus nyelv — természetes nyelv lexikont, valamint egy általános jellegű enciklopédiát vagy szakenciklopédiák sorozatát. (Petőfi 1996: 39; lásd továbbá Petőfi—Dobi a jelen kötetben.)

Ebben a tanulmányban az egyszerűség kedvéért csak olyan funktor+argumentuma(i) struktúrákkal foglalkozom, amelyek funktora egyszerű funktor, azaz specifikáló összetevőket nem tartalmaz. (A specifikált funktorokhoz részletesebben lásd a *Kitekintés* fejezetet.)

1.1.2. Az explikációs szabályok

Az explikációs szabályok alkalmazásával az explikandum explikánssal helyettesítendő/helyettesíthető, azaz a funktor+argumentuma(i) struktúráként megadott alapszerkezetnek véges lépésben kizárólag szemantikai primitívumokból álló struktúrára visszavezethető kanonikus szöveg feleltetendő/feleltethető meg.

Az explikációs szabályokat a transzformációs komponenssel összefüggésben is szükséges említünk. Egy adott szövegmondat összetevős szerkezetének

megfelelően kiválasztott funktor+argumentuma(i) struktúra lexikalizálása szükségszerűen az explikációs szabályok vezérelte explikáció által megadott információkra támaszkodik.

1.2 A relációs komponens

A relációs komponens „a nyelvi rendszer elemeit képező lexiko-grammatikai alapszerkezetek felépítettségét vizsgálja, az alapszerkezetek összetevői között értelmezhető lexiko-grammatikai relációk reprezentálására dolgoz ki módszert” (Petőfi 1998: 7). Egy adott szövegmondatnak megfeleltethető rendszermondat reprezentációja céljából — a tezaurisztikus szótárban megadott összetevők közül — a reprezentálni kívánt szövegmondat szerkezetének megfelelő *funktör+argumentuma(i) struktúrát* (0.) választ ki; ezen a struktúrán alapuló *kiinduló szerkezeteket* (1.), ezekből származtatható *logikai rendszermondat-struktúrákat* (2.), illetve a logikai rendszermondat-struktúrák alapján létrejövő *akusztikai és vizuális (felszíni) szerkezeteket* (3.) értelmez.

1.2.1 *Funktör+argumentuma(i) struktúrák (0.)*

Az elemzett szövegmondatnak megfeleltethető rendszermondat alapját képező funktor+argumentuma(i) struktúra pontosan olyan mondatfunkciós összetevőket tartalmaz, amelyeket az adott szövegmondat akár explicit, akár implicit formában szereplő funktora — aktuális predikatív jelentése által — meghatároz. (Az adott szövegmondatban szereplő funktornak és argumentumainak az adott ko- és/vagy kontextustól függő verbális kifejtettsége vagy kifejtetlensége a rendszermondat alapstruktúráját, azaz a szótárból kiválasztott funktor+argumentumai struktúrát nem befolyásolja, mivel a rendszermondat esetében ko- és/vagy kontextuális feltételekkel nem számolhatunk.)

Ahogy fentebb a tezaurisztikus szótár meghatározásában szerepel, a szótár minden egyes argumentum szemantikai jegyeire (szerepindikátor) és grammatikai esetére vonatkozó nyelvspecifikus morfológiai információkat közöl. Ezen információk szolgálnak támpontként a funktor+argumentuma(i) alapstruktúrából létrehozható kiinduló szerkezetek származtatásához.

1.2.2 *Kiinduló szerkezetek (1.)*

A kiinduló szerkezetekben a kiválasztott funktor+argumentumai struktúra argumentumváltozóit a szerepindikátorok által megadott szemantikai minősítésnek megfelelő, a szemantikai minősítéshez rendelt morfológiai sajátságokkal rendelkező összetevők helyettesítik.

A kiinduló szerkezetek ezeknek az összetevőknek grammatikailag helyes kombinatorikus elrendezései.

Az említett összetevők az elemzett szövegmondat manifesztációjának megfelelően lehetnek verbálisan kifejtettek, vagy ki nem fejtettek. A kiinduló szerkezetek kifejtettségétől függően következésképpen a kiinduló szerkezetek tipológiája három fő típust különböztet meg: a) grammatikailag teljes, egészében lexikalizált, referenciálisan (potenciálisan) teljes kiinduló szerkezetek; b) grammatikailag teljes, egészében lexikalizált, referenciálisan (potenciálisan) hiányos kiinduló szerkezetek; c) grammatikailag teljes, egészében nem lexikalizált (azaz lexikálisan hiányos), referenciálisan (potenciálisan) hiányos kiinduló szerkezetek.

Minden kiinduló szerkezet grammatikailag szükségszerűen teljes; ezt a kitévelt mégis célszerű valamennyi típusmeghatározásban feltüntetni, hogy a kiindulószerkezet-reprezentáció szempontrendszerében teljes legyen. A referencialitás teljessége, illetve hiányossága többek között például a névmásítással függ össze.

A kiinduló szerkezetek reprezentációja a kombinatorikus lexémasor-változatok számbavételét jelenti. A lexikálisan hiányosan kifejtett kiinduló szerkezetek reprezentációjában a kifejtetlen összetevőket kanonikus szimbólumok jelzik.

1.2.3 Logikai rendszermondat-struktúrák (2.)

A logikai rendszermondat-struktúrák kiinduló szerkezetekből topikalizáció és fokalizáció által létrehozott szerkezetek, amelyek lineáris elrendezésükben is eltér(het)nek egymástól.

A logikai rendszermondat-struktúrák típusai a verbális kifejtettség, valamint a referenciális azonosíthatóság alapján megkülönböztetett szerkezet típusok, amelyek ezáltal megfeleltethetők a kiinduló szerkezetek típusainak azzal a finomítással, hogy a logikai rendszermondat-struktúrák típusain belül a logikai megformáltság szempontja újabb altípusok elkülönítését kívánja meg aszerint, hogy adott esetben azonos lineáris elrendezésű kiinduló szerkezetekben mely összetevők állnak topik-, illetve melyek fókuszpozícióban.

Reprezentációjuk a rendszermondat-struktúra logikai egységeinek jelölésére *S* (sentence 'mondat'), *P* (predikátum '(logikai) állítmányi rész'), *F* (funktör) és *T* (topik) szimbólumokat tartalmaz, de bennük sem szünetek, sem hangsúlyok (mint a logikai struktúra prozódiai megnyilvánulásai) nincsenek jelölve.

1.2.4 Akusztikai és vizuális (felszíni) rendszermondatok (4.)

Az akusztikai (felszíni) rendszermondatok a logikai rendszermondatokból prozódiai jegyek alkalmazásával nyert szerkezetek.

Az akusztikai (felszíni) rendszermondatok típusai nem feleltethetők meg közvetlenül a logikai rendszermondat-struktúrák típusainak, ugyanis a prozódiai, szupraszegmentális jegyek (hangsúlyok, szünetek, hanglejtés) nemcsak a hangsúlyozás, hanem az interpretáció eszközeiként is szolgálnak, következésképpen

minden egyes logikai rendszermondat-struktúrának egyszerre több akusztikai struktúrát lehet megfeleltetni. Ugyanakkor az akusztikai (felszíni) szerkezetek verbális kifejtettségüket, lexikális megformáltságukat tekintve szükségszerűen a kiinduló szerkezetek és a logikai rendszermondat-struktúrák típusaival analóg típusokba sorolhatók.

Reprezentációjuk nem tartalmaz logikai struktúrára utaló (*S, P, F, T*) szimbólumokat, bennük a szünetek és a hangsúlyok vannak jelölve.

A vizuális (felszíni) rendszermondatok az akusztikai (felszíni) rendszermondatokból nyert írott vagy nyomtatott lexikai elem-láncok.

Reprezentációjuk sem szüneteket, sem hangsúlyokat jelző szimbólumokat nem tartalmaz.

1.3 A transzformációs komponens

A transzformációs komponens az elemzett szövegmondat aktuális manifestációjához hozzárendelendő reprezentációk közötti megfeleléseket és átmeneteket biztosítja azáltal, hogy a szövegmondat- és rendszermondat-megfeleltetés egyes lépéseihez transzformációs műveleteket, valamint ezeket irányító szabályokat fogalmaz meg.

0-1.

Egy kiválasztott funktor+argumentumai struktúra és az azon alapuló kiindulás szerkezet-típusok közötti megfelelést biztosító transzformációs műveleteket vezérlő szabályok:

A lexikai behelyettesítés szabálya:

Egy adott funktor+argumentuma(i) struktúra egy-egy argumentumának argumentumváltozó-összetevőjét vagy olyan önálló (potenciális) referenciájú nominális kifejezés vagy olyan — nem önálló (potenciális) referenciájú — névmás helyettesíti, a) amelynek szemantikai paraméterei megfelelnek az adott argumentum szerepindikátor-összetevője által meghatározott szemantikai minősítésnek; és b) amely olyan felszíni esetben realizálódik, amelyet a morfológiai információ előír számára. (Az ellipszis a lexikális behelyettesítés olyan sajátos hiányaként értelmezendő, amikor egy adott argumentum argumentumváltozó-összetevőjét pusztán grammatikai elem helyettesíti; a szótárbeli explikáció alapján — a ko- és/vagy kontextusra támaszkodva — a hiányzó nominális kifejezés az adott struktúrába beleérthető.)

A grammatikai idomulás szabálya, amelyet — mint kanonikus egységek verbalizálását (azaz olyan egységeket, amelyekhez aktuális kommunikációs helyzetbeli nyelvi kifejeződés híján szövegmondat-jelentés nem, hanem csak az egyes összetevők értelméből adódó egyfajta rudimentális nyelvi értelem

rendelhető) grammatikai alapon irányító szabályt — szándékosan nem egyeztetésnek nevezek, hogy megkülönböztethető legyen a funkcionális motivációjú kongruenciától.

Az, hogy egy adott argumentumváltozót önálló referenciájú nominális kifejezés, egy ahelyett álló névmás vagy csupán grammatikai elem helyettesíti-e, a kiinduló szerkezet összetevői közötti relációk morfoszintaktikai realizációját gyakran befolyásolja. Ez leginkább az igei személyragozásban jelentkezik. Ezek értelmében a grammatikai idomulás az igei funktor vagy a funktorként álló kifejezés részét képező segédige személyragjának és egy adott argumentumváltozót helyettesítő nominális kifejezésnek grammatikai egyeztetését jelenti. (Ennek szerepe a magyar nyelvben nyilvánvalóan főleg a határozatlan és határozott tárgyi argumentumok, valamint az ezeket az argumentumokat megkívánó igei argumentumok személyragozása közötti egyeztetésben van.)

Sem a lexikális behelyettesítés, sem a grammatikai idomulás nem determinál lineáris elrendezést, ezért — mivel egyetlen kiinduló szerkezetet sem tekintünk semleges szerkezeti kiindulópontnak —, ezen a strukturáltsági szinten egy adott funktor+argumentuma(i) struktúra ugyanazon argumentumváltozóit azonos nominális kifejezésekkel helyettesítő és/vagy ugyanazon nominális kifejezéseket elimináló lexikai behelyettesítés ugyanabból a funktor+argumentumai struktúrából kiindulva több — gyakran számtalan — kombinatorikus kiinduló szerkezetet eredményez (ahol az összetevők sorrendi eltérése sem referenciális, sem szintaktikai eltérésként nem értékelhető).

1-2.

Egy kiválasztott funktor+argumentumai struktúrán alapuló kiinduló szerkezetek és a belőlük származtatható logikai rendszermondatok közötti megfelelést biztosító transzformációs műveleteket irányító szabályok:

Egyes vagy kettős topikalizáció: az argumentumstruktúra argumentumváltozóit helyettesítő — egyetlen nyelvi elemből álló vagy szerkezetes — nominális kifejezések közül egy vagy (maximum) kettő topikpozícióba helyezése. A topikpozíció *a magyar mondat lineáris elrendezésbeli helyzetét tekintve* nem rögzített; *logikai szerepét tekintve* rendszerint a — ko- és/vagy kontextusból ismert — logikai alany helye; *prozódiai jellemzőit tekintve* hangsúlytalan vagy alig hangsúlyos (a fókuszpozícióban lévő nyelvi elemnél mindenképp hangsúlytalanabb), a fókusz előtt emelkedő dallamvonalú, a funktort követő mondatszakasz összetevőjeként a dallamvonal ereszkedő fázisába illeszkedő lebegő dallamvonalú egység.

Fokalizáció: az argumentumstruktúra argumentumváltozóit helyettesítő — egyetlen nyelvi elemből álló vagy szerkezetes — nominális kifejezések közül

egynek vagy magának a funktor szerepét betöltő verbális elemnek fókuszpozícióba helyezése. A fókuszpozíció *a magyar mondat lineáris elrendezésbeli helyzetét tekintve* leggyakrabban a funktort megelőző pozíció (bár a funktort követő mondatszakaszban is állhat fókuszjegyet viselő argumentum, de a mondatban mindig csak egyetlen összetevő viselhet fókuszjegyet); *logikai szerepét tekintve* a mondat információtartalmának kiemelt mozzanatát tartalmazza; *prozódiai jellemzőit tekintve* pedig hangsúlyos; az ereszkedő dallamvonal kezdeti fázisa.

2-3.

Egy kiválasztott funktor+argumentuma(i) struktúrán alapuló kiinduló szerkezetekből származtatható logikai rendszermondatok és a belőlük létrehozható akusztikai és vizuális (felszíni) szerkezetek közötti megfelelést biztosító transzformációs műveletet vezérlő szabály:

A logikai rendszermondat-struktúrákhoz prozódiai jegyeket rendelő szabály: a logikai rendszermondat-struktúrabeli összetevők logikai jellemzőinek, illetve a logikai relációknak prozódiai jegyeket (szünet-, hangsúly-struktúrákat, intonációs formákat) feleltet meg.

A logikai rendszermondat-struktúrák és a belőlük származtatható akusztikai és/vagy vizuális felszíni szerkezetek megfelelésének reprezentálását célozva felvetődik a kérdés, hogy egy adott logikai rendszermondat-struktúra determinál-e valamilyen lineáris elrendezést vagy prozódiai formát. Mivel a logikai rendszermondat-struktúrabeli pozíciók — azon túl, hogy ko- és/vagy kontextuálisan meghatározottak — ko- és/vagy kontextustól független, generált prozódiai sajátosságokkal, valamint lineáris elrendezésbeli kötöttségekkel is rendelkeznek (l. fentebb a topik és a fókusz jellemzésében), feltételezhetően egy mondat logikai struktúrája a lineáris elrendezést és a prozódiai szerkezetet együttesen determinálja.

Megjegyzés:

A *transzformációs komponens* elnevezés kapcsán, illetve a különböző lineáris elrendezésű potenciális felszíni szerkezetek összetevő-sorrendjének leírhatósága vonatkozásában felmerül az a kérdés, hogy az adott elméleti keretben beszélhetünk-e (célszerű-e beszélünk) *mozgatásokról*; ha igen, hogyan értelmezendő a mozgatás fogalma.

A mozgatás generatív alapon való értelmezése azt feltételezi, hogy létezik egyetlen olyan semleges lineáris struktúra (a generatív grammatika fogalomrendszerében: mélystruktúra), amelyet az összes többi lineáris elrendezés kiinduló struktúrájának tekintünk. Ez az értelmezés azonban a jelen elméleti keretben ellentmondásos lehet, mivel a kiinduló szerkezetekben nem szükséges, de annyiban lehetséges sorrendet

definiálni, hogy elől áll a funktorra utaló verbális elem, ezt követik az argumentumváltozókra utaló nominális kifejezések olyan sorrendben, amilyen sorrendben a tezauszikus szótár adott szócikkében közölt funktor+argumentuma(i) struktúrában előfordulnak, illetőleg annak a sorrendnek megfelelően kiválasztódtak.

Az, hogy az adott elméleti keretben minden argumentum két alapösszetevőből áll — azaz 1) magából a szűkebb értelemben vett argumentumváltozóból, illetőleg argumentumból (azaz abból az entitásból, amely az adott funktor+argumentuma(i) struktúrában a szóban forgó szerepet játssza), valamint 2) a szerepindikátorból, amely azt a szemantikai minősítést határozza meg, amelynek az argumentumváltozóra utaló nominális kifejezésnek meg kell felelnie (vagyis logikai szempontból ugyanolyan jelentéshordozó, mint az argumentumváltozó) —, a sorrend nem definiálандóságát/definiáltságát szintén alátámasztja, mert a szerepindikátor egyben argumentumidentifikátor is. (Ráadásul ugyanaz a szerepindikátor/argumentumidentifikátor nem fordulhat elő kétszer egyetlen funktor+argumentumai struktúrában belül. Amikor több összetevő — pl. egy értelmezői szerkezet egységei — ugyanazt a szerepet töltik be, voltaképpen ugyanazt az argumentumváltozót helyettesítik, tehát a szerepindikátor nem jelenik meg kétszer.)

Összegezve tehát: mivel az adott elméleti megközelítés generált sorrendiséget olyan értelemben nem definiál, hogy a potenciális kiinduló szerkezetek lineáris elrendezései közül egyet semleges elrendezésnek tekintve lineáris alapstruktúráként tüntetne ki, nem beszélhetünk a generatív elméleti keretben meghatározottal megegyező *mozgatás* fogalomról. (Ha egy bizonyos lineáris elrendezést azonban — valamilyen kitüntetett szempont alapján — semleges struktúrának tekintenénk, a szerepindikátorok/argumentumidentifikátorok arra is felhasználhatók lennének, hogy rájuk való hivatkozással úgy lehessen mozgatni az adott elméleti keretben értelmezett struktúrák argumentumait, mint a generatív keretben értelmezett argumentumokat, azzal a különbséggel, hogy az elmozgatott argumentumidentifikátorok nem indexekkel jelölt, hanem szerepindikátorok által karakterizált nyomokat hagyhatnak.)

2. A NYELVI RENDSZER ELEMEI HASZNÁLATÁNAK NYELVÉSZETE

A rendszernyelvészet a nyelvészetnek az az ága, amelynek feladata egy valamilyen módon értelmezett nyelvi kompetencia jólformáltsági kritériumainak eleget tevő nyelvi struktúrák vizsgálata és leírása. E struktúrák mondat nagyságrendű eleme a rendszermondat.

A nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete a nyelvészetnek az az ága, amely annak vizsgálatával és leírásával foglalkozik, hogy a rendszer elemei milyen feltételek teljesülése esetén válhatnak valamely kontextus és/vagy kontextus részévé. A mondat nagyságrendű rendszerelemekből (rendszermondatokból) ez a nyelvészeti ág a potenciális szövegmondatok halmazát hozza létre. Ebben az értelemben a potenciális szövegmondatok pragmatikai paraméterekkel elátott rendszermondatok, ahol a pragmatikai paraméter kifejezés úgy értendő,

hogy a rendszermondatoknak nincs referenciája, míg a potenciális szövegmondatok potenciális referenciával rendelkeznek.

3. A SZÖVEGNYELVÉSZET

A szövegnyelvészet célja, hogy a szövegből kiindulva az aktuális ko- és/vagy kontextus függvényében a szövegben vagy önálló szöveggént megvalósuló szövegmondatok szintaktikai és koreferenciális struktúráját reprezentálja. Ebben az egyes szövegmondatoknak megfeleltethető rendszermondatok — mint pragmatikai paramétereiktől megfosztott szövegmondatok — reprezentációjára támaszkodik.

A szövegmondat-reprezentáció ennél fogva egyaránt támaszkodik magára a nyelvi rendszerre, a nyelvi rendszer elemeinek használatára, illetve a világra vonatkozó ismeretekre is. A szövegmondatok aktuális megformáltságát szemléltetni kívánó elemző reprezentáció a szövegnyelvészeti és a rendszernyelvészeti aspektus együttes érvényesítésén túl tehát a világra vonatkozó tudást is kíván.

Ezeket az aspektusokat — valamint ezek összefüggéseit — tekintve a szövegnyelvészetnek az alábbi két fő összetevőjét célszerű megkülönböztetni.

3.1. A szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet kapcsolatával foglalkozó komponens

Ez a komponens a szövegmondatnak megfeleltethető rendszermondat levelezését reprezentálja, azaz az aktuális szövegkörnyezetben és/vagy kommunikációs-situációban megjelenő hiányos vagy teljes szövegmondatoknak hiányos vagy teljes rendszermondatokat feleltet meg. Ebben, valamint az esetleges kiegészítések végrehajtásában és magyarázatában a nyelvre, illetve a nyelvi elemek működésére vonatkozó ismereteinken túl szövegnyelvészeti/szövegtani ismeretekre, valamint a világra vonatkozó tudásra is támaszkodik.

3.2. A szövegnyelvészet és a nyelvi rendszer elemei használatának nyelvészete kapcsolatával foglalkozó komponens

Ez a komponens annak leírását biztosítja, hogy egy szövegmondatnak megfeleltetett rendszermondat potenciális használati feltételei közül az adott szövegben/szövegmondatban melyik miképpen teljesül, azaz hogy az adott szövegmondatban az aktuális ko- és/vagy kontextuális feltételek verbális szinten milyen morfoszintaktikai, szintaktikai, (nyelvi)-szemantikai, prozódiai jelenségekben nyilvánulnak meg (pl. grammatikai utalások, koreferenciális kifejezések, linearizáció, prozódiai jegyek stb.)

Ez a leírás választ keres arra a kérdésre is, hogy az adott szövegmondatnak az adott szöveghelyen miért éppen az adott logikai felépítésű, lineáris elrendezésű, prozódiai struktúrájú manifesztációja fordul elő, illetve ennek megválaszolásához milyen ismeretekre van szükség: elegendőek-e a nyelvi rendszerre, a

nyelvi rendszer elemei működésére, valamint a szövegre vonatkozó (ezek között/mellett szövegnyelvészeti ismereteinken túl szövegtani) ismereteink, avagy ezeken kívül a világra vonatkozó ismeretekre is szükség van.

III. Szövegmondatok globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítése

A *globális szemiformális szemiotikai textológiai megközelítés* meghatározás *szemiotikai textológiai* összetevője arra utal, hogy a reprezentációs célú elemzés a szövegmondatokat a szöveg mint komplex jel olyan szövegkompozíciós makroegységeinek tekinti, amelyek bár felépítésüket tekintve szintén komplexek, szövegbeli szerepüket tekintve elemi egységek.

A *szemiformális* kifejezés arra vonatkozik, hogy a megközelítés egyrészt — célszerűség és lehetőség szerint — formalizált reprezentációs modell létrehozására törekszik; másrészt figyelembe veszi, hogy a szövegből kiinduló poliglott szövegnyelvészeti leírás — amely az adott elméleti keretben alkalmazható/alkalmazandó funkcionális mondattani alapokra is támaszkodik — egészében vett formalizálást nem tesz lehetővé.

A *globális* összetevő a reprezentációnak arra a sajátására utal, hogy az alkotott modell keretében az adott szövegmondat és a neki megfeleltethető rendszermondat, illetve ezek összetevőinek összehangolt — ko- és/vagy kontextuális befolyásoltságukat figyelembe vevő — funkcionális-grammatikai, szintaktikai, (ko)referenciális leírása történik.

Az **1. táblázat**ban feltüntetett reprezentációs lépések egy adott szövegmondatnak reprezentáció által motivált változatait — vizuális megjelenési formáját (I/1.), verbális elemekkel (I/2.), valamint verbális elemekkel és koreferenciaindexekkel kiegészített változatát (I/3.) — írják le, reprezentációs szempontnak a lexiko-szintaktikai és relációs-organizacionális megformáltságot tekintve: ez utóbbit ágrajzos (2a), levezetett (2b) és linearizált (3.) formában ábrázolva.

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzárendelt struktúraíráások	I. Szövegmondatok globális <i>szemi-formális</i> szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. manifesztált vizuális szövegmondat	2. verbális elemekkel [vb] kiegészített vizuális szövegmondat	3. verbális elemekkel és koreferenciaindexekkel [vb&ind] kiegészített vizuális szövegmondat
0. <i>Az elemzendő nyelvi egység</i>	0. K..	0. K..&vb	0. K..&vb&ind
1. lexiko-szintaktikai reprezentáció	1. K../ LeSzin-repr	4. K..&vb/ LeSzin-repr	4. K..&vb&ind/ LeSzin-repr
2a relációs-organizáció ágrajzos	2a K../ Relorg-ágrajzos	2a K..&vb/ Relorg-ágrajzos	2a K..&vb&ind/ Relorg-ágrajzos
2b relációs-organizáció levezetett	2b K../ Relorg-levezetett	5. K..&vb/ Relorg-levezetett	6. K.. &b&ind/ Relorg-levezetett
3. relációs-organizáció linearizált	3. K../ Relorg-linearizált	3. K..&vb/ Relorg-linearizált	7. K.. &vb&ind/ Relorg-linearizált

1. táblázat

Az egyes reprezentációs lépések elnevezéseiben használt rövidítések értelmezése a következő:

K..: szövegmondatot (mint szövegkompozíciós elemi makroegységet) jelölő kód, melynek számjegy-összetevője az adott szövegmondat szövegbeli sorszámát jelzi

K..&vb: a K.. szimbólummal jelzett szövegmondat verbálisan kiegészített változata

K..&vb&ind: a K.. szimbólummal jelzett szövegmondat verbálisan és (ko)referenciaindexekkel kiegészített változata.

Ezek analógiájára:

k..: tagmondatot jelölő kód, melynek számjegy-összetevője jelzi az adott tagmondat szövegmondatbeli helyét;

k..&vb: a k.. szimbólummal jelzett tagmondat verbálisan kiegészített változata;

k..&vb&ind: a k.. szimbólummal jelzett tagmondat verbálisan és (ko)referenciaindexekkel kiegészített változata.

Továbbá:

LeSzin-repr: lexikai-szintaktikai reprezentáció;

Relorg-ágrajzos: a relációs organizáció ágrajzos reprezentációja;

Relorg-levezetett: a relációs organizáció levezetett reprezentációja;

Relorg-linearizált: a relációs organizáció linearizált reprezentációja.

Azokat a reprezentációs lépéseket, amelyekben egy szövegmondat globális szemmi-formális szemiotikai textológiai leírása megvalósul az alábbiakban a *Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.* szövegmondat leírásával szemléltetem. Mivel a reprezentáció szándékán túl célom e reprezentációs modell kommentálása, instrukciókkal ellátott bemutatása is, az egyes lépések szemléltetése minden esetben ugyanazt a szisztémát követi:

A:

- az adott reprezentációs lépés szöveges ismertetése;
- az adott reprezentációs lépésben alkalmazott rövidítések, szimbólumok értelmezése;
- az adott reprezentációs lépéshez tartozó formális modell;

B:

- a kiválasztott szövegmondat leírása az adott reprezentációs lépés szerint (a reprezentáció lépéseinek egymásutánja nem azonos az interpretációs folyamat egymásutánjával);
- *Megjegyzés* cím alatt az adott lépésben közölt információkhoz fűzött észrevételek szerepelnek. (Ezek főként az *Alkalmazott jelölések*-ben megadott meghatározásokhoz, valamint az egyes lépéseket illusztráló példa kapcsán előkerülő jelenségekhez nyújtanak kiegészítő információkat.)

A szemléltetőeszközül választott példamondat Áprily Lajos *A hiúz* című elbeszélésének nyolcadik szövegmondata, amelynek közvetlen kotextusa a következő:

[1]Őszi vasárnap volt. [2]Vasárnap, mert apám otthon foglalatoskodott, és őszi, mert napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok a falu felett.

— [3]Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba, fordult hozzám apám. — [4]A

Bábirkóba? — kérdeztem csodálkozva, mert más vasárnapokon sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén. — [5]Megnézzük a vadat. — [6]Miféle vadat, apám? — [7]Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. [8] Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.

0. LÉPÉS

1.0 [K..] = a reprezentált szövegmondat szövegben/szöveggént vizuálisan manifestált formája.

Példa:

1.0 [K8] *Barabás lőtte bele az utolsó golyót, s most ott van az ő házában.*

1. LÉPÉS

1.1 [K../LeSzin-repr] = a szövegben/szöveggént vizuálisan manifestált szövegmondat lexiko-szintaktikai reprezentációja, amely az egyes szövegmondat-összetevőkhöz morfológiai, szófajra és mondatbeli funkcióra vonatkozó információt rendel.

Formalizált modell:

A reprezentálandó szövegmondat elemi összetevőkre tagolva
Az elemi összetevők morfoszintaktikai struktúrája
Az elemi összetevők szófaji kategorizálása
A szövegmondat-összetevők funkcionális kategorizálása

Alkalmazott jelölések:

–∅: implicit toldalék;	m: múlt idő;	fn: főnév;	A: alany;
k: kijelentő mód;	je: jelen idő;	hsz: határozószó;	Á: állítmány;
ft: feltételes mód;	jö: jövő idő;	i: ige;	H: határozó;
fsz: felszólító mód;	sg: egyes szám;	ksz: kötőszó;	j: jelző;
	pl: többes szám;	mn: melléknév;	T: tárgy;
		ne: névelő;	köv : következtető tartalmú kötőszó.
	t: tárgyas ragozás;	nm: névmás;	

Példa:

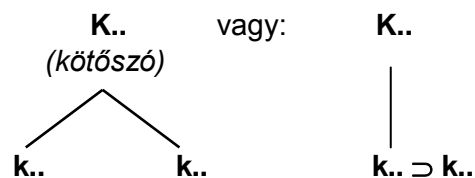
1.1 [K8/LeSzin-repr]:

Barabás	lőtte	bele	az	utolsó	golyót	s	most	ott	van	az	ő	házában
-∅	lő-tt-e	bel-e	-	-	golyó-t	-	-	-	van-∅	-	-∅	ház-a-ban
fn	i/k/m/ sg.3/t	hsz	ne	mn	fn	ksz	hsz	hsz	i/k/je/ sg.3	ne	nm	fn
A	Á	H _h	[T...]	j _{kmi}	...]	köv	H _i	H _h	Á	[H _h ...]	j _b	...]

2a LÉPÉS

1.2a [K../Relorg-ágrajzos] = a relációs organizáció belső — hierarchikus és nem hierarchikus — viszonyait gráffal szemléltető reprezentáció.

Formalizált modell: K.. vagy:

egyszerű mondat

pl. mellérendelő összetett mondat

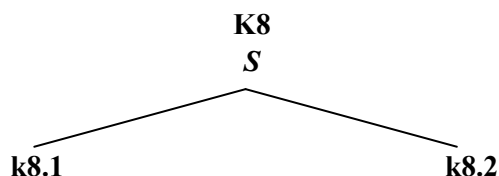
pl. alárendelő összetett mondat

Alkalmazott jelölések:

⊃ vagy ⊃: egymáshoz vonatkozó alárendelésben kapcsolódó tagmondatok közötti viszony (a részhalmazjel nyitott része a fölérendelt tagmondat kódja felé mutat).

Példa:

1.2a [K8/Relorg-ágrajzos]:

2b LÉPÉS

1.2b [K./Relorg-levezetett] = a relációs organizációt szemléltető gráf verbális levezetése; azaz az egyes tagmondatok kódjának feloldása az adott szövegmondatból kiemelt verbális egységek által, a szemléletesség céljából megtartva az adott szövegmondatbeli hierarchikus viszonyokat.

Formalizált modell:

K.. = k.. **kötőszó** k..
k.. =
k.. =

Alkalmazott jelölések:

K.. = ..., illetve **k..** = ...: verbálisan megvalósuló szövegmondatok, illetve szövegtagmondatok és ezek kódjai közötti megfelelés;

KÖTŐSZÓ/kötőszó: az egyes tagmondatokat összekapcsoló kötőszók (az esetek többségében kétargumentumú) f u n k t o r ként való feltüntetése, ahol a nagybetűs szedés központi kötőszót, a kisbetűs szedés alsóbb szinten álló tagmondatokat összekapcsoló kötőszót jelez.

Példa:

1.2b [K8/Relorg-levezetett]:

K8 = **k8.1 S k8.2**;

k8.1 = *Barabás lőtte bele az utolsó golyót*

k8.2 = *most ott van az ő házában.*

3. LÉPÉS

1.3 [K./Relorg-linearizált] = a relációs organizáció linearizált reprezentációja; azaz az adott szövegmondat — illetve az ő tagmondatainak — aktuális kontextusban megformált lineáris elrendezésű manifesztációja.

Formalizált modell:

<...>[k..] **kötőszó** <...>[k..][K..]

Alkalmazott jelölések:

<...>: a teljes szövegmondatokat magában foglaló zárójel;

<...>: az egyes tagmondatokat mint szövegmondatbeli közlésegségeket magában foglaló zárójel.

Példa:

1.3 [K8/Relorg-linearizált]:

<<Barabás lőtte bele az utolsó golyót,>[k8.1] s <most ott van az ő házában.>[k8.2]>[K8]

4. LÉPÉS

2.1 [K.&vb/LeSzin-repr] = a szövegben/szöveggént vizuálisan manifestált szövegmondat verbálisan kiegészített változatának lexiko-szintaktikai reprezentációja, amely egyaránt történhet a szövegelőzmény és az elemzett szövegmondatot követő szövegmondatok alapján. Ez a reprezentáció az adott szövegmondatban explicit formában megjelenő összetevőkön kívül a verbális kiegészítések egyes összetevőihöz is morfológiai, szófajra és mondatbeli funkcióra vonatkozó információt rendel.

Formalizált modell:

A reprezentálandó szövegmondat elemi összetevőkre tagolva (a verbális kiegészítések zárójelben, nem kiemelt cellában szerepelnek)
Az elemi összetevők morfoszintaktikai struktúrája
Az elemi összetevők szófaji kategorizálása
A szövegmondat-összetevők funkcionális kategorizálása

Kommentár: ... = az eliminált, névmással kifejezett, vagy grammatikai elem által utalt implicit összetevőket is explicit formában verbalizáló szövegmondat-változat funkcionális és koreferenciális viszonyainak szöveges kommentálása.

Példa:

2.1 [K8&vb/LeSzin-repr]:

Barabás	lőtte	bele	(a	vadba)	az	utolsó	golyót	s	most
-∅	lő-tt-e	bel-e	-	vad-ba	-	-	golyó-t	-	-
fn	i/k/m/sg.3/t	hsz	ne	fn	ne	mn	fn	ksz	hsz
A	Á	[H_h ...	(...	...)]	[T ...	j_{kmi}	...]	köv	H_i

ott	van	(a	vad)	az	ő	(a	Barabás)	házában
-	van--∅	-	-∅	-	-∅	-	-∅	ház-a-ban
hsz	i/k/je/sg.3	ne	fn	ne	nm	ne	fn	fn
H_h	Á	[(A	...)]	[H_h ..	j_b	(j_b	...)]	...]

Kommentár: A **K8** két szövegtagmondatból áll (**k8.1** és **k8.2**), melyeket a *s* — itt következtető logikai viszonyt kifejező mellérendelő kötőszóként interpretált — kötőszó kapcsol össze.

A **k8.1**-ben a *lő* állítmány minden egyes bővítménye verbálisan kifejtett, ezek közül a pronominalizált *bele* összetevő pontos referenciális értéke a szövegelőzményből 'a havason a székely vadászok által elejtett vad'-dal azonosítható. A *lő* állítmány tárgyias igei személyragja utal egyrészt a *Barabás* alanyra, másrészt az *utolsó golyót* tárgyra (más szóval azokkal koreferens).

A **k8.2**-ben a *van* állítmány alanyi összetevője nem explicit, rá a -∅ személyrag utal, amely koreferens a **k8.1** *bele* összetevőjével. A helyhatározói funkciójú *az ő házában* szerkezetes kifejezés pronominalizált *ő* birtokos jelzője *Barabással* azonosítható, ugyanígy *Barabásra* utal a *házában* kifejezés *-a(-á)* birtokos személyragja is, azaz mindkét komponens **k8.1** *Barabás* összetevőjével koreferens. A **k8.2**-n belüli koreferenciát teremt az *ott* és az *ő házában* helyhatározói kifejezések azonos referenciális értéke.

5. LÉPÉS

2.2b [K.&vb/Relorg-levezetett] = az 1.2b reprezentációs művelettel (1.2b lépés) analóg lépés, amely az adott szövegmondat verbálisan kiegészített változatának relációs organizációját szemlélteti az adott szövegmondatbeli hierarchikus viszonyokat követve.

Formalizált modell:

K.&vb = k.&vb *kötőszó* k.&vb
k.&vb =
k.&vb =

Példa:

2.2b [K&vb/Relorg-levezetett]:

K&vb = k8.1&vb *S* k8.2&vb

k8.1&vb = *Barabás lőtte bele (a vadba) az utolsó golyót;*

k8.2&vb = *most ott van (a vad) az ő (a Barabás) házában.*

6. LÉPÉS

3.2b [K.&vb&ind/Relorg-levezetett] = a verbálisan kiegészített szövegmondat-változat összetevőinek referenciális értékét koreferenciaindexekkel, a referencialitás fajtáját különböző zárójeltípusokkal jelölve a szövegmondatbeli koreferenciális, szintaktikai, logikai viszonyok reprezentációja.

Koreferenciaindexek:

i.: egy adott szövegmondat-összetevő referenciális értékét (ezáltal egyéb összetevőkkel való együtt utalását) szemléltető koreferenciaindex;

°i.: egy adott szövegben először előforduló (ko)referenciaindex;

i./i.: egymással logikai (leggyakrabban rész-egész) összefüggésben lévő referenciális értékek kapcsolatának jelölése (pl. időviszonyt globálisan, valamint egy adott tényállásra vonatkozóan kifejező összetevők kapcsolata);

i.|i.: a tárgyias ragozású igei személyrag által utalt alanyi és határozott tárgyi összetevő jelölése, ahol első helyen az alanyi, a másodikon a tárgyi összetevő áll;

[...]: verbálisan kifejtett, önálló referenciális értékű összetevőt jelző (ko)referenciaindexet magában foglaló zárójel;

(...): verbálisan nem kifejtett, nem önálló referenciális értékű (grammatikai elem által utalt) összetevőt jelző (ko)referenciaindexet magában foglaló zárójel;

[...]: verbálisan kifejtett, névmással, határozószóval kifejezett, nem önálló referenciális értékű összetevőt jelző (ko)referenciaindexet magában foglaló zárójel;

^: szerkezetes összetevő (pl. főnévi csoport) egyes tagjainak azonos kifejezésbe való tartozását jelző szimbólum.

Megjegyzés: Az alkalmazott jelölések között feltüntetett zárójeltípusok tetszőlegesen kombinálódhatnak aszerint, hogy egy adott szövegmondat-összetevő milyen típusú utalásokat tartalmaz (pl. egy tárgyas ragozású igealakot a következőképpen modellálható indexsor követ: [az ige koreferenciaindex|az igei személyrag által utalt alanyi összetevő koreferenciaindex|az igei személyrag által utalt tárgyi összetevő koreferenciaindex]). Egy adott szóalakot mindig olyan sorrendben követnek az egyes koreferenciaindexek (az utalás típusának megfelelő zárójelbe foglalva), amilyen sorrendben az adott szóalak összetevői követik egymást.

Formalizált modell:

A 2.2b alapján a következő **(ko)referenciaindexek** vezetendők be: ...

...

K..&vb&ind = ...

Példa:

3.2b [K8&vb&ind/Relorg-levezetett]:

A 2.2b alapján a következő **(ko)referenciaindexek** vezetendők be:

i17 = Barabás,

i18 = az utolsó golyó,

i19/i01 = a teljes szöveg elhangzásának idején (i01) belül az adott szövegmondat elhangzásának pillanata (i19),

i20/i17 = Barabás háza,

f8.1 = lő {vki vmit vmibe},

f8.2 = van {vmi vmikor vhol}.

(A K8-at megelőző szövegmondatok reprezentációjához bevezetett, de K8-ban is előforduló (ko)referenciaindex:

i13 = az a bizonyos vad, amit a székely vadászok hoztak le a havasról.)

Megjegyzés: A koreferenciaindexek listája azért a 17-essel kezdődik, mert a számozás az első szövegmondattól indul, vagyis az elemzett mondat szövegelőzménye 16 olyan összetevőt tartalmaz, amelyhez a koreferencialitás explicit bemutatása végett koreferenciaindex rendelendő.

K8&vb&ind = k8.1&vb&ind S k8.2&vb&ind

k8.1&vb&ind = *Barabás*^[°i17] *lőtte*^{[f8.1](i17|i18)} *bele*^[i13]
(*a*^{vadba}^[i13]) *az*^{utolsó}^{golyót}^[°i18];

k8.2&vb&ind = *most*^[°i19/i01] *ott*^[°i20] *van*^{[f8.2](i13)}
(*a*^{vad}^[i13]) *az* *ő*^[i17] (*a*^{Barabás}^[i17]) *házá-*
ban^{[i20]/(i17)};

7. LÉPÉS

3.2 [K.&vb&ind/Relorg-linearizált] = az adott szövegmondat relációs organizációjának koreferenciaindexekkel kiegészített linearizált reprezentációja; azaz a szövegmondat verbális kiegészítéseit itt nem véve tekintetbe — mivel az adott szövegmondat aktuális explicit megformáltságának reprezentációjára törekszünk — a szövegmondat olyan leírása, amely koreferenciaindexek alkalmazásával

- informatív a koreferenciális viszonyok vonatkozásában;
- az adott szövegmondat összetevő-sorrendjét megtartva informatív a szövegmondat lineáris elrendezésének vonatkozásában.

Formalizált modell:

<...>[k.] kötőszó <...>[k.][K.]

Példa:

3.2 [K8&vb&ind/Relorg-linearizált]:

<<*Barabás*^[°i17] *lőtte*^{[f8.1](i17|i18)} *bele*^[i13] *az*^{utolsó}^{golyót}^[°i18]>[k8.1], s
<*most*^[°i19/i01] *ott*^[°i20] *van*^{[f8.2](i13)} *az* *ő*^[i17] *házában*^{[i20](i17)}>[k8.2][K8]

IV. Szövegmondatok kanonikus szemiotikai textológiai megközelítése

A fejezet címében jelzett *kanonikus* elnevezés egyrészt arra utal, hogy az adott ko- és/vagy kontextusban megjelenő szövegmondatokat aktuális struktúrájuknak, megformáltságuknak megfeleltethető rendszermondatoknak pragmatikai paraméterekkel ellátott megnyilvánulásaként kezeljük, másrészt arra, hogy a reprezentációt egy kanonikus szabályrendszernek megfelelően hozzuk létre.

A megfeleltetésnek elméleti bázisa a szövegnyelvészet és a rendszeryelvészet kapcsolatán, valamint az ezek köré a komponensek köré szerveződő interdiszciplináris kereten alapul (lásd: **2. táblázat**).

Az elemzendő nyelvi egység és a hozzárendelt struktúraleírások	II. Szövegmondatok <i>kanonikus</i> szemiotikai textológiai megközelítése		
	1. strukturális reprezentáció	2. logikai reprezentáció	3. akusztikai és/vagy vizuális reprezentáció
0. <i>Az elemzendő nyelvi egység</i>	0. K..(&vb)	–	–
1. lexiko-szintaktikai reprezentáció	1. P../ORG-[f]{A}	–	–
2a relációs-organizáció ágrajzos	2a P../ágrajzos	4. P../ágrajzos-Log	–
2b relációs-organizáció levezetett	2b P..&ind/levezetett	5. P..&ind/levezetett-Log	–
3. relációs-organizáció linearizált	3. P..&ind/LiM	6. P..&IND/LiM-LOG	7. P..&ind/LiM-Ak

2. táblázat

Az egyes reprezentációs lépések elnevezéseiben használt rövidítések értelmezése a következő:

K..(&vb): a K..-val jelzett szövegmondathoz rendelhető kiinduló szerkezetek kontextusa;

P..: a K..-val, vagy K..&vb-vel jelölt szövegmondathoz rendelhető propozíciót jelölő kód, melynek számjegy-összetevője az adott szövegmondat szövegbeli sorszámával azonos;

P..&ind: a P..-vel jelzett propozíció (ko)referenciaindexekkel kiegészített változata.

Ezek analógiájára:

p..: a K..-val, vagy K..&vb-vel jelölt szövegmondathoz rendelhető proposíció magját jelölő kód, melynek számjegy-összetevője az adott proposíciónak megfelelő szövegmondat vagy szövegtagmondat sorszámaival azonos;

p..&ind: a p..-vel jelzett proposíciómag (ko)referenciaindexekkel kiegészített változata.

Továbbá:

Org-[f]{A}: a K..-hoz rendelhető P.. alapját képező funktor+argumentuma(i) struktúrák organizációjának reprezentációja;

LiM: az adott szövegmondat lineáris manifesztációjának reprezentációja;

Log: a P..-vel jelzett proposíció logikai struktúrájának reprezentációja;

Ak: akusztikailag érzékelhető szövegmondatnak megfeleltethető proposíció prozódiai jegyekkel ellátott reprezentációja.

Megjegyzés: A kanonikus reprezentáció abban áll, hogy a K.., vagy a K..&vb szövegmondatokhoz (szövegmondat-változatokhoz) P.., P..&ind, illetőleg P../LiM proposícionális organizációt rendelünk. Ebben a kontextusban a proposíció az említett kanonikus szabályrendszer egyik egysége. (Részletesebben lásd: Petőfi 1996: 28–45)

0. LÉPÉS

1.0 A K..(&vb) kiindulás szerkezet kontextusa = a reprezentált szövegmondat szövegben/szöveggként aktuálisan megvalósuló (vizuálisan manifesztált) formájának verbálisan kiegészített változatához rendelhető potenciális kiindulás szerkezet-változatok reprezentációja. Ezekben a reprezentációkban az adott szövegmondatban explicit módon kifejtett összetevők eredeti formájukban szerepelnek, az adott szövegmondatban implicit módon jelen lévő összetevőket zárójelbe zárt verbális kiegészítések fejezik ki.

Formalizált modell:

sor- szá m	(kombinációk száma)		(kombinációk száma)		sor- szá m
	(az eredeti szövegmondat 1. tagmondata)	kötő- szó		(az eredeti szövegmondat n-edik tagmondata)	sor- szá m	

Alkalmazott jelölések:

- (...): önálló egységként álló verbális kiegészítéseket jelölő szimbólum;
 ^(...): azonosító értelmezői típusú kiegészítéseket jelölő szimbólum.

Példa:

1.0 K8(&vb) kiindulás szerkezet kontextusa:

k8.1 (1 × 2 × 3 × 4 = 24)		<i>s</i>	k8.2 (1 × 2 × 3 × 4 × 5 = 120)	
1.	<i>Barabás lőtte bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>most ott van az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	1.
2.	<i>Barabás lőtte az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>most ott az δ[^](azaz Barabás) házában van.</i>	2.
3.	<i>Barabás bele[^](azaz a vadba) lőtte az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>most van ott az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	3.
4.	<i>Barabás bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót lőtte</i>		(a vad) <i>most van ott az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	4.
5.	<i>Barabás az utolsó golyót lőtte bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>most az δ[^](azaz Barabás) házában ott van.</i>	5.
6.	<i>Barabás az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba) lőtte</i>		(a vad) <i>most az δ[^](azaz Barabás) házában van ott.</i>	6.
7.	<i>Az utolsó golyót Barabás lőtte bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában van most ott.</i>	7.
8.	<i>Az utolsó golyót Barabás bele[^](azaz a vadba) lőtte</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában van ott most.</i>	8.
9.	<i>Az utolsó golyót lőtte bele[^](azaz a vadba) Barabás</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában most van ott.</i>	9.
10.	<i>Az utolsó golyót lőtte Barabás bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában most ott van.</i>	10.
11.	<i>Az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba) Barabás lőtte</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában ott van most.</i>	11.
12.	<i>Az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba) lőtte Barabás</i>		(a vad) <i>az δ[^](azaz Barabás) házában ott most van.</i>	12.
13.	<i>Lőtte Barabás az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>ott van most az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	13.
14.	<i>Lőtte Barabás bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>ott van az δ[^](azaz Barabás) házában most.</i>	14.
15.	<i>Lőtte az utolsó golyót Barabás bele[^](azaz a vadba)</i>		(a vad) <i>ott most van az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	15.
16.	<i>Lőtte az utolsó golyót bele[^](azaz a vadba) Barabás</i>		(a vad) <i>ott most az δ[^](azaz Barabás) házában van.</i>	16.
17.	<i>Lőtte bele[^](azaz a vadba) Barabás az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>ott az δ[^](azaz Barabás) házában van most.</i>	17.
18.	<i>Lőtte bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót Barabás</i>		(a vad) <i>ott az δ[^](azaz Barabás) házában most van.</i>	18.
19.	<i>Bele[^](azaz a vadba) Barabás lőtte az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>van most az δ[^](azaz Barabás) házában ott.</i>	19.
20.	<i>Bele[^](azaz a vadba) Barabás az utolsó golyót lőtte</i>		(a vad) <i>van most ott az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	20.
21.	<i>Bele[^](azaz a vadba) lőtte Barabás az utolsó golyót</i>		(a vad) <i>van az δ[^](azaz Barabás) házában most ott.</i>	21.
22.	<i>Bele[^](azaz a vadba) lőtte az utolsó golyót Barabás</i>		(a vad) <i>van az δ[^](azaz Barabás) házában ott most.</i>	22.
23.	<i>Bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót Barabás lőtte</i>		(a vad) <i>van ott most az δ[^](azaz Barabás) házában.</i>	23.
24.	<i>Bele[^](azaz a vadba) az utolsó golyót lőtte Barabás</i>		(a vad) <i>van ott az δ[^](azaz Barabás) házában most.</i>	24.
		
		
		

Megjegyzés: Az ezt a kiindulás szerkezet-kontextust képező valamennyi szövegmondat a *lő {vki vmit vmibe}* és a *van {vmi vmikor vhol}* igékből hozható létre.

A potenciális kiindulás szerkezet-variánsok számának meghatározása felvet néhány eldöntendő kérdést, melyek alapja voltaképpen az, hogy egy kiinduló szerkezet logikai tartalom és relációk nélküli lexémasornak tekintendő-e, vagy ellenkezőleg. E kérdésre adott választól függ, hogy a variációk számát illetően releváns tényezőnek tartható-

e/tartandó-e a megfordíthatóság. Az elemzett szövegmondatot tekintve két tényező árnyalja az említett problémát: az *s* kötőszó által kifejezett következtető viszony — amely egyfajta sorrendiséget is determinál —, valamint a második tagmondat névmási összetevője, amelynek kell, hogy antecedense legyen a szövegelőzményben (itt az első tagmondatban).

Nyilvánvalóan annak függvényében, hogy az előbb felvetett kérdésben hogyan foglalunk állást, adható meg, hány kiindulás szerkezet-variánssal kell számolnunk. A kiinduló szerkezetek száma — amennyiben semmiféle grammatikai és logikai megszorítást nem veszünk figyelembe — $24 \cdot 120 \cdot 2 = 5760$; ahol a 2-es szorzó a megfordíthatóság által lehetővé tett variációkat jelzi, a $24 \cdot 120$ pedig a két tagmondat variációinak egymással való kombinálhatóságát. Az adott szövegmondat elemzésében két tényező miatt nem számolhatunk maximális variációszámmal: az egyik a második tagmondat névmási összetevője, amely az adott tagmondatot mindenképpen a második helyre (az első folytatásaként kívánja), a másik pedig a *van* létigei állítmány pozíciójára vonatkozó megkötés, miszerint adott tagmondatbeli jelentésében nem állhat mondat eleji kiemelt pozícióban fókuszjegyet viselve. Az utóbbihoz hasonló problémák vetődnek fel az *ott* névmási jelentéstartalmú határozószót illetően, mely összekapcsolt határozóban szerepel. (Elképzelhetőnek tartom az *ott* összetevő igekötőkével analóg reprezentációját is.)

Azt is fontos figyelembe vennünk, hogy a verbális kiegészítések — amelyek által az eredeti szövegtagmondatoknak potenciális rendszertagmondatot feleltetünk meg — miképpen módosítják, vagy éppen hagyják változatlanul a lehetséges kiinduló szerkezetek számát. Az adott szövegmondat tagmondatainak verbális kiegészítései közül kettőnek — az (*azaz a vadba*) és az (*azaz a Barabás*) kiegészítéseknek, mivel „azaz típusú” (azonosító) értelmezőként kerülnek be a mondatba — nincs szerepük a lehetséges kiinduló szerkezetek számának meghatározásában. Úgy is mondhatjuk, hogy ezek a névmási összetevővel együtt változtatják helyüket a sorrendi változatokban. A második tagmondatban (*a vad*) kiegészítés az összetevős szerkezet szempontjából önálló (alanyi) egység, amely a kiinduló szerkezetek számát is befolyásolja. A verbális kiegészítések két típusát is figyelembe véve tehát a kiindulás szerkezet-variánsok számát illetően az első tagmondatban négy, a másodikban öt összetevővel kell számolnunk.

1. LÉPÉS

1.1 P./Org-[f]{A} = a propozícióként értelmezett adott szövegmondat tagmondatainak alapját képező funktor+argumentumai struktúrák kanonikus leírása, melyben a funktor *verbális elem+morfológiai információ*+(az igei toldaléknak megfelelő) *koreferenciaindex*, minden egyes argumentum-összetevő pedig *szerepindikátor+morfológiai információ+argumentumváltozó* felépítésű. (A reprezentáció jelen fázisában az argumentumváltozókat verbális kifejezés még nem helyettesíti.) Az adott szövegmondat összetevőihez rendelhető szerepeket a reprezentációhoz

alkotott szerepindikátor-lista tartalmazza (l. Petőfi—Dobi a jelen kötetben).

Megjegyzés: a proposíció mint egy adott szövegmondatban kifejezett tényállást kifejezésre juttató kanonikus struktúra — ezen jegyeinél fogva — az adott szövegmondat verbálisan kiegészített vázolata reprezentációjaként értelmezendő.

Formalizált modell:

A P../Org létrehozásához a következő funktor+argumentuma(i) struktúrákra ($[f]\{A\}$ -kra) van szükség:

[a funktort kifejező verbális elem $[...](\dots)\{(f)r..[...]:x1, (f)r..[...]:x2, \dots\}$,

[a funktort kifejező verbális elem $[...](\dots)\{(f)r..[...]:x1, (f)r..[...]:x2, \dots\}$,

...

Megjegyzés: Ismételten utalni kívánok arra, hogy az itt ismertetett reprezentációs modell az egyszerűség kedvéért kizárólag egyszerű funktorokat tartalmazó funktor+argumentuma(i) struktúrák reprezentációjára szolgál.

Alkalmazott jelölések:

f: funktort jelölő (ko)referenciaindex betűjele;

fr: a funktorhoz szorosan kapcsolódó argumentumok szerepét jelző szerepindikátor betűjele;

r: szerepindikátor betűjele;

x: argumentumváltozó betűjele.

Példa:

1.1 P8/Org-[f]{A}

A P8/Org létrehozásához a következő funktor+argumentuma(i) struktúrákra ($[f]\{A\}$ -kra) van szükség:

$[lő[.....](\dots)]\{r11[.....]: x1, r49[.....]: x2, r321[.....]: x3\}$;

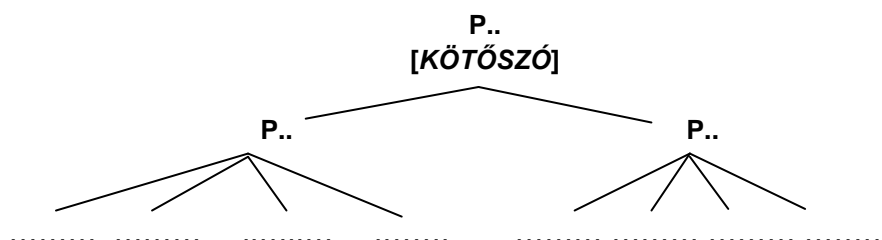
$[van[.....](\dots)]\{fr0[.....]: x1, fr01[.....]: x2, fr02[.....]: x3\}$.

2a LÉPÉS

1.2a P../ágrajzos = a propozícióként értelmezett adott szövegmondat gráffal szemléltetett struktúrája, amely az egyes — kódokkal jelzett — szövegtagmondatok közötti hierarchikus viszonyokat ágrajzokkal szemlélteti, a szövegmondat verbális összetevőit pedig az adott szövegmondat (verbálisan kiegészített változatának) alapját képező funktor+argumentuma(i) struktúrájának megfelelően tartalmazza.

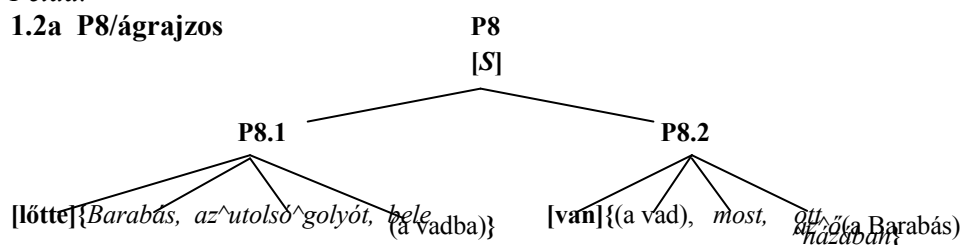
Formalizált modell:

1.2a P../ágrajzos (két tagmondatos szövegmondat esetén)

Példa:

1.2a P8/ágrajzos

2b LÉPÉS

1.2b P.&ind/levezetett = a propozícióként értelmezett adott szövegmondat összetevős szerkezetének kanonikus reprezentációja, ahol minden egyes elemi propozíció (kanonikus tagmondat-reprezentáció) a propozíciómagban kifejtett tényállás adott időben és helyen való fennállása reprezentációjaként értelmezendő. A reprezentáció alapját a szótárból az egyes szövegmondatok/szövegtagmondatok felszíni struktúrájának megfelelően kiválasztott funktor+argumentuma(i) struktúrák alkotják.

Formalizált modell:

$P_{..} = [kötőszó]\{rP_1:P_{..}, rP_2:P_{..}\};$

$P_{..} = [fae]\{...\}$

$p_{..} = [...]\{...\}$

$[...]\{...\}$

$[...]\{...\}$

\vdots

\vdots

$P_{..} = [fae]\{...\}$

$p_{..} = [...]\{...\}$

$[...]\{...\}$

$[...]\{...\}$

\vdots

\vdots

Alkalmazott jelölések:

[fae]: (konstans, azaz minden esetben azonos) propozícióképző funktor;
 olvasd: **f**ennáll **a**z **e**set (adott időben, adott helyen, hogy...);

→i...: olyan összetevőt jelző koreferenciaindex, amelynek egy másik, az adott szövegmondaton belüli összetevővel együtt van utaló funkciója.

Példa:

1.2b P8&ind/levezetett:

$P8 := [S]\{rP_1:P8.1, rP_2:P8.2\};$

$P8.1 := [fae]\{rt:t8.1, rs:s8.1, rp:p8.1\}$

$p8.1 := [lő]_{k/m/sg.3.}(i17|i18)\{r11[-\emptyset]:[i17], r49[-t]:[i18],$
 $r321[-be]:i13\}$

$[Barabás]\{r0:i17\},$

$[az^{utolsó}golyó]\{r0:i18\},$

$[ő (a vad)]\{r0:i13\}.$

$P8.2 := [fae]\{rt:t8.2, rs:s8.2, rp:p8.2\}$

$p8.2 := [van]_{k/je/sg.3.}(i13)\{fr0[-\emptyset]:*[i13], fr01:° i19/i01|,$
 $fr02:i20| \& [-ban]:i20\}$

$[+*a^{vad}]\{r0:i13\},$

$[most]\{r0:i19/i01\},$

$[ott]\{r0:→i20\},$

$[az^{ő}háza (a Barabásé)]\{r0_1:i20, r0_2:i17\}.$

3. LÉPÉS

1.3 P.&ind/LiM = a propozícióként értelmezett adott szövegmondat (ko)-referenciaindexekkel kiegészített, linearizált reprezentációja, amely az egyes szövegmondat-összetevők jelzésére alkalmazott kódokat olyan sorrendben tünteti fel, ahogy azok az adott szövegmondatban előfordulnak.

Megjegyzés: Mivel a P.&ind/LiM az adott szövegmondat aktuális ko- és/vagy kontextusban való megformáltságát hivatott reprezentálni, ez a reprezentációs fázis a verbális kiegészítésekre nincs tekintettel (ellentétben a levezetett reprezentációval, amely azokat is figyelembe veszi, l. a P.&ind/levezetett –et).

Formalizált modell (egy két tagmondatos szövegmondat esetén):

$\langle \langle f., f., f., f., \dots \rangle f. \langle f., f., f., f., \dots \rangle \rangle$

Alkalmazott jelölések:

f.: az egyes szövegmondat-összetevők (egyargumentumú) funktorként feltüntetve.

Megjegyzés: A reprezentációban az igei és a kötőszói funktorokat jelölő indexek szerepelnek vastagon szedve (melyek köré az adott szövegmondat szerkezetéhez rendelhető argumentumstruktúra szerveződik). Ebben is és más linearizált reprezentációban is a verbálisan kifejtetlen (nem explicit) összetevők *f*-indexei nem (még *-os formában sem) jelennek meg.

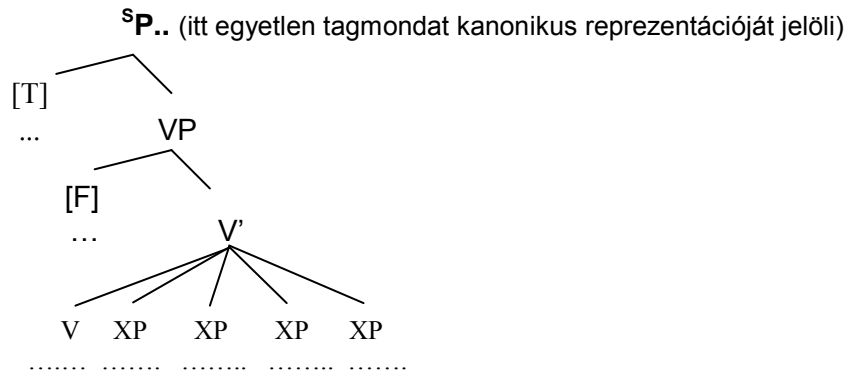
Példa:

1.3 P&ind/LiM := $\langle \langle f^{i17}, \mathbf{f8.1}(i17|i18), f_{i13}, f^{i18} \rangle \mathbf{f8} \langle f^{i19/i01}, f_{\rightarrow i20}, \mathbf{f8.2}(i13), f_{i20}(i17) \rangle \rangle$

4. LÉPÉS

2.2a P./ágrajzos-Log = az adott szövegmondat mint propozíció logikai-strukturális reprezentációja ágrajzzal, amely az egyes szövegmondat-összetevőket az adott ko- és/vagy kontextusnak megfelelő logikai szerepüknek megfelelő pozícióban tünteti fel, s indexekkel jelzett nyomokkal utal azokra a mozgatókra is, melyek révén a generált mélystruktúrából a szöveg egységeként manifesztált felszíni szövegmondat-struktúra létrejött.

Formalizált modell (egy tagmondat esetén):

Alkalmazott szimbólumok:

^s...: szövegmondat, vagy szövegtagmondat kanonikus reprezentációja;

VP: a hangsúlyos (fokalizált) egységet is tartalmazó igei csoport;

V': a hangsúlyos (fokalizált) egységet nem tartalmazó igei csoport;

V: ige;

XP: bármilyen szófajú összetevő, vagy bármilyen szófajú alaptag köré szerveződő szerkezetes kifejezés (csoport); amely vagy

NP: főnévi összetevő, vagy főnévi alaptag köré szerveződő szerkezetes kifejezés (csoport), vagy

AdvP: határozószói összetevő, vagy határozószói alaptagú csoport;

[T]: topikpozíció;

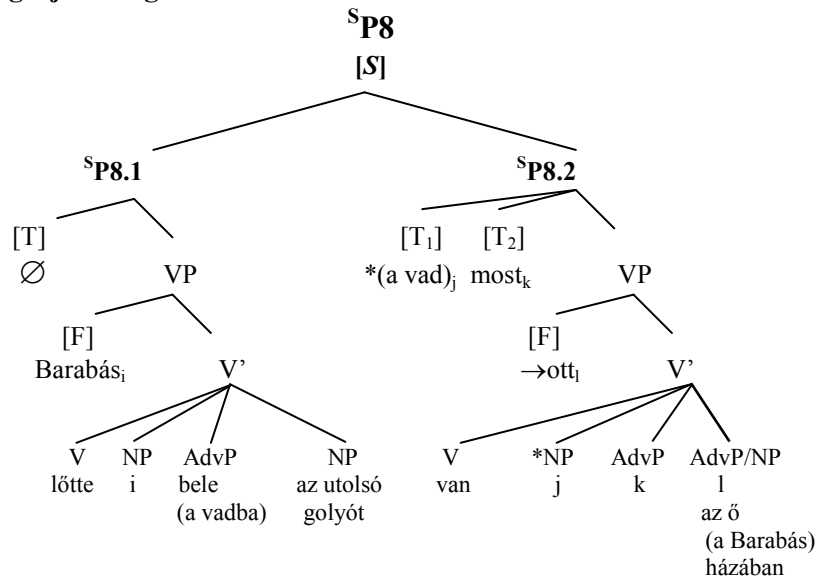
[T₁]: egyik topikpozíció (kettős topikalizáció esetén);

[T₂]: másik topikpozíció (kettős topikalizáció esetén);

[F]: funktorpozíció.

Példa:

2.2a P8/ágrajzos-Log

5. LÉPÉS

2.2b P.&ind/levezetett-Log = az adott szövegmondat (ko)referencia-indexek alkalmazásával létrehozott propozicionális reprezentációjához rendelhető logikai rendszermondat-struktúra reprezentációja.

Alkalmazott jelölések:

- F: fokalizált szövegmondat-, vagy szövegtagmondat-összetevő;
- T: topikalizált szövegmondat-, vagy szövegtagmondat-összetevő;
- P: predikátumként álló, vagy szerkezetes predikátumba tartozó szövegmondat-, vagy szövegtagmondat-összetevő;
- S: a teljes szövegmondat/szövegtagmondat mint topikpozíciót, fókuszpozíciót, predikatív részt magában foglaló struktúra.

Formalizált modell:

$$\begin{aligned}
 {}^S P_{..} &= [\textit{kötőszó}] \{ rP_1: {}^S P_{..}, rP_2: {}^S P_{..} \}; \\
 P_{..} &= [\textit{fae}] \{ \dots \} \\
 p_{..} &= {}^P [\dots] \{ {}^F \dots {}^T \dots \} \\
 &\quad [\dots] \{ \dots \} \\
 &\quad [\dots] \{ \dots \} \\
 &\quad \vdots \\
 &\quad \vdots \\
 P_{..} &= [\textit{fae}] \{ \dots \} \\
 p_{..} &= {}^P [\dots] \{ {}^F \dots {}^T \dots \} \\
 &\quad [\dots] \{ \dots \} \\
 &\quad [\dots] \{ \dots \} \\
 &\quad \vdots \\
 &\quad \vdots
 \end{aligned}$$

Példa:

2.2b P8&ind/levezetett-Log

$$\begin{aligned}
 {}^S P_8 &:= [S] \{ rP_1: {}^S P_{8.1}, rP_2: {}^S P_{8.2} \}; \\
 P_{8.1} &:= [\textit{fae}] \{ \textit{rt}:t8.1, \textit{rs}:s8.1, \textit{rp}:p8.1 \} \\
 p_{8.1} &:= {}^P [\textit{ő} _k/m/Sg.3. _ (i17|i18)] \{ \textit{r11} _ - \emptyset _ : {}^F [i17], \textit{r49} _ - _ : {}^P [i18], \\
 &\quad \textit{r321} _ - \textit{be} _ : {}^P [i13] \}, \\
 &\quad [\textit{Barabás}] \{ \textit{r0}:i17 \}, \\
 &\quad [\textit{az}^{\wedge} \textit{utolsó}^{\wedge} \textit{golyó}] \{ \textit{r0}:i18 \}, \\
 &\quad [\textit{ő} \textit{ (a vad)}] \{ \textit{r0}:i13 \}. \\
 P_{8.2} &:= [\textit{fae}] \{ \textit{rt}:t8.2, \textit{rs}:s8.2, \textit{rp}:p8.2 \} \\
 p_{8.2} &:= {}^P [\textit{van} _ k/j/Sg.3. _ (i13)] \{ \textit{fr0} _ - \emptyset _ : {}^T [i13], \textit{r01}: {}^T [i19/i01], \\
 &\quad \textit{fr02}: {}^F [i20] \& _ - \textit{ban} _ : {}^P [i20] \}, \\
 &\quad [+*a^{\wedge} \textit{vad}] \{ \textit{r0}:i13 \}, \\
 &\quad [\textit{most}] \{ \textit{r0}:i19/i01 \}, \\
 &\quad [\textit{ott}] \{ \textit{r0}:i20 \}, \\
 &\quad [\textit{az}^{\wedge} \textit{ő}^{\wedge} \textit{háza} \textit{ (a Barabásé)}] \{ \textit{r0}_1:i20, \textit{r0}_2:i17 \}.
 \end{aligned}$$

6. LÉPÉS

2.3 P..&ind/LiM-Log = az adott szövegmondathoz rendelt propozíció logikai struktúrájának linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

Formalizált modell:

$$S \langle S \langle T f., f., F f., P f., \dots \rangle f.. S \langle T f., F f., f., \dots \rangle \rangle$$

Példa:

2.3 P8&ind/LiM-Log :=: $S \langle S \langle F f[i17] \mathbf{f8.1} T f[i13] P f[i18] \rangle \mathbf{f8} S \langle T f[i19/i01] F f \rightarrow i20 \rangle \mathbf{f8.2} f[i20](i17) \rangle \rangle$

7. LÉPÉS

3.3 P.&ind/LiM-Ak = az adott szövegmondathoz rendelt propozíciónak megfelelően — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó — akusztikai manifesztáció linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

Alkalmazott jelölések:

ˈ: hangsúly;
 €€: hosszabb szünet;
 €: rövidebb szünet.

Megjegyzés: az adott reprezentációs modell szimbólumhasználata azért nem követi a „klasszikus” prozódiai leírásokéit, mert bizonyos jelölések a reprezentációs modell más lépéseiben más jelenségek szemléltetésére van lefoglalva.

Formalizált modell:

$$\langle \langle \text{ˈ} f. \mathbf{f.} f. f. \dots \rangle \square \square \mathbf{f.} \langle f. \square \text{ˈ} f. \mathbf{f.} f. \dots \rangle \rangle$$

Példa:

3.3 P8&ind/LiM-Ak :=: $\langle \langle \text{ˈ} f[i17] \mathbf{f8.1} f[i13] f[i18] \rangle \square \square \mathbf{f8} \langle f[i19/i01] \square \text{ˈ} f \rightarrow i20 \rangle \mathbf{f8.2} f[i20](i17) \rangle \rangle$

Kitekintés:

A szemiotikai textológia a szövegmondathoz rendelt propozíciónak megfelelően — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó — akusztikai manifesztáció linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával. A szemiotikai textológia a szövegmondathoz rendelt propozíciónak megfelelően — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó — akusztikai manifesztáció linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával. A szemiotikai textológia a szövegmondathoz rendelt propozíciónak megfelelően — kizárólag prozódiai jegyeket tartalmazó — akusztikai manifesztáció linearizált reprezentációja a verbális kiegészítések figyelmen kívül hagyásával.

1. A jelenlegi reprezentációs modell a szemiotikai textológiai megközelítésű szövegmondat-leírásnak egy lehetséges — de meghatározott elméleti keretre épülő — módja, mely alakítható, sőt az esetleges újonnan felmerülő szövegtani jelenségek szemléltetése végett mind szimbólumrendszerét, mind lépéseit tekintve alakítandó. (Így például célszerűnek látszik a komplex mondatfunkciós összetevőkomponensek mélységi szintjeinek jelölése.)

Az itt ismertetett modell eddigi alkalmazása során felmerülő problémák egyik része bizonyos szövegmondat-összetevők reprezentálhatóságából/representálандóságából adódik, melyek — úgy tűnik — legcélszerűbben az *utalás*-típusok differenciálásával oldhatók meg.

A különféle utalás-típusok közül a jelen tanulmány elsődlegesen a funktor+argumentumai struktúrák argumentumkeretéhez tartozó nominális (koreferenciális) utalások reprezentálásának kérdéseivel foglalkozik. A funktorok specifikátoraival kapcsolatos utalások kérdését csupán érinti. Mínt hogy a további feladatok egyik típusának a megjelöléséhez a funktorspecifikátorok figyelembe vétele elengedhetetlenül szükséges, ezek struktúráját itt röviden összefoglalom:

Egy specifikált funktorú propozíciómag absztrakt struktúrája a következőképpen reprezentálható (lásd (b.1 és b.2):

$$(b.1) p_k := [([([\underline{fk}^? : m_i / \underline{fk}_d^? : d_j]) \underline{fk}^? : q_i / \underline{fk}_d^? : d_i]) \underline{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

$$(b.2) p_k := [([([\underline{fk}^? : m_i / \underline{fk}_d^? : d_i]) \underline{fk}^? : Q_i(\wedge u_i) / \underline{fk}_d^? : d_i]) \underline{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

A (b.1 és b.2) formulában

- \underline{fk} : az **al**apfunktör (amelynek minden esetben jelen kell lennie),
- $\underline{fk}^?$: az alapfunktör (adott dimenzióra vonatkozó) *kvalifikátor*ának vagy *kvantifikátor*ának formulabeli helyét jelző elem,
- $\underline{fk}_d^?$: az alapfunktör kvalifikálása vagy kvantifikálása nézőpontjának (*dimenziójának*) formulabeli helyét jelző elem,
- d_i : az alkalmazásra kerülő *dimenziók* (pl. „magatartás” vagy „sebesség”) utaló eleme,
- q_i : az alkalmazásra kerülő *kvalifikátor* (pl. „finnyás”) utaló eleme,
- Q_i : az alkalmazásra kerülő *kvantifikátor számértékére* (koefficiens) (pl. 25) utaló elem,

- u_i : az alkalmazásra kerülő *kvantifikátor mértékegységére*[= unitas] (pl. km/óra) utaló elem,
 f_k ": az alapfunktör kvalifikátora vagy kvantifikátora *módosítójának* (modifikátorának) formulabeli helyét jelző elem
 f_{k_d} ": az alapfunktör kvalifikálása vagy kvantifikálása módosítása nézőpontjának (*dimenziójának*) formulabeli helyét jelző elem,
 d_j : az alkalmazásra kerülő *dimenziók* (pl. „fok”) utaló eleme,
 m_i : az alkalmazásra kerülő *módosító* (pl. „nagyon”, „több, mint”) utaló elem.

Az f_k ’, f_{k_d} ” szimbólumok az alapfunktör specifikátorában ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a szerepindikátorok az alapfunktör argumentumkeretében; az általuk tartalmazott „ k ” elem a szóban forgó propozíciómag sorszámaival azonos sorszám. A d_i , q_i , Q_i , u_i , m_i szimbólumok ezzel szemben ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a referenciaindexek; „ i ” futó-indexük minden esetben a szóban forgó elem értéktartományának valamely elemére utal.

Ezekkel a specifikátor-típusú utalóelemekkel is kiegészített formulákkal kapcsolatban a további kutatás egyik alapeladata annak tisztázása, hogy a formulák egyes elemeinek egy-egy adott nyelven belül milyen szófaji kategóriához tartozó elemek felelnek meg és megfordítva. (Más szóval: a kanonikus nyelv – természetes nyelv, illetőleg a természetes nyelv – kanonikus nyelv lexikonok szintaktikai-szemantikai alapaspektusainak a vizsgálata.)

2. A másik kérdéscsoport az explikációhoz kapcsolódik: a) legcélszerűbben milyen felépítésű, és milyen információkat tartalmazzon egy a reprezentáció szempontjából informatív tezaurisztikus szócikk; b) milyen további szerepekkel bővítendő a jelenlegi szerepindikátor-lista (l. jelen kötetben a Petőfi—Dobi tanulmányt). Mivel ez utóbbi kérdés, azaz a lista tökéletesítése minél nagyobb számú szövegmondat elemzésével oldható meg, a szerepeket olyan szisztéma alapján rendszereztük, amellyel megoldható az egyes szerepindikátor-csoportok további szerepekkel való bővítése.

Ahogy a modell koncepciójában és egyes lépéseiben látható, a reprezentáció egyaránt támaszkodik funkcionális és strukturális rendszernyelvészeti és szövegnyelvészeti (szövegtani) ismeretekre is. Véleményem szerint egy lehetséges explicitésre törekvő szövegmondat-reprezentációnak egyesítenie (és egységesítenie) kell azokat a szempontokat, módszereket (s ha lehetséges, eszközöket), amelyeket az egyes szövegtani diszciplínák a szövegmondatok leírásában érvényesítenek.

3. A nyelvészeti megközelítés azonban a szövegmondat-leírásnak csupán egy — de nyelvi produktomokról lévén szó, domináns — aspektusa, mely szükségessé teszi interdiszciplináris vonatkozások figyelembe vételét is, miként nyelvi ismerteken túl nyelvészeti és a nyelven kívüli világra vonatkozó ismeretekre is támaszkodik, s ez utóbbit tekintve szükségképpen figyelembe veszi a befogadó valós élményein alapuló meggyőződés- és elvárásrendszert is.

Részben ehhez kapcsolódva a szövegtani kutatások egyik lehetséges és a jelenleginél talán hangsúlyosabb kutatási irányának — szerintem leginkább Pléh Csaba kutatásait követve — a szövegmondat-észlelés/-befogadás/-értelmezés megismerésének kellene lennie, felderítve a szövegmondat-értelmezésben, ezáltal a szövegmondat-leírásban is felhasznált tudásanyagot.

4. A szövegmondat- észlelés/-befogadás/-értelmezés elemzésének eredményeire támaszkodva kezdhető el azután annak vizsgálata, hogy az egyes szövegmondatokból mint elsőfokú kompozícióegységekből milyen ismeretek alkalmazása révén hozhatók létre másod- majd harmad-, ... n-ed fokú kompozícióegységek. (Ez a tematika voltaképpen a kanonikus-konnektívumok vizsgálatának tematikája.

5. A szövegtani vizsgálatok egyik további fontos célja végül a poliglott szemlélet egyre kiterjedtebb megvalósítása mind a szöveg(mondat)kutatásban, mind a szövegmondat-reprezentációban. Ez — és a modell tökéletesítése — csak minél több szöveg elemzésével (idegen nyelvűekével is), szövegmondatok reprezentációjával képzelhető el.

Irodalomjegyzék:

Dobi 1998

Dobi Edit: Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indíttatású mondattani keret elméleti megalapozásához. In.: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (Szerk.): Szemiotikai szövegtan 11. *A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III)* JGyTF Kiadó, Szeged, 161—194.

Petőfi 1996

Petőfi S. János: Az explicités biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. *Linguistica Series C, Relationes* 8. MTA Nyelvtudományi Intézet.

Petőfi—Benkes 1998

Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: *A szöveg megközelítései*. Iskolakultúra, Budapest.

Petőfi—Vass 1992

Petőfi S. János—Vass László: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In.: Petőfi S. János—Békési Imre—Vass László (Szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. JGYTF kiadó, Szeged, 177—196.

Petőfi—Vass 1994

Petőfi S. János—Vass László: A (rövid)próza analitikus-kreatív megközelítése. Örkény István: *Gondolatok a pincében*. In.: Petőfi S. János—Bácsi János—Békési Imre—Benkes Zsuzsa—Vass László (Szerk.): *Szövegtan és prózaelemzés*. Trezor Kiadó, Budapest, 118—157.

5.

Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai- textológiai koreferenciaelemzésben

PETŐFI S. JÁNOS—DOBI EDIT

Ebben a tanulmányban a következő öt témával kívánunk röviden foglalkozni: (1) az explikációk alkalmazása szükségességének néhány aspektusa, (2) az explikációk, mint ‘explikandum =_E explikáns’ struktúrák belső felépítése, (3) a kanonikus explikációk alapelemeinek struktúrája, (4) egy tezaurisztikus szótári szócikk felépítése, valamint (5) az explikandumok explikánsokkal való behelyettesítésének vezérlésére hivatott explikációs szabályok néhány aspektusa.

1. Az explikációk alkalmazása szükségességének néhány aspektusa

Explikációk alkalmazására elsősorban a következő két feladat elvégzéséhez van szükség: (1) ahhoz, hogy egy szöveg szövegmondataihoz *értelmet* tudjunk rendelni, (2) ahhoz, hogy egy szöveghez — mint egyetlen egészhez — *kohezív-koreferenciális felépítést* tudjunk rendelni, más szóval, hogy a szöveget explicit módon mint kohezív-koreferenciális szerves egészet tudjuk bemutatni. Kohezív-koreferencialitásról olyan szövegekkel/szövegrészekkel kapcsolatban beszélünk, amelyekben nem tényleges vagy pronominális ismétlés által jön létre egy koreferenciális lánc, hanem egymással valamilyen szemantikai-tematikai relációban álló elemek alkalmazása révén.

1.1 A szövegmondatok értelmével kapcsolatban itt csupán a következő megjegyzésekre szorítkozunk:

Ahhoz például, hogy a — betű szerinti értelemben vehető — „*Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot.*” szövegmondathoz értelmet tudjunk rendelni, tudnunk kell, hogy (a) milyen értelem rendelhető a „rövidesen”, „jobban”, „is”, „megismerhettem”, és „a virágot” szövegmondat-összetevőkhöz, hogy (b) az adott *kotextusban* mire utal az „*ezt a virágot*”, valamint hogy (c) a szövegmondat-összetevőkhöz rendelhető értelmek a szövegmondat szintaktikai szerkezetének figyelembevételével mi módon kombinálhatók/egyesíthetők ‘szövegmondat-értelem’-mé.

Ahhoz, hogy a — figuratív értelemben veendő — „*a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent a zöld szobájában*” szöveg-tagmondathoz értelmet tudjunk rendelni, tudnunk kell, hogy (a) milyen

figuratív értelem rendelhető a „szépítgette magát” és az „odabent a zöld szobájában” tagmondat-összetevőkhöz, hogy (b) milyen betűszerinti értelem rendelhető a többi tagmondat-összetevőkhöz, valamint hogy (c) ezek az értelemek a tagmondat szintaktikai szerkezetének figyelembevételével mi módon kombinálhatók/egyesíthetők ‘tagmondat-értelem’-mé.

Végül ahhoz, hogy a „Nem akart megmutatkozni, csak szépsége teljes sugárzásában.” szövegmondatához — amelyhez bizonyos szövegkörnyezetekben betűszerinti értelem is rendelhető — megfelelő (nem betűszerinti) értelmet rendelhessünk az adott szövegkörnyezetben, tudnunk kell, hogy ott az „akart” állítmány alanya az adott szövegmondatban elő nem forduló „virág”. Ennek az alanynak a következtében az adott szövegmondatához az adott szövegkörnyezetben csak figuratív értelem rendelhető.

Bizonyos — főleg figuratív — értelemek hozzárendelését explicit módon csak úgy tudjuk reprezentálni, ha a szóban forgó (figuratív) értelem létrehozása szempontjából kulcsszavaknak tekintendő szavakat előbb explikánsaikkal helyettesítjük.

1.2 Ami szövegek kohezív-koreferenciális felépítését illeti, annak explicit reprezentálásához elsősorban azoknak a szavaknak az explikációját célszerű megalkotni, amelyek ebben a felépítésben kulcsfontosságú szerepet játszanak.

Ennek szemléltetéséhez lássuk *A kis herceg* 8. fejezete eredeti és magyar nyelvű szövegének első 15 szövegmondatát. (Lásd [T], amelyben a hivatkozások megkönnyítése érdekében az egyes szövegmondatokhoz azonosító kódokat rendeltünk, valamint a kohezív-koreferencialitás létrehozásában kulcsfontosságú szerepet játszó „virág” szó szemantikai mezejéhez tartozónak ítélt szavakat kurzívval szedtük, a velük kapcsolatos lexiko-grammatikai utalóelemeket pedig kövérrel.

[T]

<p>[K00]VIII</p> <p>[K01]J'appris bien vite à mieux connaître cette fleur. [K02]Il y avait toujours eu, sur la planète du petit prince, <i>des fleurs très simples</i>, ornées d'un seul rang de <i>pétales</i>, et qui ne tenaient point de place, et qui ne dérangeraient personne. [K03]Elles</p>	<p>[K00]8</p> <p>[K01]Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. [K02]A kis herceg bolygóján mindig voltak <i>virágok</i>, nagyon <i>egyszerű virágok</i>, egy sor <i>szírommal</i>, helyet is alig foglaltak, és nem zavartak senkit. [K03]Reggel megjelentek a fűben,</p>
---	---

<p>apparaissaient un matin dans l'herbe, et puis elles <i>s'éteignaient</i> le soir. [K04]Mais celle-là avait <i>germé</i> un jour, d'<i>une graine</i> apportée d'on ne sait où, et le petit prince avait surveillé de très près cette brindille qui ne ressemblait pas aux autres <i>brindilles</i>. [K05]Ça pouvait être un nouveau genre de baobab. [K06]Mais <i>l'arbuste</i> cessa vite de croître, et commença de préparer <i>une fleur</i>. [K07]Le petit prince, qui assistait à l'installation d'<i>un bouton</i> énorme, sentait bien qu'il en sortirait une apparition miraculeuse, mais <i>la fleur</i> n'en finissait pas de se préparer à être belle, à l'abri de sa chambre verte. [K08]Elle choisissait avec soin ses couleurs. [K09]Elle s'habillait lentement, elle ajustait un à un ses pétales. [K10]Elle ne voulait pas sortir toute fripée comme <i>les coquelicots</i>. [K11]Elle ne voulait apparaître que dans le plein rayonnement de sa beauté. [K12]Eh ! oui. [K13]Elle était très coquette ! [K14]Sa toilette mystérieuse avait donc duré des jours et des jours. [K15]Et puis voici qu'un matin, justement à l'heure du lever du soleil, elle s'était montrée.</p>	<p>estére <i>elhervadtak</i>. [K04]De ez egy szép napon egyszerre csak <i>kicsirázott</i>, <i>magva</i> a jó ég tudja, honnét került oda, és a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen más hajtáshoz nem hasonlított. [K05]Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e? [K06]A <i>vesszőcske</i> növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény hozzákezdett a <i>virág</i>-készítéshez. [K07]A kis herceg szemmel kísérte, hogyan jelenik meg rajta egy óriási <i>bimbó</i>, és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni belőle; a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak <i>szépítgette magát</i> odabent a zöld szobá-jában. [K08]Nagy gonddal válogatta meg a színeit. [K09]Lassan <i>öltözködött</i> egyenként igazította magára a szirmait. [K10]Nyilván nem akart olyan gyűrötten napvilágra lépni, mint <i>a pipacsok</i>. [K11]Nem akart megmutatkozni, csak szépsége teljes sugárzásában. [K12]Úgy bizony! [K13]Nagyon kacér <i>virág</i> volt! [K14]Így aztán hosszú napokon át tartott a titokzatos öltözködése. [K15]Aztán egy hajnalban, éppen napkeltekor, végre megjelent.</p>
--	---

Csupán a magyar szöveget véve alapul, a „virág” szó széles, de növénytani értelemben vett lexikai szómezőelemei a következők:

virág, bimbó, elhervad, fű, hajtás, kicsirázik, (kis) növény, mag, pipacs, szín, szírom, vesszőcske, zsenge hajtás.

A kérdés az, hogy e szómező elemek valamely Értelmező Szótárban található explikációinak egyesítésével létrehozható-e, illetőleg valamely Szakenciklo-

pédiában található-e olyan „virág”-explikáció, amelynek felhasználásával a szóban forgó szövegrész kohezív-koreferenciális felépítése explicit módon reprezentálható.

2. Az explikációk, mint ‘Explikandum =_E Explikáns’ struktúrák belső felépítése

2.1 Lássuk mindenekelőtt a *virág* szó (T)-szövegbeli valamennyi kotextusát:

A „K..” kódok számrészze a szövegmondatok adott szövegbeli sorrendjét jelzik. Az első oszlop a szűkebb (növényteni) értelemben a virágra, illetőleg részeire utaló kifejezéseket tartalmazza, a második a „virág” szó (növényteni) szömezejéhez tartozókat, harmadik oszlop a megszemélyesített értelemben a virágra utalókat (vagy nem kizárólag a virágra utalni tudókat).

[K01]: **ez(t)** a virág(ot)

[K02]: *virágok*

nagyon egyszerű virágok
egy sor *szírommal*

helyet is alig foglaltak (Subj: a virágok)

nem zavartak (Subj: a virágok)

megjelentek (Subj: a virágok)

[K03]:

a fűben

elhervadtak (Subj: a virágok)

[K04]: **ez** (⇒ a virág)

[K05]: *kicsirázott* (Subj: ez a virág)

magva (⇒ ezé a virágé)

zsenge hajtást

amelyik (⇒ a zsenge hajtás)

semmilyen más hajtáshoz

nem hasonlított (Subj: a zsenge hajtás)

[K05]: majomkenyérfa-féleség

[K06]: **a vesszőcske**

növekedése (⇒ a vesszőcskéé)

abbamaradt [Subj: a vesszőcske
növekedése]

a kis növény

hozzákezdett

a *virág-készítéshez*

[K07]: **rajta** (⇒ a kis növényen)

	egy óriási <i>bimbó</i>	csodálatos tünemény fog kibontakozni
	belőle [⇒ a bimbóból] a virág	szépítgette magát [Subj: a virág] a zöld szobájában [⇒ a virágéban] válogatta meg [Subj: a virág]
[K08]:	a színeit [⇒ az övéit, a virágéit]	
[K09]:	magára [⇒ órá, a virágra] a szirmait [⇒ az övéit, a virágéit]	öltözködött [Subj: a virág] igazította [Subj: a virág]
[K10]:	<u>pipacsok</u>	
[K11]:		szépsége [⇒ a virágé] teljes sugárzásában [⇒ a szépségében]
[K12]:	--	
[K13]:	<i>virág</i>	kacér
[K14]:		a titokzatos öltözködése [⇒ a virágé]
[K15]:		megjelent [Subj: a virág]

A szóban forgó fejezet további részében csupán két olyan további szó található, amely a „virág” szó szűken értelmezett szómezejéhez tartozónak tekinthető: a *tövis* és az *illat*.

Ennek alapján a szűken értelmezett szómezőnek a virággal

(a) közelebbi kapcsolatba hozható elemei — az adott szövegbeli előfordulás sorrendjében — a következők:

virág, szirm, elhervad, kicsirázik, mag, zsenge hajtás, vesszőcske, kis növény, bimbó, szín, illat,

(b) távolabbi kapcsolatba hozható elemei pedig — ugyancsak az adott szövegbeli előfordulás sorrendjében — a következők:

fű, más hajtás, majomkenyérfa-féleség, pipacs.

2.3 Lássuk most a felsorolt szavak szótári értelmezéseit. Ezekhez a szavakhoz például a Magyar Értelmező Kéziszótár [=MÉKSz] a következő explikációkat rendeli:

- virág** *fn* **1** A legfejlettebb növényeknek ivaros szaporodás céljára módosult hajtása.
- virág** *fn* **2** Virágos[1], virágzó lágy szárú növény.
- szírom** *fn* A virág[1] pártáját alkotó színes levelek egyike.
- elhervad** *tn* ige **1** Teljesen hervadttá válik.
- hervad** *tn* ige <Növény(i rész)> nedveit veszítve fonnyad, szárad.
- kicsirázik** *tn* ige <Mag, gumó> csirát hajt.
- csíra** *fn* **1** *Növ* A magnak a növényt kezdeményként tartalmazó része.
- mag** *fn* **1** Virágos[1] növény termésében képződő, a csirát rejtő szaporítószerv.
- hajtás** *fn* **1** ritk Növény(i rész) sarjadása.
- hajtás** *fn* **2** A növények leveles szára. | Növénynek (a földből kibújó) fiatal része.
- vessző** *fn* **1** Fának, cserjének — kül. fűznek, szőlőnek — hosszabb, egyenes, vékonyabb hajtása.
- növény** *fn* A talaj, a víz és a levegő szerves anyagaival táplálkozó, ezeket szerves vegyületekké átalakító, rendsz. helyhez kötött élőlény.
- bimbó** *fn* **1** Az a rügynél nagyobb képződmény, amelyből a virág[1] lesz.
- tővis** *fn* **2** *Növ* Növények hajtásából alakult, kemény, hegyes képződmény
- illat** *fn* Kellemes szag. *A virágok[1]~a.*

Az aláhúzással megjelölt verbális elemek itt olyan kiegészítések, amelyek az adott szavak értelmezhetőségéhez elengedhetetlenül szükségesek (lásd „elhervad” — „hervad”, „kicsirázik” — „csíra”), az aláhúzással megjelölt számok pedig az utalt ‘olvasatot’ jelzik .

Ezek között az explikációk között fennálló tematikus kapcsolatokat a „(Th)” szimbólummal jelzett tematikus háló szemlélteti, amely azt mutatja, hogy valamennyi (a Th bal oldali oszlopában található elemekkel utalt) explikáció a benne explicite vagy implicite megtalálható „növény” elem közvetítésével kapcsolódik egymáshoz. E hálóba nem integrálható szervesen a „vessző”, mert az a MÉKSz-ben található explikációja szerint „fának, cserjének ...” a hajtása.

(Th)

	virág 1	virág2	szírom	elherv.	kicsir.	mag	hajtás 1	hajtás 2	növény	bimbó	tövis	illat
virág 1							•		•			
virág 2	•								•			
szírom	•											
elherv.									•			
kicsir.						•			•			
mag	•								•			
hajtás 1									•			
hajtás 2									•			
növény												
bimbó	•											
tövis							•		•			
illat	•											

Egyesítsük most ezeket a szótári explikációkat egyetlen „**virág 2**” explikáció keretében, az explikáció szintaktikai struktúráját csupán globálisan jelölve.

(Ha valami) **virág 2** =_E (akkor ez a valami)

- virág/1/zó lágy szárú *növény*, azaz a talaj, a víz és a levegő szervesetlen anyagaival táplálkozó, rendszerint helyhez kötött élőlény,
- a virág/1/zó növény szaporítószerve a termésében képződő, a növényt kezdeményként tartalmazó *csírat* rejtő *mag*,
- a növény földből kibújó fiatal része a *hajtás*,
- a legfejlettebb növények ivaros szaporodásra módosult *hajtása* a (sok esetben kellemes *illatot* árasztó) *virág/1/*,
- a virág/1/ egy rügynél nagyobb képződményből, a *bimbóból* lesz,
- a virág/1/ pártáját alkotó színes levelek egyike a *szírom*,
- növények (bizonyos) hajtásából olykor kemény, hegyes képződmény alakul, a *tövis*,
- a növény nedveit veszítve fonnyad, szárad, *elhervad*.

3. A kanonikus explikációk alapelemeinek struktúrája

Kanonikus explikációkról abban az esetben beszélünk, amikor az ‘explikandum $=_E$ explikáns’-struktúra kanonikus összetevő-reprezentációk jólformált konfigurációja, azaz egy kanonikus szöveg.

3.1. A *kanonikus szövegrepresentációk* létrehozására szolgáló szabályok rendszere szabályrendszere az explikációknak is. (A szabályrendszer vázlatos bemutatásához lásd Petőfi 1996 4.3 alfejezetét, szövegmondat-reprezentációk létrehozásában való alkalmazásához lásd Dobi Edit tanulmányát ebben a kötetben)

Ennek a szabályrendszernek *alapstruktúrái* — ahogy az a szövegmondat-reprezentációkban is látható — *funktor+argumentuma(i) struktúrák* [= [F]{A}], amelyeknek funktor-összetevője [=F] vagy egyszerű, vagy komplex, argumentum-összetevője [=A] pedig véges számú ‘szerepindikátor:argumentum(változó)’ kettősből áll.

Az ezekből az alapstruktúrákból létrehozható elsőfokú — *egyszerű vagy komplex funktorú* — komplex-struktúra egy *elemei propozíció* struktúrája.

3.1.1 Egy *egyszerű* funktorú *elemi propozíció* absztrakt struktúrája a következő módon reprezentálható (lásd (a)):

$$(a) \quad \begin{aligned} P_k &:= [\mathbf{fae}] \{rt: t_k, rs: s_k, rp: p_k\} \\ p_k &:= [\mathbf{f}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}; \end{aligned}$$

Az (a) formulában — amelynek mindkét sorában a jobboldalon egy *funktor+argumentuma(i)* struktúra áll — a „ P_k ” szimbólum egy elemi propozíció szimbóluma; a „ p_k ” az úgynevezett *propozíció magé* (egy *reláció* reprezentációjáé, mondjuk a ‘Péter [= x_1] és egy^levél [= x_2] közötti ír [= f]’ relációjáé; az „ r_1, r_2, \dots, r_n ” szimbólumok pedig szerepindikátorok szimbólumai). A propozíció magból az ‘idő’-beli meghatározottságot jelző (temporális [= rt]) és ‘tér’-beli meghatározottságot jelző (spaciális [= rs]) argumentum-szerepű argumentumokat kívánó „**fae**” [= *fennáll az eset*] funktor hoz létre egy *propozíciót* (egy *tényállás*-reprezentációt; például a fent említett propozíciómagból a ‘fenn áll az eset a t_k időben és az s_k térben, hogy Péter egy levelet ír’ tényállását).

3.1.2 Egy *egyszerű* funktorú *elemi propozíció*ból úgy hozunk létre *komplex* funktorú *elemi propozíciót*, ha a propozíciómag funktorát *specifikátorokkal* (modifikált, illetőleg nem modifikált kvalifikátorral, kvantifikátorral) látjuk el. Ilyen funktorú propozíciómag rendelendő például a következő mondatokhoz:

- (1) Péter *8 km/óra sebességgel* gyalogol, vagy
 (2) Fifi *nagyon jól idomított* (*természetű) kutya

Egy specifikált funktorú propozíciómag absztrakt struktúrája a következőképpen reprezentálható (lásd (b.1 és b.2); ezt a reprezentációt Dobi Edit jelen kötetbeli tanulmányából vettük át):

$$(b.1) p_k := [([(f_k'': m_i / f_{k_d}'' : d_j) f_k' : q_i / f_{k_d}' : d_i) f_k] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

$$(b.2) p_k := [([(f_k'': m_i / f_{k_d}'' : d_i) f_k' : Q_i(\wedge u_i) / f_{k_d}' : d_i) f_k] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

A (b.1 és b.2) formulában

- f_k : az **alap**funktor (amelynek minden esetben jelen kell lennie),
 f_k' : az alapfunktor (adott dimenzióra vonatkozó) *kvalifikátor*ának vagy *kvantifikátor*ának formulabeli helyét jelző szimbólum,
 f_{k_d}'' : az alapfunktor kvalifikálása vagy kvantifikálása nézőpontjának (*dimenziójának*) formulabeli helyét jelző szimbólum,
 d_i : az alkalmazásra kerülő *dimenziókra* (pl. „magatartás” vagy „sebesség”) utaló elem,
 q_i : az alkalmazásra kerülő *kvalifikátorra* (pl. „finnyás”) utaló elem,
 Q_i : az alkalmazásra kerülő *kvantifikátor számértékére* (koefficiensére) (pl. 25) utaló elem,
 u_i : az alkalmazásra kerülő *kvantifikátor mértékegységre*[= unitas-ára] (pl. km/óra) utaló elem,
 f_k'' : az alapfunktor kvalifikátora vagy kvantifikátora *módosítójának* (modifikátorának) formulabeli helyét jelző szimbólum,
 f_{k_d}' : az alapfunktor kvalifikálása vagy kvantifikálása módosítása nézőpontjának (*dimenziójának*) formulabeli helyét jelző szimbólum,
 d_j : az alkalmazásra kerülő *dimenzióra* (pl. „fok”) utaló elem,
 m_i : az alkalmazásra kerülő *módosítóra* (pl. „nagyon”, „több, mint”) utaló elem.

Az f_{k_d} , f_{k_d} szimbólumok az alapfunktor specifikátorában ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a szerepindikátorok az alapfunktor argumentumkeretében; az általuk tartalmazott „ k ” elem a szóban forgó propozíciómag sorszámaival azonos sorszám. A d_i , q_i , Q_i , u_i , m_i utaló elemek ezzel szemben ahhoz hasonló szerepet töltenek be, mint a referenciaindexek; „ i ” (illetőleg „ j ”) futó-indexük minden esetben a szóban forgó utaló elem értéktartományának valamely elemére utal.

3.1.3 Az elemi propozíciókból *kanonikus* (és mint olyan a természetes nyelvi szövegmondatokban nem minden esetben explicit módon manifesztálódó) *kötőszók* alkalmazásával *komplex propozíciók* hozhatók létre. Egy komplex propozíció absztrakt struktúrája a következő (lásd (c)).

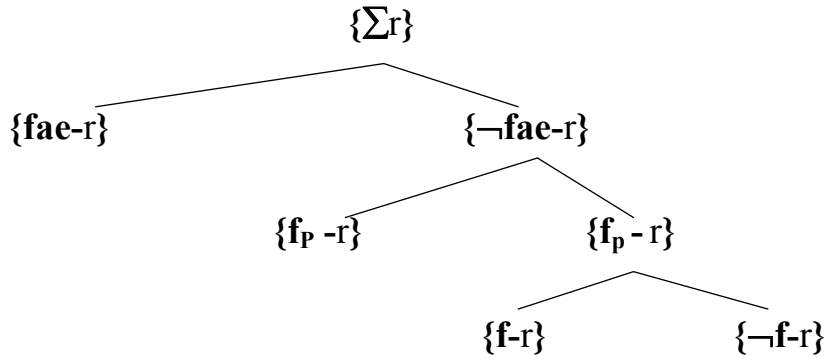
$$(c) \quad \begin{aligned} P_i^\diamond &:= [\mathbf{fae}] \{rt: t_i, rs:s_i, rp: p_i^\diamond\} \\ p_i^\diamond &:= [\mathbf{KÖTŐSZÓ}] \{rP_1: P_j, rP_2: P_k, \dots\} \end{aligned}$$

A (c) formulában — amelynek mindkét sorában a jobboldalon szintén egy funktor+argumentuma(i) struktúra áll — a „ P_i^\diamond ” szimbólum a komplex propozíció szimbóluma, a KÖTŐSZÓ-funktor propozíciókat kapcsol össze, a „ P_j ”, „ P_k ” szimbólumok propozíciók szimbólumai, amelyek elemiek éppúgy lehetnek, mint komplexek, az „ rP_1 , rP_2 , ...” szimbólumok pedig a kötőszóval összekapcsolt propozíciókat jelző szerepindikátorok.

3.2. Mind az (a), mind a (c) formula az elemi, illetőleg a komplex propozíciónak csupán ‘globális reprezentáció-formulája’, a tényleges propozíció-reprezentációkban az egyes propozíciók *típusát* is meg kell adni, mert csak a típusok ismeretében (és azok alapján) lehet a propozíciókból úgynevezett *kanonikus atomi*, illetőleg *nem-atomi szövegeket* létrehozni. (Az atomi és nem-atomi szövegek felépítésének kéréseivel itt nem kívánunk foglalkozni, ezekhez lásd Petőfi 1996-ot, valamint az abban idézett további munkákat.)

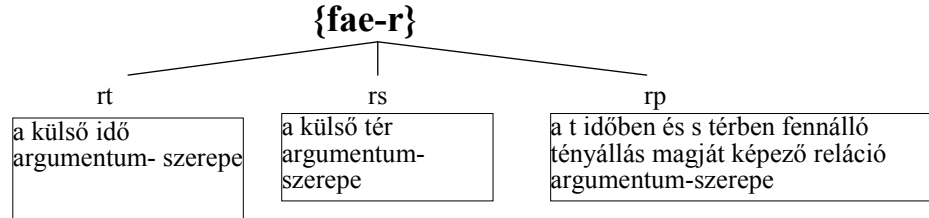
3.3. Jóllehet az alábbiakban példákat a specifikátorokra is hozunk (lásd a **2. lista A** szektora), amit itt részletesebben tárgyalni kívánunk az a propozíciómagok („ p ”-struktúrák) argumentumkeretében alkalmazható/alkalmazandó *s z e r e p - i n d i k á t o r o k* rendszere.

Ezt a rendszert (amely a Petőfi 1996-ban található rendszernek Dobi Edit által létrehozott továbbfejlesztése) ágrajzos-formában az **0-6. ábrák** mutatják, felsorolás formájában pedig az **1. lista**.

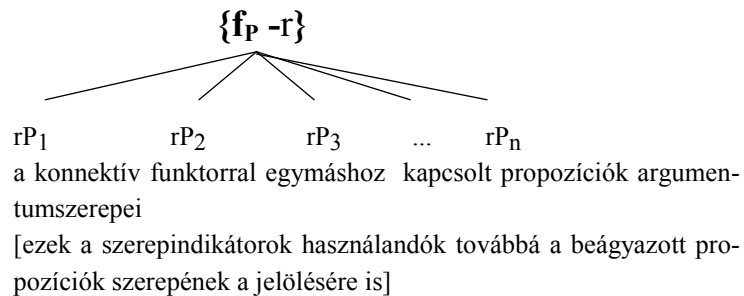

0. ábra

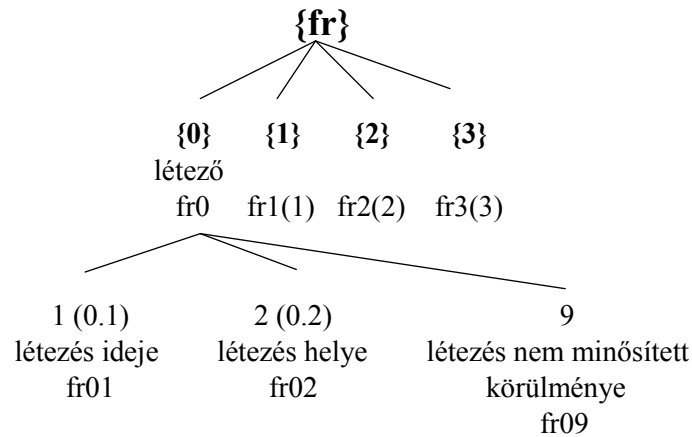
- {Σr}:** argumentum-szerepek
- {fae-r}:** az fae-funktorhoz kapcsolódó szerepek
- {-fae-r}:** a nem fae-funktorhoz kapcsolódó szerepek
- {fp-r}:** **propozíciók jelenlétét** jelző szerepek
- {f_p-r}:** **propozíciómagok** argumentumainak szerepei
- {f-r}:** a **propozíciómagok** funktorához **szorosan** kapcsolódó szerepek
- {-f-r}:** a **propozíciómagok** funktorához **nem szorosan** kapcsolódó szerepek

1. ábra

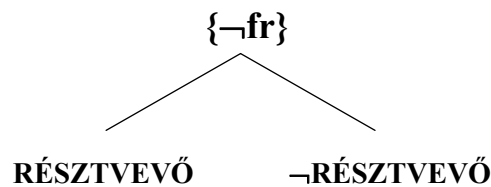
2. ábra

3. ábra

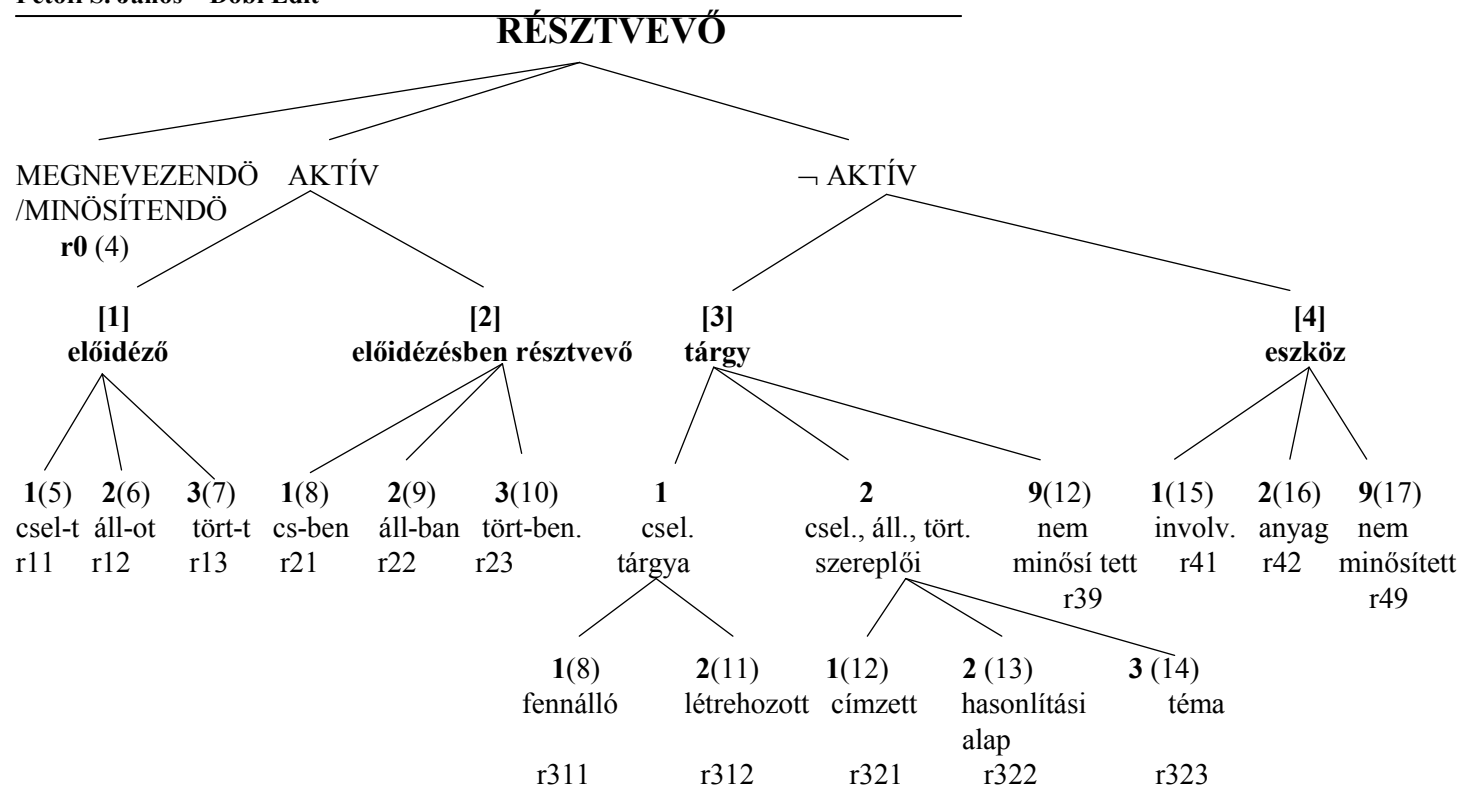
- {0} a *van* ige által kívánt összetevők,
- {1} egy alapige (változatlan) alapjelentését specifikáló nominális összetevő;
- {2} egy funkcióiigei kifejezés nominális összetevője, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével helyettesíthető;
- {3} egy funkcióiigéhez tartozó nominális összetevő, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével nem helyettesíthető.

Itt és a továbbiakban a kerek zárójelbe tett számok a szóban forgó szerep-indikátorokat szemléltető példák 2. listabeli sorszámai.

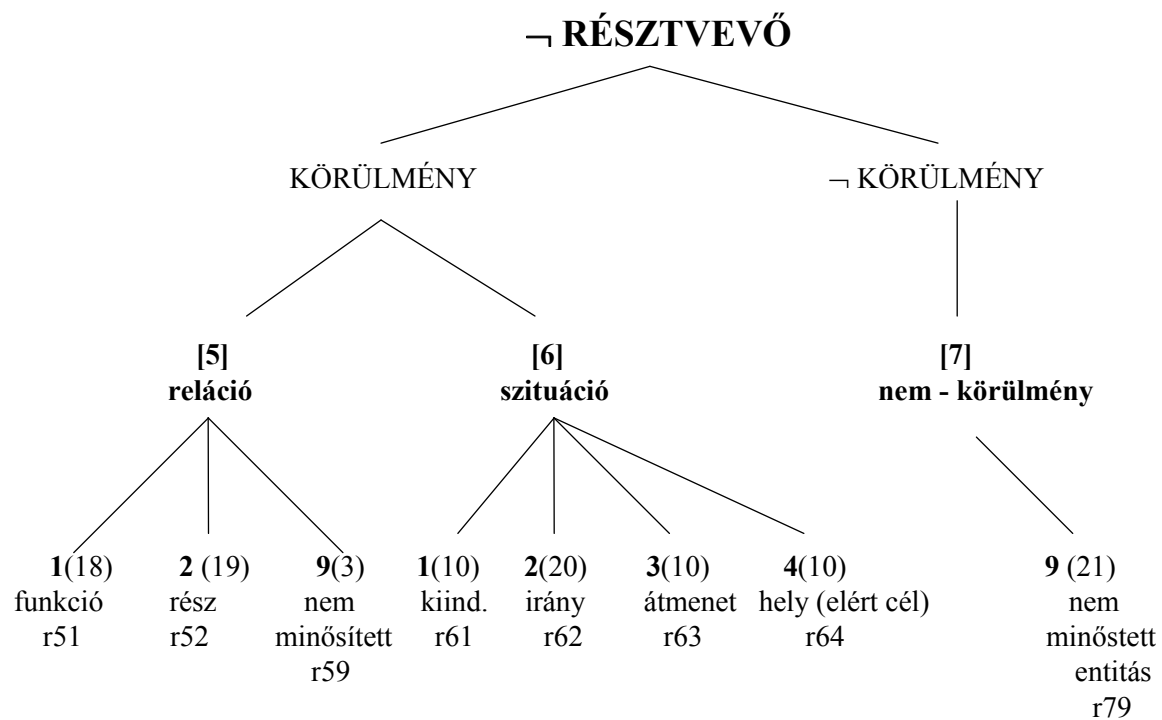

4. ábra

A *résztevő* elnevezés azokra az entitásokra utal, amelyek a cselekvésben, történésben, létezésben előidézőként, részesként vannak jelen, illetve amelyekre a cselekvés, történés, létezés irányul. A *-résztevő* elnevezés a cselekvés, történés, létezés körülményeire, illetve a sem résztvevőként, sem körülményként nem minősíthető összetevőkre utal.

5. ábra

6. ábra

1. lista:

A SZEREPINDIKÁTOROK TÍPUSAI

{fae-r} az fae-funktorhoz kapcsolódó szerepek:

rt = a tényállás fennállása [=fae] idejének argumentumszerepe,

rs = a tényállás fennállása [=fae] terének argumentumszerepe,

rp = annak a relációnak a szerepe, amely a t időben és s térben tényállássá válik;

{f_P-r} **propozíciók jelenlétét** jelző szerepek:

rP₁, rP₂, ..., rP_n = kötőszó-funktorral egymáshoz kapcsolt, illetőleg beágyazott
propozíciókat jelző argumentumszerepek [a szerepek jellegét
minden esetben a kötőszó-, illetőleg a beágyazó-funktor
jellege határozza meg — ezt a szerepindikátorban nem
szükséges feltüntetni];

{f-r} a **propozíciómagok** funktorához **szorosan** kapcsolódó szerepek:

{0} a van funktor által kívánt összetevők:

fr0 = a létező entitás

fr01 = a létező entitás létezésének ideje

fr02 = a létező entitás létezésének helye

fr09 = a létező entitás létezésének közelebbről meg nem határozott (nem minősített) körülménye

{1} egy alapige (változatlan) alapjelentését specifikáló nominális összetevők:

fr1 = pl.: *napfényben* (ragyog)

{2} egy funkcióiégi kifejezések nominális összetevője, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével helyettesíthető:

fr2 = pl. *rendelkezést* (hoz (→ rendelkezik))

{3} egy funkcióiégéhez tartozó nominális összetevő, ahol a kifejezés a nominális összetevőből képzett igével nem helyettesíthető:

fr3 = pl.: *részt* (vesz)

{¬f-r} a **propozíciómagok** funktorához **nem szorosan** kapcsolódó szerepek:

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ}

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ/AZONOSÍTANDÓ-MINŐSÍTENDŐ}

r0 = az azonosítandó-/minősítendő entitás szerepe [leggyakrabban a specifikátorok utalóelemeinek és a referenciaindexeknek azonosítását kifejezésre juttató — propozícióvá ki nem egészített — propozíciómagok argumentum-keretében fordul elő];

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ/AKTÍV}

{1} előidéző

r11 = cselekvést előidéző

r12 = állapotot előidéző

r13 = történést előidéző

{2} előidézésben részt vevő (társ)

r21 = cselekvésben résztvevő

r22 = állapotban résztvevő

r23 = történésemben résztvevő

{¬f -r/RÉSZTVEVŐ/¬AKTÍV}

{3} tárgy

r31 = a cselekvés tárgya

r311 = a cselekvés kezdete előtt fennálló tárgy

r312 = a cselekvés során létrehozott tárgy

r32 = cselekvés, állapot, történes szereplői

r321 = címzett

r322 = hasonlítási alap

r323 = téma

r39 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) tárgy

{4} eszköz

r41 = involvált eszköz

r42 = anyag

r49 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) eszköz

{¬f -r/¬RÉSZTVEVŐ}

{¬f -r/¬RÉSZTVEVŐ/KÖRÜLMÉNY}

{5} reláció

r51 = funkció

r52 = rész

r59 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) reláció

{6} szituáció

r61 = a kiindulás szituációja

r62 = az irány szituációja

r63 = az „átmenet” szituációja

r64 = az (elért) cél szituációja

{¬f-r/¬RÉSZTVEVŐ/¬KÖRÜLMÉNY}

{7} közelebbről meg nem határozott nem-körülmény szerep

r79 = közelebbről meg nem határozott (nem minősített) entitás

2. lista:

PÉLDAMONDATOK

A példamondatok a következő absztrakt formulák specifikátorait, illetőleg szerepindikátorait szemléltetik:

$$(A) \quad P_i^\diamond := [\mathbf{fae}]\{rt: t_i, rs:s_i, rp: p_i^\diamond\}$$

$$p_i^\diamond := [\mathbf{kÖTÖSZÓ}]\{rP_1: P_j, rP_2: P_k, \dots\}$$

$$P_k := [\mathbf{fae}]\{rt: t_k, rs:s_k, rp: p_k\}$$

$$p_k := [\mathbf{f}]\{r_1: x_1, rP_1: P_j\}$$

$$(B) \quad P_k := [\mathbf{fae}]\{rt: t_k, rs:s_k, rp: p_k\}$$

$$p_k := [\mathbf{f}]\{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\};$$

$$(C.1) \quad p_k := [([\mathbf{fk}^? : m_i / \mathbf{fk}_d^? : d_j] \mathbf{fk}^? : q_i / \mathbf{fk}_d^? : d_i) \mathbf{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

$$(C.2) \quad p_k := [([\mathbf{fk}^? : m_i / \mathbf{fk}_d^? : d_j] \mathbf{fk}^? : Q_i(\wedge u_i) / \mathbf{fk}_d^? : d_i) \mathbf{fk}] \{r_1: x_1, r_2: x_2, \dots, r_n: x_n\}.$$

A példamondatok kanonikus szempontból nem jól formáltak, mert egyrészt nem tartalmaznak valamennyi a megfelelő formulában előforduló összetevőt, másrészt a verbális kifejezéseket ‘közvetlen komponensük’-ként tartalmazzák,

nem referenciaindexek, illetőleg azzal analóg specifikátorszerepet betöltő utaló-
elemek közvetítésével.

A

Az fae-funktorhoz kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példa:

[fae]{rt: a múlt században, rs: Angliában, rp: p_i^\diamond }

Ez a propozícióképző 'funktor+argumentumai struktúra' a következő verbális kifejezést reprezentálja: „fenn áll az eset a múlt században Angliában, hogy p_i^\diamond ”, ahol p_i^\diamond vagy egy nem kötőszó- vagy egy kötőszó-funktorú propozíciómag.

Propozíciók jelenlétét jelző szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

[MERT]{rP₁: Péter megoldásai hibásak, rP₂: Péter nem tanulta meg a matematikát}

(A „MERT” kanonikus kötőszó úgy definiálható, hogy annak „mert” tárgynyelvi megfelelője mindig az rP₁ és rP₂ szerepindikátorral jelzett propozícióknak megfelelő tagmondatok közé kell kerülnön)

[hiszi]{r22: Péter, rP₁: a nyelvfilozófia érdekes}

B

Propozíciómagok funktorához szorosan kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

0.1 [van]{fr0: atomenergia, fr011: a^{XX}.[^]században}

0.2 [van]{fr0: élet, fr012: a^{Földön}}

1. [ragyog]{fr1: *napfényben*, r22: az^{erdő}}

2. [hoz]{fr2: *rendelkezést*, r11: Péter}

3. [vesz]{fr3: *részt*, r23: Péter, r59: a^{tanácskozásban}}

Propozíciómagok funktorához nem szorosan kapcsolódó szerepek szemléltetésére szolgáló példák:

4.1 [Péter]{r0: i01}

(Az az individuum, akire az „i01” referenciaindex utal Péter.)

4.2 [finnyás]{r0: q04}

(Az a tulajdonság (kvalitás), amelyre a q04 kvalifikátor-utalóelem utal az, hogy 'finnyás')

- 4.3 [tanár]{r0: Péter}
5. [szaval]{r11: Péter}
6. [szereti]{r12: Péter, r311: a^szilváspitét}
7. [beleszeret]{r13: Péter, r39: Máriába}
8. [ássa]{r11: Péter, r21: Jánossal, r311: a^kertet}
9. [szereti]{r12: Péter, r22: vaníliacukorral, r311: a^szilváspitét}
10. [esik]{r23: a^kő, r61: a^tetőről, r63: a^tető-tolóablakon^keresztül, r64: az^autóba}
11. [ír]{r11: Péter, r312: levelet}
12. [kíván]{r11: Péter, r321: Máriának, r39: sok^szerencsét}
13. [[[nagyobb] termetű] *individuum]{r22: Péter, r322: János}
14. [ír]{r11: Mária, r312: tanulmányt, r323: a^holdfogyatkozásról}
15. [szeletel]{r11: Péter, r311: szalámit, r41: éles^késsel}
16. [stoppol]{r11: Mária, r311: zoknit, r42: selyemfonallal}
17. [hirdet]{r11: Mária, r49: a^napilapban}
18. [jegyzi]{r11: Péter, r311: a^beadványt, r51: mint^szerző}
19. [függ]{r23: a^kabát, r52: az^akasztóján}
20. [indul]{r11: Péter, r62: a^templom^felé}
21. [gondolkodik]{r11: Péter, r323: Máriáról}

C

A funktor-specifikátorok szemléltetésére szolgáló példák:

- C.1.1 [[fk': affektálva / fk'_d: *diszpozíció] **beszél**]{r11: Erzsébet}
- C.1.2 [[[fk'': nagyon / fk''_d: *mérték] fk': fess / fk'_d: (*)testtartású] **férfi**]{r0: Péter}
- C.2.1 [[[fk': 130^km/óra) / fk'_d: sebességgel]] **vezet**]{r11: az^öcsém}
- C.2.2 [[[fk'': több^mint / fk''_d: *mérték] fk': 50^liter / fk'_d: űrtartalmú)] **tartály**]{r0: az^a^kád}

4. Egy tezaurisztikus szótári szócikk felépítése

A koreferencialitás ‘konvencionális’ (és ennek következtében viszonylag egyszerű) esetei olyan koreferencialáncokban található, amelyekben egy tulajdonnevet, illetőleg ‘nominális elemet’ vagy e név/’nominális elem’ ismételt előfordulása követ, vagy egy azt antecedensnek tekintő ‘személyes vagy vonatkozó névmás’/határozószó/igekötő, illetőleg igei személyrag.

A koreferencialitás (bizonyos típusú) összetettebb formáival olyan láncokban találkozunk, amelyekben hiponima-hiperonima viszonyban, asszociatív kapcsolatban, halmaz-részhalmaz relációban stb. álló elemek fordulnak elő (lásd Petőfi-Dobi 1998, 248.)

Ha az összetettebb koreferencialitás-formáknak ezeket a típusait is interszjektíven realizálható és ellenőrizhető módon kívánjuk reprezentálni, ahhoz megfelelő eszközöket kell teremteni. Ilyen eszközöknek tartjuk például a *tezaurusz-szócikkeket* (lásd Petőfi 1969b; ebben annak az Áprily prózának („Madarak a tenger felett”) az elemzése található angol nyelven, amelynek koreferenciális szerkezetét röviden az OT1 is tárgyalta).

Az 1969-ben rendelkezésre álló főbb nemzetközi dokumentációs tezauruszok szerkezetének ismeretében (lásd Petőfi 1969a) — egy tezaurusz ‘címszó’ [headword] felépítésébe a következő összetevők felvétele látszott célszerűnek:

HEADWORD /DESCRIPTOR [CÍMSZÓ]

SY	synonyms [<i>szinonimák</i>]
EQ	equivalent terms [<i>ekvivalens terminusok</i>]
TR	translation [<i>fordítás</i>]
DEF	definition [<i>definíció</i>]
SN	scope note [<i>az utalt entitás tartománya</i>]
SF	semantic factors are [<i>a címszó szemantikai faktorai</i>]
ISF	is semantic factor of [<i>az az elem, aminek a címszó szemantikai faktora</i>]
FIELD	field, thematic group [<i>szemantikai mező, tematikus csoport</i>]
CAT	category (materia, feature, process) [<i>kategória (anyag, tulajdonság, folyamat)</i>]
BT	broader terms [<i>szélesebb körű terminusok</i>]

BT-LOG	broader terms — logical [logikai jellegű <i>szélesebb körű terminusok</i>]
BT-WH	broader terms — whole [‘főlerendelt egész’-jellegű <i>szélesebb körű terminusok</i>]
BT-CON	broader terms — connected [kapcsolt jellegű <i>szélesebb körű terminusok</i>] (olyan szélesebb körű terminusok, amelyekhez a címszó nem logikai vagy rész-egész jelleggel kapcsolódik)
NT	narrower terms [<i>szűkebb körű terminusok</i>]
NT-LOG	
NT-PT	[‘alárendelt rész’ jellegű <i>szűkebb körű terminusok</i>]
NT-CON	
COL	collateral terms [<i>kolaterális terminusok</i>]
COL-LOG	
COL-PT	
COL-CON	
ASC	associated terms [<i>asszociált terminusok</i>]
ASCR	associated reflexive [reflexív módon <i>asszociált terminusok</i>]
ASCT	associated to [a címszóhoz <i>asszociált terminusok</i>]
ASCF	associated from [a címszóból <i>asszociált terminusok</i>]
EC	empirically connected [<i>empirikusan kapcsolódó</i>]

Ezt a tezaurusz-headword struktúrát az említett tanulmány (lásd Petőfi 1969b) Áprily szövegének két kulcsszaván („madár” és „tenger”) reprezentálta; ezeknek a reprezentációknak egy enyhén módosított változata — amelyben nincs az alapstruktúra minden összetevője ‘kitöltve’ — a következő:

MADÁR	
DEF
FIELD	természet
CAT	állat
BT-LOG	gerinces
-WH	élőlény
-CON	
NT-LOG	sirály, fecske, sárgarigó, gyurgyalag , fülemüle stb.
-PT	csőr, szárny
-CON	költöző madár, énekes madár, ragadozó madár
COL-LOG	
-PT	

-CON	
ASC	
ASCR	
ASCT	énekel, csiripel, rikácsol
ASCF	repül/száll, emelkedik, felcsap, leng/lebeg, leszáll,
EC	fészkek, levegő, fa, víz
TENGER	
DEF
FIELD	természet
CAT	
BT-LOG	állóvíz
-WH	Föld
-CON	édes víz, sós víz
NT-LOG	északi tenger, keleti tenger
-PT	öböl
-CON	
COL-LOG	tó, tengerszem
-PT	szárazföld
-CON	folyam, folyó
ASC	
ASCR	
ASCT	hullámok, apály, dagály
ASCF	tengeri állatok, sirályok
EC	sziget (archipelagus), part, bója, világítótorony, kikötő, hajó

Mint ahogy az OT1 (az első személyre utaló szövegelemeken kívül) e két kulcsszó mellett a „hajó” szót is figyelembe vette (lásd az OT1 3.1 alfejezetét), az alábbiakban megadjuk itt ennek a szónak is a tezaurusz-headword struktúráját, ugyancsak leegyszerűsített és részleges formában.

HAJÓ	
DEF
FIELD	technika
CAT	
BT-LOG	közlekedési/szállító eszköz
-WH	
-CON	
NT-LOG	
-PT	fedélzet, kémény,

-CON	matrózok, kapitány
COL-LOG	
-PT	
-CON	uszály
ASC	
ASCR	
ASCT	elindul, úszik, kiköt
ASCF	
EC	tenger, tó, folyó; világítótorony, kikötő

E három tezaurusz-egység elemeit a szóban forgó szöveg OT1-ben megadott koreferencialáncaival összevetve, könnyen belátható, hogy ezek az elemek a koreferencialáncok létrehozásában alapvető szerepet játszanak. Szeretnénk azonban hangsúlyozni, hogy ezek a tezaurusz-headword struktúrák csupán a ‘továbbgondolkodás’-hoz kívánnak kiindulási alapot szolgáltatni, amelynek során mind *szótár/lexikon*-specifikus, mind *koreferenciaelemzés*-specifikus döntéseket kell hoznunk.

Szótár/lexikon-specifikus szempontból eldöntendő

- egyrészt az, hogy ezek a headword-struktúrák egy szövegten elméleti összetevőjét képező (szövegektől függetlenül összeállított/összeállítandó) speciális szótár/lexikon ‘egységei’ struktúrájaként kezelhetők-/kezelendők-e, vagy olyan struktúráknak, amelyek alkalmazásával esetenként az éppen elemzett szöveg tezaurisztikus szótára/lexikona állítható/állítandó össze; (alapvető szerepük természetesen mindkét esetben ugyanaz: az tudniillik, hogy a koreferenciaelemzés során interszjektív hivatkozási alapul/eszközül szolgálnak);
- másrészt az, hogy milyen összefüggés áll fenn (kell, hogy fennálljon) egy headword-struktúra (itt ki nem töltött) DEF valamint többi eleme között;
- végül az, hogy egy-egy headword tezaurisztikus struktúrája és a benne előforduló (úgyszintén headword-nek *is* tekinthető) elemek tezaurisztikus struktúrája között milyen ‘strukturális reláció’ állhat fenn (kell, hogy fennálljon), illetőleg, hogy azok hogyan transzformálhatók ‘egymásba’.

Koreferenciaelemzés-specifikus szempontból eldöntendő

- egyrészt az, hogy a headword-struktúra mely eleme tekinthető/tekintendő a headword-del koreferensnek;
- másrészt az, hogy egy headword tezaurisztikus struktúrája tartalmazhatja-e a koreferencialitás szempontjából valamennyi releváns elemet;

– végül az, hogy a tezaurisztikus koreferencia egyes típusai hogyan reprezentálhatók (számukra milyen indexek/indexkonfigurációk vezethetők / vezetendők be, ezeknél hogy alkalmazhatók a headword kategóriái stb.).

A fenti példák analógiájára — a 2.3 fejezet végén megadott „virág 2” explikációra támaszkodva — a következő globális „virág 2” tezaurisztikus szótári egység hozható létre:

VIRÁG (2)

DEF	[a „virág 2” explikációja]
FIELD	természet
CAT	<i>növény</i>
BT-LOG	lágyszárú
-WH	élőlény
-CON	
NT-LOG	<i>pipacs</i> stb.
-PT	<i>csíra, mag, hajtás, tövis, bimbó, virág(1), szirm</i>
-CON	
COL-LOG	<i>fű</i>
-PT	
-CON	
ASC	
ASCR	
ASCT	<i>kicsirázik, elhervad</i>
ASCF	<i>illat, szín</i>
EC	

Természetesen ezen kívül meg kell alkotni a „virág 2” tezaurisztikus egységben kurzívan szedett elemek tezaurisztikus egységeit is, hogy a koreferenciaelemzés során a szóban forgó szómező elemei közötti kapcsolatok mindkét irányban feltárhatók lehessenek, illetőleg e kapcsolatok feltárásához más eszközöket is biztosítani kell.

5. Az explikandumok explikánsokkal való behelyettesítésének néhány aspektusa

Egy szöveg értelmező interpretációjának végrehajtásakor több esetben szükség lehet valamely szó vagy kifejezés szemantikai értelmezésére, azaz explikánsának a figyelembe vételére. Ez kétféleképpen történhet: (a) vagy úgy, hogy az értelmezendő szöveghez hozzácsatoljuk az illető szó vagy kifejezés

explikánsát, (b) vagy úgy, hogy az illető szót vagy kifejezést úgy helyettesítjük az explikánsával, hogy azt az adott szövegben 'szövegszerűen' feloldjuk.

Tegyük fel például, hogy az „*a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást*” szöveg-(tag)mondatban a „hajtás” szót tartjuk szükségesnek értelmezni.

Tegyük fel továbbá, hogy Lexikonunk a „hajtás” szónak a következő két szótári értelmezését tartalmazza (lásd tanulmányunk 2.3 pontját):

hajtás *fn* 1 ritk Növény(i rész) sarjadása.

hajtás *fn* 2 A növények leveles szára. | Növénynek (a földből kibújó) fiatal része

Ebben az esetben a fentiekben mondottaknak megfelelően a következő két lehetőség áll rendelkezésünkre:

(a) Az értelmezendő „*a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást*” szöveg-(tag)mondathoz hozzacsatoljuk a „hajtás” szó értelmezésének valamelyikét, azaz vagy azt például, hogy

(a1) [ahol: *hajtás = növény sarjadása*], vagy azt, hogy

(a2) [ahol: *hajtás = növénynek a földből kibújó fiatal része*].

A csatolt explikánsokból látható, hogy azok minden esetben a szótári explikánsból való választás eredményei. A választásokat illetően elemzendő, hogy 'vezérlésük'-re megfogalmazhatók-e szabályok (vagy legalább instrukciók), illetőleg, hogy a helyettesítő elemeket az interpretátor esetről esetre csupán rendszerbe nem foglalható ismereteinek a felhasználásával választhatja ki az éppen adott kontextustól függően.

(b) Az értelmezendő „*a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge hajtást*” szöveg-(tag)mondat „hajtás” és/vagy „zsenge hajtás” összetevőjét helyettesítjük a „hajtás” szó szótári explikánsának valamelyikével, azaz például a

(b1) *növény sarjadása*, illetőleg a

(b2) *növénynek a földből kibújó fiatal része*

explikánssal.

E helyettesítések eredményeként a következő struktúrákat kapjuk:

(b1') *a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge [növény sarjadása]-t*, illetőleg

(b2') *a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a zsenge [növénynek a földből kibújó fiatal része]-t*.

Könnyen belátható, hogy ahhoz, hogy ezekből a struktúrákból az adott szövegbe szervesen beilleszthető szövegrészeket kapjunk, azokat a következő struktúrákká kell alakítanunk:

(b1'') *a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a növény zsenge sarjadását,* illetőleg

(b2'') *a kis herceg aprólékos gonddal figyelte a növény földből kibújó fiatal részét.*

Ezekkel a struktúrákkal kapcsolatban nem csak az explikánsok kiválasztásának lehetséges módját/módjait kell elemeznünk, hanem a behelyettesítésüket követő átalakítások lehetséges módját/módjait is.

A fenti példákkal csupán jelezni kívántunk az explikációkkal kapcsolatos egy-két műveletet, ahhoz hogy ezekről a műveletekről érdemlegesebb megállapításokat tehessünk, mélyreható elemzések elvégzésére van szükség.

6.
A koreferencia kérdései
a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából
BODA I. KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT

Bevezetés

Az alábbi tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk a szövegek *koreferenciális elemzésének*, mint hatékony szöveg-elemzési módszernek egy lehetséges felhasználását, amely lehetővé teszi koreferenciálisan elemzett szövegek számítógépes vizsgálatát. Írásunkban először egy kiválasztott szövegrészlet koreferenciális elemzését végezzük el, és ennek kapcsán rámutatunk azokra a módszertanbeli kérdésekre, amelyek megoldása szükséges ahhoz, hogy a koreferenciális elemzés eredménye egy számítógépes szövegfeldolgozó program bemenete, inputja lehessen. Ezután bemutatjuk az általunk az elemzés során használt számítógépes programok által szolgáltatott konkrét eredményeket, amelyek véleményünk szerint meggyőzően bizonyítják, hogy a koreferenciális elemzés és a számítógép együttes alkalmazása rendkívül hatékony szövegnyelvészeti, ill. *szövegtani eszközt* ad a témával foglalkozó kutatók kezébe. Végül röviden foglalkozunk az eredmények lehetséges elméleti értelmezésével, amely véleményünk szerint elvezethet a koreferenciális elemzés, és rajta keresztül a szövegnyelvészet, ill. szövegtan érintett kognitív vonatkozásainak jobb megértéséhez.

1. Koreferenciális elemzés

Az általunk választott szövegrészlet Szent János Apostol Jelenéseinek Könyvéből származik:

Ve: Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve. 1:1-5. Bevezetés és Címzés (részlet).

Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve

¹Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, amelyet azért adott neki az Isten, hogy szolgáinak megmutasson mindent, aminek csakhamar be kell következnie. Elküldte angyalát, így adta tudtul szolgájának, Jánosnak, ²aki tanúskodik Isten Igéjéről és Jézus Krisztus tanúságtételéről: mindenről, amit látott. ³Boldog, aki

olvassa és aki hallgatja ezeket a prófétai szavakat, és meg is tartja, ami bennük meg van írva, mert az idő közel van.

⁴János a hét ázsiai egyháznak. Kegyelem és békesség nektek attól, aki van, aki volt és aki eljő, meg a hét lélektől, aki trónja előtt áll, ⁵és Jézus Krisztustól, a hűséges tanútól, a halottak elsőszülöttétől és a föld királyainak fejedelmétől!

(Biblia. Újszövetségi szentírás. - Szent István Társulat, 1996)

Az első szövegmondat koreferenciális elemzése:

A szöveg koreferenciális elemzése során a szövegmondatokat szétbontottuk kisebb, ún. *k o m m u n i k á c i ó s e g y s é g e k r e*. Az első szövegmondat esetén ez a következőképpen történt:

[K01] = [k01]&[k02]&[k03]

Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve ¹Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, amelyet azért adott neki az Isten, hogy szolgálainak megmutasson mindent, aminek csakhamar be kell következnie.

Látható, hogy a [K01] indexszel jelölt szövegmondat három kommunikációs egységből tevődik össze, amelyeket a [k01], [k02] és [k03] indexek jelölnek. A továbbiakban mind a szövegmondatok, mind a kommunikációs egységek sorszámozása folyamatosan, növekvő számsorrendben történik. A szövegmondatok és kommunikációs egységek kapcsolatát minden szövegmondat esetén explicite feltüntetjük; ennek során az & operátort használjuk a kommunikációs egységek egy szövegmondatban való előfordulásának jelölésére.

Az első szövegmondat első kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k01] = (=i03)(=i04)[=!i01] B (=i05)[=i02]

// [k01/&vb/&ind]:

Szent^János^Apostol[=i03]^

Jelenései(i03)[=i04]nek^

Könyve(i03)(i04)[=i01]

Jézus^Krisztus[=i05]^

kinyilatkoztatás(i05)[=i02]a,

[i01] Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve

[i02] Jézus Krisztus kinyilatkoztatása

[i03] Szent János Apostol

[i04] Szent János Apostol jelenései

[i05] Jézus Krisztus

A koreferenciális elemek, ill. koreferencia-indexek meghatározása, valamint a használt jelölésrendszer nem igényel különösebb kommentárt, mivel fő vonalaiban megegyezik az *Officina Textologica* második kötetében kikristályosított módszerrel. Az elemzett kommunikációs egység szövegének tördelése pusztán az elemzés során kapott koreferenciális elemek áttekintését segíti. Új viszont, és alapvető változás az eddigiekhez képest a [k01] kommunikációs egység explicit reprezentálása kizárólag a koreferenciális elemzés során bevezetett szimbólumokkal. Ez az index-reprezentáció (Ko/&ind) képezi a szöveg számítógépes feldolgozásának alapját.

Az első kommunikációs egység index-reprezentációjában alkalmazott B operátor a kommunikációs egység, mint mondat állítmányát jelöli, esetünkben ez a teauruszokban is alkalmazott generikus („absztrakt/konkrét”) reláció szemantikai megfelelője, erre utal a B jelölés is (*broader term*). Egy R reláció, mint operátor operandusainak helyzete szemantikai jelentést hordoz, így azok nyilvánvalóan nem felcserélhetőek. Pontosabban: az operandusok felcserélése egy új reláció bevezetését tenné szükségessé. Bár ezt a továbbiakban nem használjuk („helyette” a Co szintagmatikai jellegű relációt alkalmazzuk, ld. később), megjegyezzük, hogy a B reláció „inverze”, az N reláció (*narrower term*) bevezetésével a [k01] kommunikációs egység egy ekvivalens reprezentációjához juthatunk el

// [k01] = (=i05)[=i02] N (=i03)(=i04)[=!i01]

módon. (A // jelekről később lesz szó, szemantikai funkciójuk nincs.)

A B reláció mellett még két (paradigmatikai jellegű) relációt használunk az elemzés során. Az U reláció az operandusok közötti szinonim kapcsolatot jelzi (*use*), míg a B* reláció arra utal, hogy az operandusok között csak számban van eltérés. Például 'Szent János Apostol' U 'János' ([c02]), ill. 'Jézus Krisztus szolgálja' B* 'Jézus Krisztus szolgálja' ([c03]).

A szövegben használt // jelek a számítógépes program számára jelzik, hogy az utánuk következő sort hagyja figyelmen kívül — a tanulmány szövegét ugyanis közvetlenül használhatjuk a számítógépes szövegfeldolgozó program inputjaként. Valójában a program a számára hasznos adatokat (sorokat) a [k01], [k02], ... indexekkel, ill. később a [c01], [c02], ... indexekkel kezdődő sorok felismerésével azonosítja. A program ilyen megvalósítása azt a célt szolgálja, hogy a szövegeket elemző kutatók koreferencia elemzést végezve közvetlenül a tanulmány szövegét dolgoztathassák fel a számítógéppel — akár „menet közben” is, pl. ellenőrizve a munka során felmerült észrevételeiket, hipotéziseiket.

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

Mivel az elemzés során előre nem lehet tudni — legalábbis saját tapasztalataink szerint —, hogy milyen egyéb információk (pl. új koreferencia indexek) bevezetése, „beszúrása” válik majd szükségessé, ezért egy külön segédprogramot fejlesztettünk ki, amely az elemzés szövegében előforduló indexeket előfordulásuk sorrendjében újrászámozza. Emiatt figyelhető meg pl. az, hogy az első kommunikációs egységben a (=i03)(=i04)[=!i01] koreferenciális kifejezés fordul elő, mint a 'Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve' koreferenciális elem indexe, és *nem* a „manuális” elemzés során kézenfekvőbbnek tűnő (=i01)(=i02)[=!i03] kifejezés. Az újraindexelő program ugyanis soronként dolgozza fel a szöveget, és először a szögletes zárójelekkel határolt, alapvető *referenciális jelentést* hordozó indexeket azonosítja, és csak ezután az elemek szintagmatikai (az *értelmi jelentésen* alapuló) kapcsolataira utaló, kerek zárójelekkel határolt indexeket.

Itt kell megjegyeznünk, hogy egy formális, de hasznosnak tűnő egyszerűsítéssel éltünk a koreferenciális elemzés során: a kerek zárójellel jelölt koreferencia-indexeket csak a szögletes zárójellel jelölt koreferencia-indexek első (= jellel jelölt) előfordulásakor jelöltük explicite, a további előfordulásokkor nem. (Tehát az első előfordulás után már csak [i01] fog szerepelni a 'Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve' koreferenciális elem indexeként, és nem az (i03)(i04)[i01] koreferenciális kifejezés.) Ennek oka, hogy a számítógépes feldolgozó program az első előfordulás után már „tudni fogja”, tehát automatikusan figyelembe veszi a jelölt kapcsolatot, így felesleges azt többször jelölni. A számítógép által generált kapcsolatok pl. az előző példa esetén ugyanis

```
// [g01] = [i03] G [i04]
// [g02] = [i04] C [i03]
// [g03] = [i04] G [i01]
// [g04] = [i01] C [i04],
```

(részlet az ún. G/C relációk listájából)

ahol a G/C relációk *jelzik* az [i03] és [i04], valamint [i04] és [i01] koreferencia-indexek között fennálló relációt (amiből egyébként a reláció tranzitivitása folytán következik az [i03] és [i01] közötti reláció). „Lefordítva”, pl. [g01]-ben a G reláció arra utal, hogy a 'Szent János Apostol jelenései' koreferenciális elemében a 'Szent János Apostol' koreferenciális elem (itt: birtokos jelzőként) előfordul (*generate*), míg a [g02] index ennek a relációnak a „fordítottját”, inverzét jelöli, a C relációval (*cut*). Ezeknek a relációknak a szöveg szövegtani

vizsgálatakor, a szöveg asszociatív kapcsolatainak feltárásakor lesz nagy jelentősége.

Végezetül még egy jelölésről kell szólnunk, amelyet a számítógépes feldolgozás segítésére vezettünk be. Látni fogjuk később, hogy a koreferenciális elemek közötti kapcsolatokat egy speciális adatszerkezetben, ún. koreferenciaindex-hálóban foglaltuk össze. Ebben minden kommunikációs egység pontosan egyszer szerepel, mint a „!” jellel jelölt, ún. *bázis koreferenciaindexnek* megfelelő fogalom (koreferenciális elem) egy *tulajdonsága*. Megjegyezzük, hogy megfigyeléseink szerint ez a jelölés a kommunikációs egység ún. *kommunikatív jelentésével* áll kapcsolatban, ugyanis gyakorlatilag minden esetben a kommunikációs egység szövegben szereplő lineáris elrendezettségét vettük alapul a „!” jellel jelölt bázis koreferenciaindex kiválasztásakor. (A referenciális, értelmi és kommunikatív jelentéssel kapcsolatban lásd PETŐFI 1998)

Az első szövegmondat második kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k02] = [=i06] [=r01]/t0, kij [!i02] + [i05],[k03]

// [k02/&vb/&ind]:
amelyet (=a kinyilatkoztatást)[i02]
azért...
adott[i06][=r01]
neki (=Jézus Krisztusnak)[i05]
az^Isten,[=i06]
...hogy[k03]

[i06] Isten
[r01] vki(a) kinyilatkoztatást(t) ad/tesz(R) vkinek(v) vmiért(w)
t0: Isten kinyilatkoztatásának ideje

Az előző kommunikációs egység elemzéséhez képest a legnagyobb különbség az [r01] *relációs index* megjelenése, amely az elemzett kommunikációs egység, mint mondat állítmányát adó ige (itt: „adott”) szótári alakját tartalmazza azzal a „mintával” együtt, amely meghatározza a kommunikációs egység további elemeinek mondatbeli funkcióját (*verb pattern*, lásd pl. HORNBY 1980). Esetünkben ez a (logikai) alanyt (a), az igét (R), az ige (kötelező) bővítményét (t) (itt: tárgy, de pl. [r06] esetén állandó határozó), a részeshatározót (v) és a célhatározót (w) jelenti. Az állítmányt R-rel jelölve a [k02] kommunikációs index felépítése definíció szerint az

a R t + v, w

mintát követi (ahol a „+” és „,” operátoroknak elválasztó funkciójuk van). A relációs indexek meghatározásakor a továbbiakban mindig ezt a mintát fogjuk alapul venni, legfeljebb további mondatrészekkel kiegészítve (pl. x, y, ... esetén: aRt+v,w,x,y,...), ill. hiányzó mondatrészek esetén a „,” operátorral „kitöltve” a minta megfelelő elemét (pl. [r09] esetén az aR. minta, [r15] esetén pedig az aR.+v minta adódik). Érdemes észrevenni, hogy a mintában a koreferencia-indexek mellett a kommunikációs indexek is szerepelhetnek (pl. [k02]-ben w helyén a [k03] index), valamint hogy egyes mondatrészek „halmozottan” is előfordulhatnak, ilyenkor az azonos mondatbeli funkcióval rendelkező koreferencia-indexeket az „&” operátorral kapcsoljuk össze (lásd pl. [k07]-ben). Az „=” operátort a koreferenciális elemzésben megszokott értelemben használjuk a relációs indexek esetében is (tehát azok első előfordulásakor).

Mivel a relációs indexek csak az ige szótári alakját tartalmazzák, ezért szükséges a relációs indexek kiegészítése két további „dimenzióval”: az igeidővel és egy további („egyéb”), a jelentést módosító elemmel, amit rövidítve tüntetünk fel (itt: az igemóddal, t.i. ’kij’ a kijelentő módra utal). Ezeket az információkat a / jel után és vesszővel elválasztva, közvetlenül a relációs index után tüntetjük fel. Az elemzett szöveg időbeli kiterjedését nagyon jól jelzik a lehetséges idődimenziók:

- t0: Isten kinyilatkoztatásának ideje
- t1: Jézus Krisztus kinyilatkoztatásának ideje
- t2: a jelenések ideje
- t3: a Jelenések Könyve megírásának ideje
- t4: a Jelenések Könyvében leírtak megismerésének ideje
- t5: a kinyilatkoztatásban szereplő események bekövetkezésének ideje

Jellemző a Jelenések Könyvének szemantikai zártságára, hogy a fenti idődimenziók mindegyike előfordul (explicite v. implicite) az elemzett szövegrészletben!

Az első szövegmondat harmadik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k03] = [!i05] [=r02]/t1, felsz [=i07] + (i05)[=i08]

// [k03/&vb/&ind]:

(Jézus Krisztus)[i05]

szolgái(i05)[=i08]nak

megmutasson[i05][=r02]

mindent (=minden eseményt),^aminek^csakhamar^be^kell^következnie.[=i07]

[i08] Jézus Krisztus szolgálja
[i07] minden esemény, aminek csakhamar be kell következnie
[r02] vki(a) megmutat(R) vmit(t) vkinek(v)
t1: Jézus Krisztus kinyilatkoztatásának ideje

Kommentár:

[c01] = [!i07] [=!r03]/t5, kell.

('i07' mindazokat az eseményeket jelenti, amik hamarosan be kell, hogy következzenek – más szóval biztosan bekövetkeznek)

[r03] vmi(a) bekövetkezik/megtörténik(R)
t5: a kinyilatkoztatásban szereplő események bekövetkezésének ideje („hamarosan”)

Maga az elemzés nem tartalmaz új elemet az előzőkhez képest. Új viszont egy [c01] indexszel jelölt ún. *kommentár egység* megjelenése. Ismeretes, hogy a szövegek szemantikai tartalmának értelmezéséhez nem elegendő a szövegek vizsgálata pusztán szövegnyelvészeti eszközökkel. A teljes jelentéstartalom feltárásához szövegtani eszközökre is szükség van, amelyek képesek a *világra vonatkozó* ismeretek kezelésére is (lásd PETŐFI 1998). Ezeket az ismereteket építjük be a koreferenciális elemzés eszköztárába a kommentárok segítségével, amelyeket a számítógépes feldolgozás érdekében ugyanúgy formalizálunk, mint a kommunikációs egységeket (Co/&ind reprezentáció). Valójában közöttük csak a forrásban van különbség: a kommunikációs egységek szigorúan az elemzett szöveg részét kell, hogy képezzék, míg a kommentár egységek az elemző „világra vonatkozó” háttérismeretein alapulnak (amely magában foglalja az elemző általános, köznapi (kognitív) sémáit, nyelvi, irodalmi és egyéb lexikális ismereteit, az elemzett szövegrészletet tartalmazó teljes művet, annak keletkezési körülményeit, a mű mások által végzett elemzéseit, stb.).

Új elem a [c01] kommentár egység elemzésekor a „!” operátor használata a relációs indexben. Ez azt jelöli, hogy a [c01] kommentár az [i07] koreferenciális elem *definitív tulajdonsága* (azaz: olyan tulajdonság a koreferenciaindex-hálóban, amely a koreferenciális elemre mindig teljesül).

Ezzel az első szövegmondat elemzése kapcsán minden olyan lényeges elemet áttekintettünk, amely szükséges a további szövegmondatok koreferenciális elemzésének megértéséhez.

A második szövegmondat koreferenciális elemzése:

[K02] = [k04]&[k05]&[k06]&[k07]

Elküldte angyalát, így adta tudtul szolgájának, Jánosnak, ²aki tanúskodik Isten Igéjéről és Jézus Krisztus tanúságtételéről: mindenről, amit látott.

A második szövegmondat első kommunikációs egységének elemzése:

[k04] = [!i05] [=r04]/t1,kij (i05)[=i09]

// [k04/&vb/&ind]:
(Jézus Krisztus)[i05]
elküldte[i05][=r04]
angyalá(i05)[=i09])t,

[i09] Jézus Krisztus angyala
[r04] vki(a) elküld(R) vkit(t) vkihez(v)

A második szövegmondat második kommunikációs egységének elemzése:

[k05] = [i05] [=r05]/t1,kij [i02] + [=i10],[!i09]

// [k05/&vb/&ind]:
így (=angyala[i09] révén)
adta^tudtul[i05][=r05]
(Jézus Krisztus)[i05]
(a kinyilatkoztatást)[i02]
...
János[=i10]nak,

[i10] János
[r05] vki(a) tudtul ad/tudat(R) vmit(t) vkinek(v) hogyan(w)

Kommentár:

[c02] = [!i03] U [i10]
(János Szent János Apostolt jelenti)

A második szövegmondat harmadik kommunikációs egységének elemzése:

[k06] = [!i10] B (i05)[=i11]

// [k06/&vb/&ind]:
szolgájá(i05)[=i11]nak,
János[i10]nak,

[i11] Jézus Krisztus szolgája

Kommentár:

[c03] = [!i11] B* [i08]

(Jézus Krisztus szolgája Jézus Krisztus szolgálói közé tartozik)

A második szövegmondat negyedik kommunikációs egységének elemzése:

[k07] = [!i10] [=r06]/t3,kij (i06)[=i12]&(i05)[=i13]&[=i14]

// [k07/&vb/&ind]:
aki (=János)[i10]
tanúskodik[i10][=r06]
Isten[i06]^Igéjé(i06)[=i12]ről
és Jézus^Krisztus[i05]^tanúságtételé(i05)[=i13]ről:
mindenről (=minden dologról),^amit^(János[i10])^látott[=i14].
[i12] Isten Igéje
[i13] Jézus Krisztus tanúságtétele
[i14] minden dolog, amit János látott
[r06] vki(a) tanúskodik(R) vmiről(t)
t3: a Jelenések Könyve megírásának ideje

Kommentár:

[c04] = [i10] [=!r07]/t2,kij [!i14]

('i14' mindazokat a dolgokat jelenti, amiket János látott)
[r07] vki(a) lát(R) vmit(t)
t2: a jelenések ideje

[c05] = [!i10] [=r07]/t2,kij [i07]

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

(János látott mindent, aminek csakhamar be kell következnie)

[c06] = [!i07] B [i14]

(minden esemény, aminek csakhamar be kell következnie, része annak, amit János látott)

[c07] = [!i04] U [i14]

(János jelenései mindazok a dolgok, amiket János látott)

[c08] = [!i10] [=r08]/t3,kij [i14] + [i01]

(János leírta a Jelenések Könyvében mindazt, amit látott)

[r08] vki(a) ír(R) vmit(t) vkinek(v) vhol(w)

A harmadik szövegmondat koreferenciális elemzése:

[K03] = [k08]&[k09]

³Boldog, aki olvassa és aki hallgatja ezeket a prófétai szavakat, és meg is tartja, ami bennük meg van írva, mert az idő közel van.

A harmadik szövegmondat első kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k08] = [=!i15] [=r09]/t4,kij. + [k09]

// [k08/&vb/&ind]:

Boldog[i15][=r09],

aki[=i15]^olvassa^és^aki^hallgatja^

ezeket^a^(Jelenések Könyvé[i01]ben levő)^prófétai^szavakat(i01)[=i16],^

és^meg^is^tartja,^

ami[=i17]^bennük[i16]^meg^van^írva,

mert[k09]

[i15] (az az) ember, aki olvassa és aki hallgatja a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakat és meg is tartja, ami bennük meg van írva

[i16] (a) Jelenések Könyvében levő prófétai szavak

[i17] (azok a) dolgok, amik a Jelenések Könyvében levő próféta szavakban meg vannak írva

[r09] vki(a) boldog/áldott(R) vmiért(v)

t4: a Jelenések Könyvében leírtak megismerésének ideje

Kommentár:

[c09] = [!i15] [=!r10]/t4,kij (i01)[=i16]

('i15' olyan embert jelent, aki olvassa a Jelenések Könyvében levő próféta szavakat)

[r10] vki(a) olvas(R) vmit(t)

[c10] = [!i15] [=!r11]/t4,kij [i16]

('i15' olyan embert jelent, aki hallgatja a Jelenések Könyvében levő próféta szavakat)

[r11] vki(a) hallgat(R) vmit(t)

[c11] = [!i15] [=!r12]/t4,kij [=i17]

('i15' olyan embert jelent, aki megtartja azokat a dolgokat, amik a Jelenések Könyvében levő próféta szavakban meg vannak írva)

[r12] vki(a) megtart/megszívlel(R) vmit(t)

[c12] = [!i17] [=!r13]/t3,kij. + [i16]

('i17' (mind)azokat a dolgokat jelenti, amik meg vannak írva a Jelenések Könyvében levő próféta szavakban)

[r13] vmi(a) meg/le van írva(R) vhol(v)

[c13] = [!i16] [!r13]/t3,kij. + [i01]

(a Jelenések Könyvében levő próféta szavak meg vannak írva a Jelenések Könyvében)

Megjegyzés: az 'aRtvw' formális mintával leírt 'r08' reláció megfelel az 'a1R1v1' formális mintával leírt 'r13' relációnak az 'a1=t', 'R1=R' és 'v1=w' helyettesítések mellett, miközben 'a' határozatlan; ennek megfelelően

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

[c14] = .[!r08]/t3,kij [!i17] + [i16]

másrészt

[c15] = .[!r08]/t3,kij [!i16] + [i01]

tehát

[c16] = .[!r08]/t3,kij [!i17] + [i01]

(azok a dolgok, amik meg vannak írva a Jelenések Könyvében levő próféta szavakban, meg vannak írva a Jelenések Könyvében)

ezt összevetve [c08]-cal, adódik

[c17] = [!i14] B [i17]

(mindaz, amit János látott, része azoknak a dolgoknak, amik meg vannak írva a Jelenések Könyvében levő próféta szavakban)

A harmadik szövegmondat második kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k09] = [=!i18] [=r14].

// [k09/&vb/&ind]:

az^idő[=i18]^(amikor a megjövendölt események[i07] bekövetkeznek)

közel van[i18][=r14].

[i18] (az) idő, amikor a megjövendölt események bekövetkeznek

[r14] vmi(a) (időben) közel van(R)

Kommentár:

[c18] = [i07] [=!r15]/t5,kij. + [!i18]

('i18' azt az időt jelenti, amikor azok az események, amiknek a jövendölés szerint csakhamar be kell következnie, bekövetkeznek)

[r15] vmi(a) bekövetkezik(R) vmikor(v)

Megjegyzés: a t5 idősík [i18]-nak felel meg

A negyedik szövegmondat elemzése:

[K04] = [k10]

⁴János a hét ázsiai egyháznak.

A negyedik szövegmondat első kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k10] = [!i10] [r08]/t3,kij [k11] + [=i19]

// [k10/&vb/&ind]:

János[i10]

(írja)[i10][r08]

(a következőket)[k11]

a^hét^ázsiai^egyház[=i19]nak.

[i19] (a) hét ázsiai egyház

Az ötödik szövegmondat koreferenciális elemzése:

[K05] = [k11]&[k12]&[k13]&[k14]&[k15]

Kegyelem és békesség nektek attól, aki van, aki volt és aki eljő, meg a hét lélektől, aki trónja előtt áll, ⁵és Jézus Krisztustól, a hűséges tanútól, a halottak elsőszülöttétől és a föld királyainak fejedelmétől!

Az ötödik szövegmondat első kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k11] = .[=r16]/t4,felsz. + [!i19],[i06]&[=i20]&[i05]

// [k11/&vb/&ind]:

Kegyelem és békesség (legyen)[=r16]

nektek (=a hét ázsiai egyháznak)[i19]

at[i06]től (=Istentől),

...

meg a^hét^lélek[=i20]től,

^aki (=a hét lélek)[i20]^(Isten[i06])^trónja(i06)[=i21]^előtt^áll,

és Jézus Krisztus[i05]től,

[i20] (a) hét lélek, aki Isten trónja előtt áll

[i21] Isten trónja

[r16] kegyelem és békesség legyen(a-r) vkinek(v) vkitől(w)

Kommentár:

[c19] = [!i20] [=!r17]/t4,kij. (i06)[=i21]

(az 'i20' indexszel azonosított hét lélek Isten trónja előtt áll)

[r17] vki(a) áll(R) vhol(v)

Az ötödik szövegmondat második kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k12] = [!i06] [=!r18]/t3,kij.

// [k12/&vb/&ind]:

(Isten)[i06]

aki (=Isten) van(i06)[=r18],

[r18] Isten(a) van(R)

Az ötödik szövegmondat harmadik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k13] = [!i06] [=!r19]/t0,kij.

// [k13/&vb/&ind]:

(Isten)[i06]

aki (=Isten) volt(i06)[=r19] és

[r19] Isten(a) volt(R)

Az ötödik szövegmondat negyedik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k14] = [!i06] [=!r20]/t5,kij.

// [k14/&vb/&ind]:

(Isten)[i06]

aki (=Isten) eljő(i06)[=r20]

[r20] Isten(a) eljön(R)

Az ötödik szövegmondat ötödik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k15] = [!i05] U [=i22]

// [k15/&vb/&ind]:
(Jézus Krisztus[i05]től)
a hűséges^tanú[=i22]től,

[i22] a hűséges tanú

Az ötödik szövegmondat hatodik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k16] = [!i05] U (=i24)[=i23]

// [k16/&vb/&ind]:
(Jézus Krisztus[i05]től)
a halottak[=i24]^elsősülötté(i24)[=i23]től

[i23] a halottak elsősülötte

[i24] a halottak

Az ötödik szövegmondat hetedik kommunikációs egységének koreferenciális elemzése:

[k17] = [!i05] U (=i26)(=i27)[=i25]

// [k17/&vb/&ind]:
és (Jézus Krisztus[i05]től)
a föld[=i26]^királyai(i26)[=i27]nak^fejedelmé(i27)[=i25]től!

[i25] a föld királyainak fejedelme

[i26] a föld

[i27] a föld királyai

2. A számítógépes szövegfeldolgozó program által szolgáltatott eredmények

Az általunk kifejlesztett szövegfeldolgozó programok, ill. az általuk szolgáltatott fájlok listája:

communit.lst	711	1-12-99	0:11	Ko/&ind reprezentáció
genrels.lst	1029	1-12-99	0:11	G/C relációk listája
komatrix.lst	26176	1-12-99	0:11	kapcsolati mátrixok listája
koref.exe	29600	1-11-99	23:05	szövegfeldolgozó program
koref.ind	8791	1-11-99	21:50	koreferenciális elemzés szövege
koref.pas	27612	1-11-99	23:05	szövegfeldolgozó program forráskódja
korefind.lst	1054	1-12-99	0:11	koreferencia-indexek jegyzéke
reindex.exe	7712	12-30-98	22:16	újraindexelő program
reindex.pas	4697	12-30-98	22:16	újraindexelő program forráskódja
relatind.lst	816	1-12-99	0:11	relációs indexek jegyzéke
suppunit.lst	691	1-12-99	0:11	Co/&ind reprezentáció
szemant.ind	4900	1-12-99	0:11	koreferenciaindex-háló
textsnt.lst	153	1-12-99	0:11	szövegmondatok index-reprezentációja

(A programok Turbo Pascal 7.0-ban készültek.)

A koreferencia-indexek és relációs indexek jegyzéke, a Ko/&ind és Co/&ind reprezentáció és a szövegmondatok index-reprezentációja manuálisan, kézzel is elkészíthető, és nem igényel különösebb kommentárt. (Más a helyzet új indexek beszúrásakor, tehát utólagos korrekció, ill. bővítés esetén — ilyenkor már hatalmas segítség a számítógépes program által kínált automatikus újraindexelés.) A számítógép által generált listák a mellékletben megtalálhatóak.

A G/C relációk listája, valamint a koreferenciaindex-hálóban a bázis koreferencia-indexek osztályképző, paradigmaticai (B, B*, U) relációi fogalomcsoportok, ún. kulcsszó-listák automatikus kialakítását teszik lehetővé, amit pl. irodalmi művek komplex elemzésekor, így a szerzők által kidolgozott *kapcsolatelemzési módszer* során alkalmazhatunk (lásd BODA 1999).

A számítógép igazi „erejét” a koreferenciaindex-háló és az indexek kapcsolatát, összefüggését jellemző ún. kapcsolati mátrixok generálásakor mutatja meg; ezeket gyakorlatilag nem, vagy csak nagyon nagy munkával lehetne manuálisan létrehozni. Először a koreferenciaindex-háló felépítését tekintjük át, majd az ebből létrehozható kapcsolati mátrixokat, ill. ezek lehetséges alkalmazását vizsgáljuk meg.

A koreferenciaindex-háló egységei, „szócikkei” az elemzett szöveg koreferencia-indexeinek kapcsolatrendszerét és tulajdonságait írják le az elvégzett

koreferenciális elemzés eredményei alapján. Vizsgáljuk meg a generált koreferenciaindex-háló néhány kiemelt szócikkét:

[i01] Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve
OSZTÁLY

[k01] = (=i03)(=i04)[=!i01] B (=i05)[=i02]

KAPCSOLAT

[g04] = [i01] C [i04]

[g24] = [i01] G [i16]

[g29] = [i01] Gd [i17]

DEFINÍCIÓ

TULAJDONSÁG

[i02] Jézus Krisztus kinyilatkoztatása

OSZTÁLY

KAPCSOLAT

[g06] = [i02] C [i05]

[g07] = [i02] Co [i01]

DEFINÍCIÓ

TULAJDONSÁG

[k02] = [=i06] [=r01]/t0,kij [!i02] + [i05],[k03]

[i03] Szent János Apostol

OSZTÁLY

[c02] = [!i03] U [i10]

KAPCSOLAT

[g01] = [i03] G [i04]

DEFINÍCIÓ

TULAJDONSÁG

.....

[i05] Jézus Krisztus

OSZTÁLY

[k15] = [!i05] U [=i22]

[k16] = [!i05] U (=i24)[=i23]

[k17] = [!i05] U (=i26)(=i27)[=i25]

KAPCSOLAT

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

[g05] = [i05] G [i02]

[g08] = [i05] G [i08]

[g10] = [i05] G [i09]

[g13] = [i05] G [i11]

[g19] = [i05] G [i13]

DEFINÍCIÓ

TULAJDONSÁG

[k03] = [!i05] [=r02]/t1,felsz [=i07] + (i05)[=i08]

[k04] = [!i05] [=r04]/t1,kij (i05)[=i09]

[i06] Isten

OSZTÁLY

KAPCSOLAT

[g17] = [i06] G [i12]

[g32] = [i06] G [i21]

DEFINÍCIÓ

[k12] = [!i06] [=!r18]/t3,kij.

[k13] = [!i06] [=!r19]/t0,kij.

[k14] = [!i06] [=!r20]/t5,kij.

TULAJDONSÁG

.....

[i10] János

OSZTÁLY

[k06] = [!i10] B (i05)[=i11]

KAPCSOLAT

[g12] = [i10] Co [i03]

[g21] = [i10] Gd [i14]

DEFINÍCIÓ

TULAJDONSÁG

[k07] = [!i10] [=r06]/t3,kij (i06)[=i12]&(i05)[=i13]&[=i14]

[k10] = [!i10] [r08]/t3,kij [k11] + [=i19]

[c05] = [!i10] [=r07]/t2,kij [i07]

[c08] = [!i10] [=r08]/t3,kij [i14] + [i01]

Látható, hogy minden szócikk egy megadott koreferencia-index, mint *címszó* négy alapvető jellemzőjét tartalmazza. Az OSZTÁLY jellemző az adott koreferencia-index paradigmaticai (U, B, B*) relációit tartalmazza, és (referenciális)

jelentésük alapján egy osztály-hierarchiát definiál a koreferenciaindex-háló címszavai között. (Ez egyebek között az egyes fogalmak „alternatíváit” szolgáltatja, ami pl. a mondandó tárgya (referens) megkülönböztetését teszi lehetővé — lásd EYSENCK, 1997. 354. o.)

A KAPCSOLAT jellemző egy megadott koreferencia-index (címszó) alapvető szintagmatikai kapcsolatait adja meg. Három reláció-típust használunk:
– a G/C relációkat (korábban már volt szó róluk);
– a Co relációt, amely a B reláció „inverzének” tekinthető, és a generikus fogalom szócikkének KAPCSOLAT jellemzőjében jelenik meg; például

// [k01] = (=i03)(=i04)[=!i01] B (=i05)[=i02]

az [i01] koreferencia-index szócikkének OSZTÁLY jellemzőjében szerepel, a belőle kapott

// [g07] = [i02] Co [i01]

reláció viszont már az [i02] koreferencia-index KAPCSOLAT jellemzőjeként jelenik meg.

– és a Gd relációt, amely a DEFINÍCIÓ jellemzőhöz besorolt (definitív) tulajdonságok „invertálását” valósítja meg, azaz lehetővé teszi, hogy a definitív tulajdonságban megvalósuló szintagmatikai relációk ne csak a kijelölt bázis koreferencia-index szócikkében, hanem a tulajdonságban szereplő összes koreferencia-index szócikkében is megjelenjenek. Vegyük például a [c04] kommentár egységet:

// [c04] = [i10] [=!r07]/t2,kij [!i14]

('i14' mindazokat a dolgokat jelenti, amiket János látott)

a kommentár egység bázis koreferencia-indexe [i14], ezért a [c04] kommentár egység az [i14] szócikkének DEFINÍCIÓ jellemzőjeként szerepel a koreferenciaindex-hálóban; azonban a

// [g21] = [i10] Gd [i14]

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

reláció alapján a (definitív) tulajdonságban kifejezett szintagmatikai reláció [i10] szócikkének KAPCSOLAT jellemzőjében is megjelenik.

A KAPCSOLAT jellemző a kommunikációs egységek szintagmatikai szerkezete által létrejött *értelmi jelentéssel* áll szoros kapcsolatban, és lehetővé teszi az elemzett szöveg asszociatív szerkezetének értelmezését, amiről részletesebben a kapcsolati mátrixok vizsgálatakor szólnunk.

A DEFINÍCIÓ jellemző azokat a kommunikációs, ill. kommentár egységeket tartalmazza, amelyek az egység *kommunikatív jelentése* alapján kijelölt bázis koreferencia-index (értelmi) jelentése szempontjából meghatározó, definitív jellegűek. Másképp fogalmazva a definitív tulajdonságokat a bennük szereplő bázis koreferencia-index minden szövegbeli előfordulásakor implicite beleértjük az értelmezett szövegbe.

A TULAJDONSÁG jellemző azokat a kommunikációs, ill. kommentár egységeket tartalmazza, amelyek az elemzett szövegben előfordulnak, de nem definitív jellegűek; azaz ezeket a tulajdonságokat a bennük szereplő bázis koreferencia-index egy adott szövegbeli előfordulásakor explicite fel kell tüntetnünk, ha az adott kontextusban érvényesek.

A kapcsolati mátrixok közül először tekintsük a legalapvetőbb, a manuális koreferenciális elemzésben is használt koreferenciaindex-kommunikációs egység mátrixot. A mátrix soraiban a koreferencia-indexek sorszámai, oszlopaiban a kommunikációs egységek indexeinek sorszámai szerepelnek. A mátrix celláiban o-val jelöltük a bázis koreferencia indexeket, és x-vel a kommunikációs egységekben előforduló további koreferencia-indexeket. (ld. az 1. ábrát!)

KOREFERENCIAINDEX-KOMMUNIKÁCIÓS EGYSÉG MÁTRIX/1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	o																	1
2	x	o			x													3
3																		0
4																		0
5		x	o	o	x						x				o	o	o	8
6		x									x	o	o	o				5
7			x															1
8			x															1
9				x	o													2
10					x	o	o			o								4
11						x												1
12							x											1
13								x										1
14								x										1
15									o									1
16																		0
17																		0
18									o									1
19										x	o							2
20											x							1
21																		0
22															x			1
23																x		1
24																		0
25																	x	1
26																		0
27																		0
		2	3	3	2	4	2	4	1	1	2	4	1	1	1	2	2	2

1. ábra

(A mátrix utolsó oszlopa a koreferencia-indexek előfordulási gyakoriságát, utolsó sora pedig a kommunikációs egységekben szereplő koreferencia-indexek számát tünteti fel.)

Említettük, hogy a kapcsolati mátrixok az elemzett szöveg asszociatív szerkezetének feltárásában játszanak alapvető szerepet. Ehhez először definiálnunk kell, mit értünk az adott modellben asszociáció alatt:

– asszociáció két kommunikációs vagy kommentár egység között lehetséges; jelöljük ezt a továbbiakban $A(oa, x_1, x_2, \dots) \rightarrow B(ob, y_1, y_2, \dots)$ -vel, ahol oa és ob az A, ill. B kommunikációs vagy kommentár egységek bázis koreferencia-indexét, x_1, x_2, \dots és y_1, y_2, \dots pedig az A, ill. B-ben előforduló további koreferencia-indexeket jelöli. Jelöljük továbbá egy adott X koreferencia-index OSZTÁLY jellemzőjében szereplő, vele paradigmaticai relációban levő koreferencia-indexek halmazát OSZTÁLY(X)-vel, és az X koreferencia-index

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

KAPCSOLAT jellemzőjében szereplő, vele szintagmatikai relációban levő koreferencia-indexek halmazát KAPCSOLAT(X)-vel.

– az asszociáció három típusát különböztetjük meg:

1. típusú (egyszerű vagy közvetlen) asszociáció: $A(oa, x_1, x_2, \dots) \rightarrow B(ob, y_1, y_2, \dots)$, ahol ob eleme az $\{oa; x_1; x_2; \dots\}$ halmaznak.
2. típusú (kiterjesztett) asszociáció: $A(oa, x_1, x_2, \dots) \rightarrow B(ob, y_1, y_2, \dots)$, ahol ob eleme az OSZTÁLY(oa) vagy KAPCSOLAT(oa) halmaznak.
3. típusú (bővített) asszociáció: $A(oa, x_1, x_2, \dots) \rightarrow B(ob, y_1, y_2, \dots)$, ahol ob eleme a OSZTÁLY(x) vagy KAPCSOLAT(x) halmaznak valamely $x=x_1, x_2, \dots$ koreferencia-indexre.

Mielőtt ezek előfordulását vizsgálnánk, fogalmazzunk meg egy hipotézist, amely az általunk alkalmazott textológiai modell alapját képezi:

Egy szöveget akkor tartunk összefüggőnek, ha a benne szereplő kommunikációs egységek egymással közvetlen, vagy az elemzés során bevezetett kommentár egységeken keresztül közvetett asszociatív kapcsolatban állnak. Másként megfogalmazva: egy intuitíven összefüggőnek tekintett szöveg elemzése akkor tekinthető teljesnek, ha a szöveget kommentár egységekkel kiegészítve a fenti értelemben összefüggőnek bizonyul.

Látható, hogy a bemutatott koreferenciaindex-kommunikációs egység mátrix a legegyszerűbb, egyszerű asszociáción alapuló kapcsolatokat tünteti fel. Kettős kötőjellel (--) jelölve ezeket, a következő mátrixhoz jutunk: (ld. a 2. ábrát!)

KOREFERENCIAINDEX-KOMMUNIKÁCIÓS EGYSÉG MÁTRIX

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17		
1	o																	1	
2	x--o				x													3	
3																		0	
4																		0	
5		x--o--o		x							x--.....--o--o--o							8	
6		x									x--o--o--o							5	
7			x															1	
8			x															1	
9				x--o														2	
10					x--o--o--.....--o													4	
11						x												1	
12							x											1	
13								x										1	
14									x									1	
15										o								1	
16																		0	
17																		0	
18											o							1	
19												x--o						2	
20													x					1	
21																		0	
22																x		1	
23																	x	1	
24																		0	
25																		x	1
26																			0
27																			0
		2	3	3	2	4	2	4	1	1	2	4	1	1	1	2	2	2	

2. ábra

Figyeljük meg, ahogy kirajzolódtak az elemzett szövegrészlet összetartó kapcsolatok! Valójában a szöveg elemzése „majdnem” teljes, pusztán [k08] és [k09] kommunikációs egységek nincsenek asszociatív kapcsolatban a többi kommunikációs egységgel. Mielőtt megmutatnánk, hogy egy, a kiterjesztett és bővített asszociációkat, valamint a kommentár egységeket is tartalmazó kapcsolati mátrixszal a szöveg összefüggővé tehető, kövessük végig az elemzés folyamatát részletesen, hogy a mátrix által kimutatott összefüggések érthetőek legyenek.

Célunk tehát egy asszociációs lánc felépítése, a [k07] kommunikációs egységből kiindulva, és eljutva a szövegből egyenlőre „kilógó” [k08] és [k09] kommunikációs egységekhez.

Az asszociációs lánc például a következő lehet:

$$[k07] = [!i10] [=r06]/t3,kij (i06)[=i12]&(i05)[=i13]&[=i14]$$

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

aki (=János)[i10]
tanúskodik[i03][=r06]
Isten[i06]^Igéjé(i06)[=i12]ről
és Jézus^Krisztus[i05]^tanúságtételé(i05)[=i13]ről:
mindenről (=minden dologról),^amit^(János[i10])^látott[=i14].

1. típusú (közvetlen) asszociáció: [i10]/[k07] -> [i10]/[c08]
[c08] = [!i10] [=r08]/t3,kij [i14] + [i01]
(János leírta a Jelenések Könyvében mindazt, amit látott)

3. típusú (bővített) asszociáció: [i01]/[c08] -> [i16]/[c13]
[c13] = [!i16] [!r13]/t3,kij. + [i01]
(a Jelenések Könyvében levő prófétai szavak meg vannak írva a Jelenések Könyvében)

2. típusú (kiterjesztett) asszociáció: [i16]/[c13] -> [i15]/[c09],[c10]
[c09] = [!i15] [=!r10]/t4,kij (i01)[=i16]
[c10] = [!i15] [=!r11]/t4,kij [i16]
(‘i15’ olyan embert jelent, aki olvassa és hallgatja a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakat)

1. típusú (közvetlen) asszociáció: [i15]/[c09],[c10] -> [i15]/[k08]
[k08] = [=!i15] [=r09]/t4,kij. + [k09]
Boldog[i15][=r09],
aki[=i15]^olvassa^és^aki^hallgatja^
ezeket^a^(Jelenések Könyvé[i01]ben levő)^prófétai^szavakat(i01)[=i16],^
és^meg^is^tartja,^
ami[=i17]^bennük[i16]^meg^van^írva,
mert[k09]

1. típusú (közvetlen) asszociáció: [i15]/[k08] -> [i15]/[c11]
[c11] = [!i15] [=!r12]/t4,kij [=i17]
(‘i15’ olyan embert jelent, aki megtartja azokat a dolgokat, amik a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakban meg vannak írva)

3. típusú (bővített) asszociáció: [i17]/[c11] -> [i14]/[c17]
[c17] = [!i14] B [i17]
(mindaz, amit János látott, része azoknak a dolgoknak, amik meg vannak írva a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakban)

2. típusú (kiterjesztett) asszociáció: [i14]/[c17] -> [i07]/[c06]
[c06] = [!i07] B [i14]

(minden esemény, aminek csakhamar be kell következnie, része annak, amit János látott)

2. típusú (kiterjesztett) asszociáció: [i07]/[c06] -> [i18]/[c18]

[c18] = [i07] [=!r15]/t5,kij. + [!i18]

('i18' azt az időt jelenti, amikor azok az események, amiknek a jövődőlés szerint csakhamar be kell következnie, bekövetkeznek)

1. típusú (közvetlen) asszociáció: [i18]/[c18] -> [i18]/[k09]

[k09] = [=!i18] [=r14].

az^idő[=i18]^(amikor a megjövendölt események[i07] bekövetkeznek) közel van[i18][=r14].

Nézzük ezek után, hogyan szemléltethető mindez egy kapcsolati mátrix segítségével. A minimális asszociációs mátrixban csak az itt felépített asszociációs láncnak megfelelő kapcsolatokat tüntettük fel, míg a teljes asszociációs mátrixban a teljes elemzés „kapcsolati térképe” megjelenik. A mátrixok első sorában a k, ill. c betűk a kommunikációs, ill. kommentár egységekre utalnak (tehát pl. 17c a [c17] kommentár egységet jelenti). A cellákban alkalmazott betűk jelentése:

o: kommunikációs egység bázis koreferencia-indexe

x: kommunikációs egység (nem bázis) koreferencia-indexe

O: kommentár egység bázis koreferencia-indexe

X: kommentár egység (nem bázis) koreferencia-indexe

k: kommunikációs egység bázis koreferencia-indexével kapcsolatban levő koreferencia-index (kiterjesztett asszociációs pont)

b: kommunikációs egység (nem bázis) koreferencia-indexével kapcsolatban levő koreferencia-index (bővített asszociációs pont)

K: kommentár egység bázis koreferencia-indexével kapcsolatban levő koreferencia-index (kiterjesztett asszociációs pont)

B: kommentár egység (nem bázis) koreferencia-indexével kapcsolatban levő koreferencia-index (bővített asszociációs pont)

Az áttekinthetőség kedvéért kötőjelekkel (-) feltüntettük a legfontosabb asszociatív kapcsolatokat mindkét mátrixban. A feltüntetett mátrixokban a [k09] és [k10] kommentár egységeket elválasztó vonal az elemzett szövegrészlet két bekezdését (Bevezetés: Jel 1:1-3, és Címzés: Jel 1:4-5) választja el. (ld. a 3. és 4. ábrákat!)

MINIMÁLIS ASSZOCIÁCIÓS MÁTRIX

	1k	2k	3k	4k	5k	6k	7k	8c	13c	9c	10c	8k	11c	17c	6c	18c	9k	10k	11k	12k	13k	14k	15k	16k	17k		
1		o	k			b	k	k	X	X	B	B			B	B				k							
2		x	-	o	k	k	x								B	B				b				k	k	k	
3						b	k	k	K											k							
4		k						b	B	B													K	B			
5		b	x	-	o	-	o	x	b	b										b	x	-	o	-	o	-	o
6		b	x			b		b												b	x	-	o	-	o	-	o
7			b	x	k	b	k	k	K											k	b			k	k	k	
8			b	x	k	b	b													k	b			k	k	k	
9			b	k	x	-	o													b				k	k	k	
10					b	x	-	o	-	o	-	O															
11			b	k	k	b	x	k	K											k	b			k	k	k	
12			b			b	k	x	K											k	b	k	k	k			
13			b	k	k	b	k	x	K											k	b			k	k	k	
14				b		b	k	x	X											k	b			k	k	k	
15																											
16		k																									
17		k																									
18				b																							
19					b	k	k	K																			
20																											
21			b																								
22			b	k	k	b																					
23			b	k	k	b																					
24																											
25			b	k	k	b																					
26																											
27																											
		7	14	12	11	17	11	13	13	6	4	4	3	5	8	6	3	2		12	15	3	3	3	10	11	11

3. ábra

A koreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából

TELJES ASSZOCIÁCIÓS MÁTRIX

	1k	2k	3k	1c	4k	5k	2c	6k	3c	7k	8c	7c	13c	9c	10c	8k	11c	12c	14c	15c	16c	17c	4c	5c	6c	18c	9k	10k	11k	12k	13k	14k	19c	15k	16k	17k		
1	o	k			b	B	k			k	X	K	X	B	B																							20
2	x	-	o	k		k	x					B	B									B	B															13
3					b	-	O	k		k	K	K													B	K												9
4	k					K				b	B	-	O	B								B	B	K	K		B											11
5	b	x	-	o	-	-	-	o	x		b	K	b																									13
6	b	x				b					b																											10
7		b	x	-	O	k	b	B	k														K	-	K	-	X	-	O	X	k							21
8		b	x			k	b			b	X																											10
9		b	k			x	-	o																														8
10					b	x	-	X	-	o	-	K	-	o	-	O	B						K	X	-	O	B											13
11		b	k		k	b	B	x	-	O	k	K												B	K													16
12		b			b	B	k			x	K													B	K													13
13		b	k		k	b	B	k			x	K												B	K													15
14			b	K		b	B	k			x	X	X													B	-	K	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
15														K	-	O	-	O	-	O	-	O	K	K	K	K	B											10
16	k													B	-	-	-	O	X	X	k	K	X	X	-	O	K	B										12
17	k									b	B	B	K	K	K	k	X	-	O	-	O	K	-	O	X	K		B										16
18			b	K																						B	K	-	O	-	o						6	
19						b	B	k		k	K													B	K													9
20																																						3
21		b																																				6
22		b	k		k	b																																8
23		b	k		k	b																																8
24																																						1
25		b	k		k	b																																8
26																																						0
27																																						1
		7	14	12	3	11	17	10	11	4	13	13	7	6	4	4	3	5	5	5	6	7	8	11	10	6	3	2	12	15	3	3	3	3	10	11	11	

4. ábra

3. Elméleti vonatkozások

Végezetül néhány megjegyzést szeretnénk fűzni a leírtak elméleti hátterének, ill. lehetséges kapcsolódási pontjainak felvázolása céljából.

A kommunikációs egységek koreferenciális elemzésével kapott index-reprezentációt (Ko&ind) pusztán (vagy legalábbis túlnyomórészt) szövegnyelvészeti eszközökkel kaptuk, így ezek együttese tekinthető az elemzett szöveg egy lehetséges szövegnyelvészeti modelljének. Ezt kiegészítve formalizált, tehát koreferenciális elemzésnek alávetett kommentárokkal (Co&ind reprezentáció), lényegében külső, a *világra vonatkozó* ismeretekkel egészítettük ki a modellt. Ez tehát az elemzett szöveg egy lehetséges szövegtani modelljének tekinthető.

A koreferenciaindex-háló adatszerkezete leginkább a szakértői rendszerekben alkalmazott *keretekhez* (frame-ek, lásd pl. BORGULYA 1995) hasonlít. Tartalmilag az egynyelvű vagy értelmező szótárakhoz (ill. lexikonokhoz, tezauruszokhoz, stb.) áll közel, és ilyen értelemben a kognitív pszichológia szemantikai háló(zat) fogalmának (lásd pl. EYSENCK 1997) egy lehetséges reprezentációjának is tekinthető.

Irodalomjegyzék

- Boda I. Károly—Porkoláb Judit: Nyelvi megformálások értelmezése számítógépes programmal (A Jelenések Könyve néhány részlete alapján). *Szemiotikai Szövegtan 12.* (1999). (Megjelenés alatt.)
- Borgulya I.: *Szakértői rendszerek, technikák és alkalmazások.* ComputerBooks, 1995.
- Eysenck, M. W.—Keane, M.T.: *Kognitív pszichológia. Hallgatói kézikönyv.* Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- Hornby, A. S.—Cowie, A. P. ed.: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.* Oxford University Press, 1980.
- Petőfi S. János: *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. (Officina Textologica I.)* (1998).

Melléklet

1. A koreferenciaindexek jegyzéke

- [i01] Szent János Apostol Jelenéseinek Könyve
- [i02] Jézus Krisztus kinyilatkoztatása
- [i03] Szent János Apostol
- [i04] Szent János Apostol jelenései
- [i05] Jézus Krisztus
- [i06] Isten
- [i07] minden esemény, aminek csakhamar be kell következnie
- [i08] Jézus Krisztus szolgálói
- [i09] Jézus Krisztus anyyala
- [i10] János
- [i11] Jézus Krisztus szolgálója
- [i12] Isten Igéje
- [i13] Jézus Krisztus tanúságtétele
- [i14] minden dolog, amit János látott
- [i15] (az az) ember, aki olvassa és aki hallgatja a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakat és meg is tartja, ami bennük meg van írva
- [i16] (a) Jelenések Könyvében levő prófétai szavak
- [i17] (azok a) dolgok, amik a Jelenések Könyvében levő prófétai szavakban meg vannak írva
- [i18] (az) idő, amikor a megjövendőlt események bekövetkeznek
- [i19] (a) hét ázsiai egyház
- [i20] (a) hét lélek, aki Isten trónja előtt áll
- [i21] Isten trónja
- [i22] a hűséges tanú
- [i23] a halottak elsőszülötte
- [i24] a halottak
- [i25] a föld királyainak fejedelme
- [i26] a föld
- [i27] a föld királyai

2. A relációs indexek jegyzéke

- [r01] vki(a) kinyilatkoztatást(t) ad/tesz(R) vkinek(v) vmiért(w)
- [r02] vki(a) megmutat(R) vmit(t) vkinek(v)
- [r03] vmi(a) bekövetkezik/megtörténik(R)
- [r04] vki(a) elküld(R) vkit(t) vkihez(v)
- [r05] vki(a) tudtul ad/tudat(R) vmit(t) vkinek(v) vhogyan(w)
- [r06] vki(a) tanúskodik(R) vmiről(t)
- [r07] vki(a) lát(R) vmit(t)

- [r08] vki(a) ír(R) vmit(t) vkinek(v) vhol(w)
[r09] vki(a) boldog/áldott(R)
[r10] vki(a) olvas(R) vmit(t)
[r11] vki(a) hallgat(R) vmit(t)
[r12] vki(a) megtart/megszívvel(R) vmit(t)
[r13] vmi(a) meg/le van írva(R) vhol(v)
[r14] vmi(a) (időben) közel van(R)
[r15] vmi(a) bekövetkezik(R) vmikor(v)
[r16] kegyelem és békesség legyen(a-r) vkinek(v) vkitől(w)
[r17] vki(a) áll(R) vhol(v)
[r18] Isten(a) van(R)
[r19] Isten(a) volt(R)
[r20] Isten(a) eljön(R)

3. A szövegmondatok index-reprezentációja

- [K01] = [k01]&[k02]&[k03]
[K02] = [k04]&[k05]&[k06]&[k07]
[K03] = [k08]&[k09]
[K04] = [k10]
[K05] = [k11]&[k12]&[k13]&[k14]&[k15]

4. A kommunikációs egységek index-reprezentációja (Ko/&ind reprezentáció)

- [k01] = (=i03)(=i04)[=!i01] B (=i05)[=i02]
[k02] = [=i06] [=r01]/t0,kij [!i02] + [i05],[k03]
[k03] = [!i05] [=r02]/t1,felsz [=i07] + (i05)[=i08]
[k04] = [!i05] [=r04]/t1,kij (i05)[=i09]
[k05] = [i05] [=r05]/t1,kij [i02] + [=i10],[!i09]
[k06] = [!i10] B (i05)[=i11]
[k07] = [!i10] [=r06]/t3,kij (i06)[=i12]&(i05)[=i13]&[=i14]
[k08] = [=!i15] [=r09]/t4,kij. + [k09]
[k09] = [=!i18] [=r14].
[k10] = [!i10] [r08]/t3,kij [k11] + [=i19]
[k11] = .[=r16]/t4,felsz. + [!i19],[i06]&[=i20]&[i05]
[k12] = [!i06] [=!r18]/t3,kij.
[k13] = [!i06] [=!r19]/t0,kij.
[k14] = [!i06] [=!r20]/t5,kij.
[k15] = [!i05] U [=i22]
[k16] = [!i05] U (=i24)[=i23]
[k17] = [!i05] U (=i26)(=i27)[=i25]

5. A kommentár egységek index-reprezentációja (Co/&ind reprezentáció)

[c01] = [!i07] [=!r03]/t5,kell.
[c02] = [!i03] U [i10]
[c03] = [!i11] B* [i08]
[c04] = [i10] [=!r07]/t2,kij [!i14]
[c05] = [!i10] [=r07]/t2,kij [i07]
[c06] = [!i07] B [i14]
[c07] = [!i04] U [i14]
[c08] = [!i10] [=r08]/t3,kij [i14] + [i01]
[c09] = [!i15] [=!r10]/t4,kij (i01)[=i16]
[c10] = [!i15] [=!r11]/t4,kij [i16]
[c11] = [!i15] [=!r12]/t4,kij [=i17]
[c12] = [!i17] [=!r13]/t3,kij. + [i16]
[c13] = [!i16] [!r13]/t3,kij. + [i01]
[c14] = .[!r08]/t3,kij [!i17] + [i16]
[c15] = .[!r08]/t3,kij [!i16] + [i01]
[c16] = .[!r08]/t3,kij [!i17] + [i01]
[c17] = [!i14] B [i17]
[c18] = [i07] [=!r15]/t5,kij. + [!i18]
[c19] = [!i20] [=!r17]/t4,kij. (i06)[=i21]

7.

A 'referencia' és 'koreferencia' problémája Frege nyelvfilozófiájában

KERTÉSZ ANDRÁS

1. Bevezetés¹

A dolgozatban a következő kérdésre kívánunk választ kapni:²

(K1) Melyek a 'koreferencia' problémájának nyelvfilozófiai gyökerei?

A 'koreferencia' kategóriája a 'referencia' kategóriájára épül, így az előbbi az utóbbi nélkül nem értelmezhető. A 'referencia' kategóriája pedig elválaszthatatlan a 'jelentés' fogalmától: következésképpen a 'jelentés' nyelvfilozófiai problémájának felvetésétől kell eljutnunk a 'referencia' fogalmán át a 'koreferencia' problémakörének nyelvfilozófiai forrásához.

De nem csupán e röviden vázolt fogalmi összefüggések miatt kell gondolatmenetünket a 'jelentés' fogalmánál kezdeni, hanem azért is, mert a huszadik századi nyelvfilozófia történetének központi, meg nem kerülhető, minden egyéb kérdéssel közvetve vagy közvetlenül összefüggő problémája az a kérdés, hogy **mi a 'jelentés'**.

Az e kérdésre adott, a nyelvfilozófia történetéből ismert válaszok mindegyikének lényege a 'jelentés' jelentésének specifikálása, azaz, a 'jelentés' kifejezésnek egy adott nyelvfilozófiai koncepció háttérfeltevéseiből és kategóriarendszeréből levezethető értelmezése. Ezért a 'jelentés' kifejezés mindenkori 'jelentése' **kizárólag** e háttérfeltevések és kategóriák ismeretében, a mindenkori, egymástól gyakran igen lényegesen különböző, egymást cáfoló és egymásnak ellentmondó nyelvfilozófiai elméletek tükrében határozható meg. Következésképpen világosan meg kell különböztetnünk e kifejezés naív, explikálatlan használatát az egyes elméletekben explikált, elméletfüggő

¹A 'koreferencia' az *Officina Textologica* c. sorozat egyik központi kategóriája. E kategória azonban nem csupán a textológiában játszik lényeges szerepet, hanem meghatározó módon és mértékben járult hozzá a nyelvfilozófia történetéhez is. Bár a 'koreferencia' mint textológiai és mint nyelvfilozófiai kategória **különböző** problémakört takar, a jelen írást az a felismerés motiválja, hogy az előbbi megértéséhez az utóbbi ismerete **is** szükséges.

²A tárgynyelvi értelemben használt kifejezéseket kurzív, a tartalmi kiemeléseket félkövér szedéssel jelölöm.

terminusként alkalmazott használatától. Ily módon a '*jelentés*' kifejezés története nem egyéb, mint olyan értelmezések sorozata, melyek célja, hogy e naiv, hétköznapi értelemben használt kategória tartalmát különböző nyelvfilozófiai rendszerekre vetítve rögzítsék. Feladatmeghatározásunk tehát további pontosításra szorul: nem elég azt kérdeznünk, hogy mi a '*jelentés*' jelentése, sokkal inkább úgy kell a kérdést feltennünk, hogy mi a '*jelentés*' jelentése egy vagy több **bizonyos**, jól meghatározott nyelvfilozófiai elméleten belül.

A '*jelentés*' fogalmának egy explicit nyelvfilozófiai rendszer eszközeivel történő értelmezésére az első olyan kísérletet, amely a XX. századi analitikus filozófia, nyelvfilozófia és logika megalapozásának tekinthető, Gottlob Frege hajtotta végre. Amennyiben tehát (K1) értelmében a '*koreferencia*' problémakörének nyelvfilozófiai gyökereire vagyunk kíváncsiak, és amennyiben a fenti megfontolások tükrében e gyökerekhez akkor juthatunk el, ha felvetjük a kifejezések '*jelentésének*' problémáját, feladatunkat a következő kérdésre kell visszavezetnünk:

(K2) Mi a '*jelentés*' jelentése Frege nyelvfilozófiájában?³

A dolgozat a (K2) kérdésre olyan választ kíván adni, amely a következő szempontokat tükrözi:

- (a) A dolgozat a (K2) kérdésre adott válaszból vezeti le a (K1) kérdésre adható választ, anélkül azonban, hogy igényt tartana Frege munkássága egészének részletes bemutatására;
- (b) Igyekszik mondandóját úgy kifejtetni, hogy az nyelvfilozófiai és logikai háttérismeretek nélkül is követhető legyen;
- (c) Ugyanakkor el kívánja kerülni, hogy (a) és (b) elvtelen kompromisszumokhoz vezessen, ezért arra törekszik, hogy Fregenek a '*jelentés*' és a '*koreferencia*' problémájával kapcsolatos álláspontját munkásságának lényegéből, a szimbolikus logika eszköztárának

³Akkor, amikor a jelen dolgozatban választ keresünk e kérdésre, nem teszünk egyebet, mint felvázoljuk a '*jelentés*' kategóriájának azon speciális értelmezését, amely Frege nyelvfilozófiájának fogalomrendszeréből és háttérfeltevéseiből következik. Mint említettük, e speciális, elméletfüggő értelmezést, amelyet a '*jelentés*' szó hétköznapi értelmének egy bizonyos irányba történő pontosítása révén kapunk, el kell választanunk attól a hétköznapi nyelvhasználatától, amely a pontosítás kiindulópontja. Ennek érdekében az utóbbit aposztrófokkal kívánjuk jelölni. E konvenció szerint a továbbiakban minden aposztrófok között szereplő kifejezést naiv, hétköznapi, nem-tudományos értelemben használunk. Az azonos hangalakú kifejezések egy adott elméleten belüli explikációját egy, az elméletre utaló alsó indexszel jelöljük: míg pl. a '*jelentés*' e szó naiv használatára utal, a *jelentés_F* annak fregei explikációját jelöli.

megalkotásából eredeztetve, ez utóbbit az előbbtől el nem választva tárja fel.⁴

2. Háttérfeltevések

Frege munkásságának egyik legjelentősebb eleme a mai értelemben vett szimbolikus logika alapjainak kidolgozása és ezzel egy olyan fogalmi háttér létrehozása, amely lehetővé tette filozófiai problémáknak logikai és nyelvi elemzések révén történő kezelését, ennek eredményeképpen pedig számottevő mértékben elősegítette a XX. századi analitikus filozófia kibontakozását. Mivel a 'jelentés' — és vele összefüggésben a 'referencia' és 'koreferencia' — problémája az analitikus filozófia kérdésvetéseinek paradigmatis példája, (K2) alatti specifikációja pedig Frege nézeteinek egyik fontos, ugyanakkor logikai rendszerével szorosan összefüggő eleme, megértése a szimbolikus logikai kiindulópont ismerete nélkül nem lehetséges. Ezért, bár terjedelmi okokból a szimbolikus logika kimerítő bemutatására természetesen nem vállalkozhatunk, legalább vázlatosan rögzítenünk kell azokat a támpontokat, amelyek ismerete a későbbi okfejtések megértésének feltétele.

(I) **A logikai következtetés.** A logika tárgya a helyes következtetés.⁵ Egy következtetés alapvetően három elemből áll: a premissák halmazából, a

⁴Ezen írásnak nem lehet célja az egyre szaporodó és nagy számuk miatt hovatovább áttekinthetetlenül váló Frege-interpretációk rendszerezése. Ugyancsak nem célja Frege műveinek filológiai természetű ismertetése. A feladat Frege gondolatrendszerének egy lehetséges **rekonstrukciója** (a tudományfilozófiából ismert ún. 'racionális rekonstrukció' módszerét alkalmazva), mely legalább két kívánalomnak tesz eleget: egyrészt Frege gondolatrendszerét a mai szimbolikus logika fogalom- és eszköztára segítségével interpretálja, másrészt a 'referencia' és a 'koreferencia' problematikája köré épül fel. Az a rekonstrukció, amelyet itt bemutatok, és amelynek keretében a 'koreferencia' problémakörét tárgyalom, sokat merít Miller (1998)-ból valamint Ruzsa—Máté (1997)-ből. Egyéb Frege-interpretációkra mindössze az értelmezési lehetőségek sokféleségének érzékeltetése céljából utalok majd az érvelés egyes pontjain, anélkül, hogy teljességre törekednék. A legújabb munkák közül érdemes felhívni az olvasó figyelmét Mayer (1996)-ra és Blume—Demmering (1998)-ra; az előbbi Frege életművének kor- és szellemtörténeti keretbe ágyazott olvasmányos áttekintése, az utóbbi pedig századunk nyelvfilozófia-történetének egésze alapján értékeli Frege munkásságát.

⁵A logikai következtetés elméletét Frege elsősorban **Fogalomírás** c. művében fektette le. Feladatmeghatározásának kiindulópontja az aritmetika logikai megalapozására való törekvés volt, és ebből a kiindulópontból jutott el a természetes nyelvi kifejezések 'elégtelenségének' felismerésén át a logikai következtetés mibenlétének vizsgálatához. E lépéseket a következőképpen foglalja össze:

„Amikor azt a kérdést tettem fel magamnak, hogy az aritmetikai ítéletek melyik típusba tartoznak [...], először azt kellett megvizsgálnom, hogy mennyire lehet jutni pusztán következtetéssel az aritmetikában, csakis a gondolkodás minden

konklúzióból, valamint a premisszák és a konklúzió közötti relációból. Az olyan következtetéseket nevezzük logikailag helyesnek, amelyekben a premisszák igazsága garantálja a konklúzió igazságát. Például helyes következtetés az alábbi:

- (1) Premisszák: (a) Ha Edit megtanulja a nyelvfilozófiát, nyelvész lesz.
(b) Edit megtanulja a nyelvfilozófiát.
-
- Konklúzió: Edit nyelvész lesz.

A logika legfőbb feladata az, hogy az állításokat lefordítsa egy olyan, pontosan meghatározott **szimbólumok** rendszerével azonos **logikai nyelvre**, melynek segítségével eldönthető egy adott következtetésről, hogy helyes-e vagy sem.

(II) Az állításlogika. Frege 'fogalomírása' olyan mesterséges nyelvnek tekintendő, amely lehetővé teszi a logikai következtetések szerkezetének 'egzakt'⁶ ábrázolását.⁷ A következtetésekben szereplő állítások szerkezete olyan

különösség fölé emelkedett törvényeire támaszkodva. Eljárásom az volt, hogy először megkíséreltem a sorozaton belüli elrendezettség fogalmát a **logikai** következtetésre visszavezetni, hogy innen a számfogalomhoz léphessek tovább. Hogy itt ne furakodjék be észrevétlenül valami szemléletes, azt teljesen a következtetési láncok hézagtalanságának kellett biztosítania. Miközben ezt a követelményt a legszigorúbban kielégíteni igyekeztem, akadályba ütköztem a nyelv elégtelenségében, amely, a kifejezés minden adódó nehézsége mellett, annál kevésbé engedte elérnem azt a szabatosítást, amelyet célom megkívánt, minél bonyolultabbá váltak az összefüggések. Ebből a szükségletből keletkezett a **Fogalomírás** gondolata. E fogalomírás tehát először is arra szolgál, hogy egy következtetési lánc helyességét a legbiztosabb módon ellenőrizzük és minden észrevétlen belopódzó előfeltevést kimutassunk, miáltal az utóbbiak eredetük szerint megvizsgálhatókká válnak. Ezért minden olyan dolognak a kifejezésétől eltekintünk, amelynek a következtetés szempontjából nincs jelentősége." (Frege 1980: 18.; aláhúzás tőlem, K.A.)

⁶Az 'egzaktság' fogalmán kalkulizálhatóságot szokás érteni; Frege fogalomírása ebben az értelemben véve 'egzakt'. Vö. a (IV) pontot.

⁷E logikai nyelv és a természetes nyelv viszonyát Frege így jellemzi:

„Fogalomírásomnak az élet nyelvéhez való viszonyát, úgy vélem, azzal világíthatom meg a legjobban, ha a mikroszkópnak a szemhez való viszonyával vetem össze. Utóbbi, alkalmazhatóságának terjedelme és azon mozgékonyasága révén, mellyel a legkülönbözőbb körülményekhez alkalmazkodni képes, nagy

elemekből áll, amelyek két fő osztályba sorolhatók. Az egyik osztályt azon **logikai szavak** alkotják, amelyek jelentését változatlanak — azaz **konstansnak** — tekintjük, és amelyek valamelyike minden következtetésben előfordul. E szavak mindenekelőtt a *nem, és, vagy, ha ... akkor, akkor és csak akkor, ha*. A logikai konstansokat a fenti felsorolás sorrendjében a \sim , $\&$, \vee , \supset , \Leftrightarrow szimbólumokkal jelöljük.

A másik osztályba a **nem-logikai kifejezések** tartoznak, így pl. azok, amelyekkel **elemi állításokat** jelölünk.⁸ A következtetések premisszái és konklúziói egyaránt állítások, és ezeket az állításokat az *A, B, C* stb. **állításváltókkal** szimbolizáljuk. Az (1) alatt említett következtetés a következőképpen formalizálható:

főlényben van a mikroszkóppal szemben. Optikai készülékként tekintve persze sok fogyatékossgot mutat, amelyek csak a szellemi élettel való benső kapcsolata következtében maradnak rendszerint figyelmen kívül. Amikor azonban tudományos célok nagy követelményeket támasztanak a megkülönböztetés élességével szemben, a szem elégtelennek bizonyul. A mikroszkóp viszont ilyen célokra a legtökéletesebben megfelel, de éppen ezáltal minden másra hasznavehetetlen.” (Frege 1980: 19.)

⁸Vegyük a következő példát:

Edít szereti a nyelvfilozófiát.

Ez egy olyan **mondat**, amely kifejez egy **állítás**t. A logika egységei nem a mondatok, mint állítások lehetséges természetes nyelvi kifejezői, hanem az állítások. Ezért a nem-logikai kifejezések nem mondatokat, hanem állításokat jelölnek. Ennek megfelelően a továbbiakban vizsgálatunk tárgyának következetesen állításokat és nem mondatokat tekintünk. Az *elemi állítások* olyan állítások, amelyek maguk nem bonthatók állításokra.

(2)	Premisszák:	(a)	$A \supset B$
		(b)	A
		<hr/>	
	Konklúzió:		B

A csak logikai konstansokat és állításváltozókat tartalmazó logikai nyelvet **állításlogikának** nevezzük.

(III) A predikátumlogika. Ugyanakkor nem minden következtetés szerkezete írható le az imént bevezetett logikai konstansok és állításokat jelölő változók segítségével. Például:

(3)	Premisszák:	(a)	Minden nyelvész okos.
		(b)	Edit nyelvész.
		<hr/>	
	Konklúzió:		Edit okos.

Ha megpróbáljuk ezt a következtetést az állításlogika nyelvére lefordítani, azt tapasztaljuk, hogy a premisszák és a konklúzió közötti összefüggés homályban marad, ezért nem tudjuk eldönteni, hogy a következtetés helyes-e vagy sem:

(4)	Premisszák:	(a)	A
		(b)	B
		<hr/>	
	Konklúzió:		C

Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a következtetés helyessége vagy helytelensége a premisszákban és a konklúzióban szereplő állítások **belső szerkezetétől** függ, melyet azonban az állításváltozók nem tükröznek. Így pl. *Edit* mind a (4)(b) premisszában, mind a konklúzióban szerepel, de ezt a tényt logikai nyelvünk nem tudja kifejezni, mivel az előbbit egyszerűen B -vel, az utóbbit C -vel jelöli. Frege a problémát úgy oldotta meg, hogy az állításokat két elemre, **predikátumokra** és **individuumnevekre** bontotta.⁹ A továbbiakban a predikátumokat E, F, G, H stb.-vel, az individuumneveket m, n, o stb.-vel jelöljük. Az előző következtetésben A, B, C -vel jelölt állítások a következőképpen bonthatók fel és jelölhetőek:

⁹Frege a *tulajdonnév* kifejezést használja, amely helyett azonban a modern logika az *individuumnév* kifejezést vezette be. Vö. többek között Ruzsa Imre kommentárját:

„Frege a tárgyak neveit *tulajdonnevekként* aposztrofálja; helyesebb lenne az *individuumnév* kifejezés, azzal, hogy egy individuumnév lehet *tulajdonnév* [...]”

A 'referencia' és 'koreferencia' problémája Frege nyelvfilozófiájában

- (5) m: Edit
F: nyelvész
G: okos

E jelölés alkalmazásával a (b) premisszát az Fm , a konklúziót pedig a Gm kifejezéssel fordíthatjuk le kibővített logikai nyelvünkre. Az (a) premissza problematikus, mivel egyrészt többféleképpen bontható részekre, másrészt olyan kifejezést is tartalmaz, amely nem tekinthető sem predikátumnak, sem individuumnévnek: ez a *minden* szó. Frege javaslata az, hogy ezt az állítást a következőképpen analizáljuk:

- (6) Minden objektum olyan, hogy ha ez az objektum F , akkor ez az objektum G .

Az objektum szót az x , y , z stb. individuumváltozók valamelyikével helyettesíthetjük; ekkor a következőt kapjuk:

- (7) Minden x olyan, hogy ha $x F$, akkor $x G$.

azaz, alkalmazva a már korábban bevezetett jelöléseket:

- (8) Minden x olyan, hogy $Fx \supset Gx$.

Tehát már csupán a *minden x olyan, hogy* kifejezést kell lefordítani a logikai nyelvre ahhoz, hogy megkapjuk a (4) számú következtetés (a) premisszájának és ennek következményeként konklúziójának logikai szerkezetét. E kifejezést **univerzális kvantornak** szokás nevezni és $(\forall x)$ -el jelölni. Ha az ily módon elemzett premisszákat és konklúziót beillesztjük a (4) következtetésben szereplő állításváltozók helyére, a következőt kapjuk:

vagy *leírás* (deskripció) [...]. Pl. „3” tulajdonnév, viszont „a legkisebb páratlan törzsszám” leírás.” (Frege 1980: 117.)

Miután a magyar logikai terminológia ennek megfelelően alakult ki, és miután a jelen írás egyik alap gondolata az, hogy egyrészt Frege-nek a 'koreferencia' problémájára vonatkozó nézetei az aritmetika logikai megalapozását célzó logikai rendszeréből vezethetők le, másrészt nem filológiai hűségre, hanem Frege gondolatrendszerének a modern logika fényében történő rekonstrukciójára törekszünk, átvesszük e szóhasználatot. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fregei értelemben vett '*tulajdonnevekkel*' kapcsolatban alakult ki századunk analitikus nyelvfilozófiájának egyik legkiterjedtebb és legmélyebb vitája. Vö. pl. Wolf (1985).

- (9) (a) $(\forall x)(Fx \supset Gx)$
(b) Fm
-
- Gm

Ezáltal világossá válik a premisszák és a konklúzió közötti viszony és láthatjuk, hogy a következtetés helyes: amennyiben (9)(a) és (b) egyaránt igaz, a konklúzió is igaz.

Létezik azonban a kvantoroknak egy másik fajtája is, amelyet **egzisztenciális kvantornak** nevezünk és $(\exists x)$ -el jelölünk. Az egzisztenciális kvantor olyan kifejezéseket jelöl, amelyek objektumok létezését fejezik ki. Egzisztenciális kvantor szerepel pl. az alábbi következtetés első premisszájában:

- (10) Premissza: Van olyan, aki nyelvész és nyelvfilozófus.
-
- Konklúzió: Van olyan, aki nyelvész.

A logikai fordítás (ahol $F = nyelvész$, $G = nyelvfilozófus$)

- (11) Premissza: $(\exists x)(Fx \ \& \ Gx)$
-
- Konklúzió $(\exists x)(Fx)$

Ha az állításlogika nyelvét kiegészítjük az individuumkifejezésekkel,¹⁰ a predikátumkifejezésekkel¹¹ és a kvantorokkal, a **predikátumlogikát** kapjuk.¹²

(IV) Szintaxis. Láttuk, hogy a logika tárgya a helyes következtetés és azt is, hogy a helyes következtetésről a logika akkor tud beszélni, ha bevezet egy olyan nyelvet, amelynek segítségével a logikai következtetések szerkezetét elemezheti. Az állítás- és predikátumlogika eddig nagyon leegyszerűsítve bemutatott eszköztárában kétféleképpen jellemeztük az állításokat: egyrészt **igaznak vagy hamisnak** minősítettük őket, másrészt meghatároztuk, hogy milyen a **formájuk**. A *helyes következtetés* kifejezést ennek megfelelően kétféleképpen értelmeztük: egyrészt *helyes következtetésen* azt értettük, hogy amennyiben a premisszák igazak, a konklúzió is **igaz**.

¹⁰Az individuumkifejezések felölelik az individuumneveket és az individuumváltozókat.

¹¹A predikátumkifejezések és az individuumkifejezések egyaránt nem-logikai kifejezések. A kvantorok a predikátumlogika logikai konstansaihoz tartoznak.

¹²A fregei predikátumlogika a = -vel jelölt azonosságot is magában foglalja, melyre azonban itt nem térünk ki.

Másrészt viszont azt, hogy amennyiben adott kifejezések egy bizonyos **formával** rendelkeznek, úgy ebből egyéb kifejezések formája is levezethető. Felmerül a kérdés, hogy a helyes logikai következtetés meghatározásához szükséges-e mindkét szempont egyidejű figyelembevétele, nem lehetséges-e a következményreláció olyan meghatározása, amelyhez nincs szükség az *igazság* fogalmára, azaz, amely megadható **kizárólag a kifejezések formája** alapján. Más szóval — még egyszerűbben fogalmazva — lehetséges-e az, hogy valaki, akinek semmilyen előzetes ismerete nincs arról, hogy a logikai nyelv egyes elemeit milyen objektumok jelölésére vezettük be, el tudja-e dönteni bármely tetszőleges kifejezésről minden kétséget kizáróan azt, hogy logikai nyelvünk része-e vagy sem. Frege válasza erre a kérdésre egyértelműen *igen*; az igenlő válasz eredménye pedig a logikai nyelv **szintaxisának** kidolgozása és ezzel együtt a szintaktikai következményreláció meghatározása.

Egy logikai nyelv szintaxisa alapvetően két részből áll. Egyrészt a **szókincsből** — az állításlogika esetében pl. a szókincs a logikai konstansok $\{\sim, \&, \vee, \supset, \Leftrightarrow\}$ halmazára és az állításváltozók $\{A, B, C, \dots\}$ halmazára bontható, a predikátumlogikában pedig e két részhalmaz kiegészül a kvantorokkal, a predikátumkifejezésekkel és az individuumkifejezésekkel. Másrészt olyan **szabályok** halmazából, amelyek alapján ebből az alapszókincsből további **kifejezéseket** (a szabályokat követő, más szóval **jólformált kifejezéseket**) vezethetünk le. A szókincs és a szintaktikai levezetési szabályok felsorolása adja meg a szintaktikai következményreláció meghatározását. Az állításlogikában pl. a következő szintaktikai szabályok vannak:

- (12) (a) Minden állításváltozó jólformált.
(b) Ha A jólformált, $\sim A$ is jólformált.
(c) Ha A és B jólformált, $A \supset B$ is jólformált.
(d) Ha A és B jólformált, $A \& B$ is jólformált.
(e) Ha A és B jólformált, $A \vee B$ is jólformált.
(f) Ha A és B jólformált, $A \Leftrightarrow B$ is jólformált.
(g) Egyetlen olyan kifejezés sem jólformált, amely (a)-(f) alapján nem jólformált.

E szabályok alkalmazásával jólformált kifejezéseket **vezethetünk le**. Levezethetjük például az $(A \supset B) \& C$ jólformált kifejezést, mégpedig **anélkül, hogy tudnánk, alkotórészeik mit 'jelentenek'**. (a) szerint a kifejezésben szereplő állításváltozók jólformáltak. (c) alapján $(A \supset B)$ is jólformált. Végül (d)-ből megkapjuk $(A \supset B) \& C$ jólformáltságát.

Az (a)-(g)-hez hasonló módon sorolhatjuk fel a predikátumlogika szintaktikai szabályait is — a részletek ismertetésétől itt eltekinthetünk. A lényeg a következőképpen foglalható össze:

- (i) Frege-nek sikerült a kijelentés- és predikátumlogikát **kalkülizálnia**, ami azt jelenti, hogy a fent illusztrált módon kidolgozott egy szintaxist, mely alkalmas a szintaktikai következményreláció meghatározására.¹³
- (ii) Frege bevezette a következő **szintaktikai kategóriákat** logikai nyelvbe: individuumnevek, predikátumkifejezések, elemi állítások, logikai konstansok és kvantorok.

(V) Szemantika. Bár az előző pontban a kifejezések formájának vizsgálatánál eltekintettünk mindattól, amit 'jelentésüknek' vélhetnénk¹⁴, nem vitás, hogy 'jelentenek' valamit. A **szemantika** — a szintaxistól eltérően — a kifejezések és e kifejezéseken kívül álló jelenségek viszonyát vizsgálja. Fordítsuk most meg az előző pontban feltett kérdést: meghatározható-e a szemantikai következményreláció a kifejezések formájának ismerete nélkül? Természetesen nem, mivel a kifejezések formája előfeltétele annak, hogy 'jelenthessenek' valamit; ezért a szintaxis elsődleges a szemantikához képest.

Nézzük meg tehát újra, ezúttal más szempontból, a helyes következtetések szerkezetét. Milyen összefüggés áll fenn a helyes következtetés szerkezete és a szemantika között? A következtetések állításokból állnak, és a következtetés

¹³Vö. a kalkulus fogalmának következő jellemzését:

„A szintaktikai felépítésű logikai rendszereket *logikai kalkulusnak* szokás nevezni. Általánosan fogalmazva: **Egy logikai kalkulus nem más, mint egy formalizált nyelv vagy nyelvcsalád grammatikájának leírása, kiegészítve a szintaktikai következményreláció (tisztán szintaktikai) definíciójával.**”
(Ruzsa—Máté 1997: 127.; kiemelés az eredetiben)

¹⁴Bár a szintaxis a szemantikától függetlenül kidolgozható, Frege szintaxisát szemantikailag is motiválja, anélkül azonban, hogy a szintaxishoz hasonló rendszerességgel építette volna fel szemantikáját. A logikában a szemantikai rendszerek kidolgozása később következett be.

akkor lesz helyes, ha a premisszákat alkotó állítások igazsága esetén garantálható a konklúzió igazsága. Egy állítás igazsága vagy hamissága pedig egyértelműen az állítás és azon jelenségek viszonyát határozza meg, amelyekre az állítás vonatkozik: ha az állítás tartalma megfelel annak, 'ami van', az állítás igaz lesz; ha nem, akkor hamis. Azaz, a helyes következtetés feltételei nem egyebek, mint azok a feltételek, amelyek fennállása esetén igaz premisszákból igaz konklúzióhoz jutunk, az állítások igazságának vagy hamisságának kérdése pedig a szemantika hatókörébe tartozik. **A szemantikának tehát a helyes következtetést az állítások igazságértéke szempontjából kell vizsgálnia.**¹⁵

Tudjuk azonban, hogy az állítások nem felbonthatatlan egységek, hanem részekből, más szóval a (IV)(ii) pontban említett szintaktikai kategóriákból állnak. Felmerül a kérdés, hogy **mit kell értenünk ezen szintaktikai kategóriák szemantikáján, azaz, mi az, amit a kvantorok, a predikátumok vagy az individuumnevek 'jelentenek'**. Frege munkásságának egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású eleme az a válasz, amelyet erre a kérdésre adott: e válasz révén elsőként tett kísérletet arra, hogy a logika szintaktikai aspektusai mellett szemantikai problémákra is megoldást javasoljon — és ez a válasz lesz az, ami elvezet bennünket a 'referencia' és a 'koreferencia' fogalmának fregei értelmezéséhez. Mielőtt azonban a kérdésre választ adnánk, röviden be kell vezetnünk a függvény fogalmát.

(VI) Függvények. Első megközelítésben függvényen egy olyan f -el jelölt hozzárendelést értünk, amely egy X halmaz minden egyes x elemének megfelelteni egy Y halmaz egy, $f(x)$ -el jelölt elemét. Az X halmazt a függvény *értelmezési tartományának*, Y -nak az összes $f(x)$ elemből álló részhalmazát pedig a függvény *értékkészletének* szokás nevezni. Az értelmezési tartomány elemeit *argumentumnak* vagy *független változónak*, az értékkészlet elemeit pedig *függő változónak* is nevezzük.

A függvény fogalma a matematikából származik, és ennek megfelelően argumentumainak és függő változóinak számokat szokás tekinteni. Frege igen fontos alap gondolatainak egyike, melynek a kifejezések '*jelentésének*' kezelésében fontos szerepe lesz, az, hogy létezhetnek olyan függvények is, amelyek argumentumai és függő változói nem csupán számok, hanem **egyéb objektumok** is lehetnek.

(VII) Összefoglalás. Frege nyelvfilozófiájának logikai alapvetéseként a következő szempontokat emeltük ki:

- a modern szimbolikus logika eszköztárának egzakt kidolgozása az állításkalkulus és a predikátumkalkulus formájában;
- a szintaktikai következményreláció meghatározása;

¹⁵Az *Igaz* és a *Hamis* olyan absztrakt objektumok, amelyek állításokhoz rendelhetők.

- a szemantikai következményrelációknak az igazság fogalmával való összekapcsolása;
- a függvény fogalmának kiterjesztése.

3. A jelöllet

(K2)-vel jelzett kiinduló kérdésünk az volt, hogy mit ért Frege a kifejezések 'jelentésén'. Miután áttekintettük Frege logikai rendszerének néhány sarkalatos elemét, megkísérelhetjük levonni azokat a következtetéseket, amelyek a választ körvonalazhatják. Mindenekelőtt emlékeztetni kell arra, hogy a 'jelentés' kifejezés hétköznapi használatának egyik lehetséges szűkítése az, amit 'referenciának' szokás nevezni. Munkadefinícióként a következő meghatározást vezetjük be:

(R) *Referencián* azt az objektumot értjük, amelyre egy kifejezés vonatkozik.

Azt az alap gondolatot, hogy a kifejezések 'jelölnek' valamit, Frege a német *Bedeutung* szóval ragadja meg; a *Bedeutung* szót Frege nem köznyelvi értelemben, hanem olyan terminusként használja, amelynek tartalmát fent vázolt rendszerének háttérfeltevései és kategóriái határozzák meg. Annak érdekében, hogy a német *Bedeutung* szó hétköznapi értelmét el tudjuk különíteni fregei használatától, magyar fordításaként — Ruzsa Imre javaslatára — a *jelöllet* kifejezést használjuk.¹⁶ Megfogalmazhatjuk tehát a következő metatételt:¹⁷

¹⁶Mivel a *jelöllet* kifejezés a hétköznapi nyelvben nem létezik, hanem kizárólag a fregei *Bedeutung* magyar fordításaként, *terminus technicus*-ként használatos, eleve nem lehet aposztrófok közé tenni, a Fregére utaló alsó index pedig éppen ezért szükségtelen. Dummett (1973) a *szemantikai érték* fogalmát vezette be a *Bedeutung* explikálására.

¹⁷A továbbiakban (MT)-vel jelölöm azokat a metatételeket, amelyeket Frege nyelvfilozófiájának elemzése révén kapunk, és amelyek Frege nézeteire vonatkozó állításokat tartalmaznak; (FT)-vel jelölöm Frege tételeit, vagyis azokat a megállapításokat, amelyek explicit vagy implicit kifejtését Fregének tulajdonítjuk. Az (FT)-vel jelölt tételeknek a jelen rekonstrukcióval összefüggő, de attól egyes részletekben eltérő, az itt bemutatottnál teljesebb rendszeréhez vö. Miller (1998).

¹⁸Az *explikáció* egy hétköznapi értelemben vett, pontatlanul használt kifejezés helyettesítése egy pontosan körülhatárolt kifejezéssel. Mint arra Kutschera (1989: 145) rámutat, Frege az *explikáció* kifejezést mindössze egyszer használja, annak mibenlétére nem tér ki. Ez azonban nem befolyásolja azt a tényt, hogy Frege *jelöllet* fogalma nem egyéb, mint a 'referencia' kifejezés naiv használatának egyik lehetséges explikációja, melyet a 2. pontban vázolt fregei logikai rendszer ad meg. Az *explikáció* kategóriáját

(MT1) A kifejezések 'referenciáját' Frege *jelöletként* explikálja.¹⁸

Mit ért Frege *jelöleten*? A válasz egyértelműen összefügg korábban már ismerttetett szemantikájával:

(FT1) Egy kifejezés *jelöletén* azon tulajdonságát értjük, amely meghatározza azt, hogy az az állítás, amelyben e kifejezés előfordul, igaz-e vagy hamis.

Ezen általános megfogalmazásból kell következnie a válasznak arra a 2. (V) pontban felvetett, de ott nyitvahagyott kérdésre, hogy mit tekintünk különböző típusú kifejezések, azaz az **egyes** szintaktikai kategóriák jelöletének. Vegyük sorra őket.¹⁹

(FT1)-ből közvetlenül adódik az a felismerés, hogy az állításváltozókkal jelölt állítások jelölete azok igazságértéke. Minden elemi állítás két igazságértéket vehet fel, azaz minden elemi állításnak két lehetséges jelölete van: az Igaz vagy a Hamis. Tehát:

(FT2) Egy elemi állítás jelölete annak igazságértéke.

Láttuk azonban a (IV) pontban körvonalazott szintaktikai rendszerben, hogy az elemi állításokból adott szintaktikai szabályok alkalmazásával összetett állításokat képezhetünk: pl. az *A* és *B* elemi állításból levezethetjük az *A & B* összetett állítást. Hogyan kapjuk meg tehát az összetett állítások jelöletét, ha (FT2) adott? Frege válasza kézenfekvő:

(FT3) Az összetett állítások igazságértéke összetevőik igazságértékének függvénye.

egyébként Carnap vezette be szisztematikusan, bár a nyelv- és tudományfilozófia későbbi fejlődése során erősen vitatott módon. Vö. Carnap—Stegmüller (1959).

¹⁹A következő áttekintés természetesen nem léphet fel a teljesség igényével, csupán a legfontosabb szintaktikai kategóriákra tér ki; részletes elemzés található pl. Dummett (1973)-ban vagy Kellerwessel (1995)-ben.

E felismerés **általánosításaként** kapjuk meg Frege rendszerének egyik pillérét, a **kompozicionalitás elvét**,²⁰ mely nem csupán állításokra, hanem az állításokon túl egyéb szintaktikai kategóriáknak megfelelő **kifejezésekre** is kiterjed:

(FT4) **A kompozicionalitás elve:** Összetett kifejezések jelölete összetevőik jelöletének és összekapcsolásuk módjának függvénye.

A kompozicionalitás elvéből közvetlenül levezethető egy további általános elv. Ugyanis abból, hogy egy összetett kifejezés jelöletét összetevőinek jelölete határozza meg, az következik, hogy amennyiben az összetevők egyikét egy másik, azonos jelölettel rendelkező összetevővel helyettesítjük, a komplex kifejezés jelölete változatlan marad:

(FT5) Egy összetett kifejezés egyik összetevőjének helyettesítése egy annak jelöletével azonos jelölettel rendelkező kifejezéssel változatlanul hagyja az összetett kifejezés jelöletét.

Eddig két lépést tettünk. Egyrészt megvizsgáltuk egyetlen szintaktikai kategória — az állítás — jelöletét: (FT2) az elemi, (FT3) az összetett állítások jelöletét jellemzi. Másrészt (FT1), (FT4), (FT5) formájában megfogalmaztunk olyan általánosításokat, melyeknek **minden kifejezésre, azaz az elemi állítások mellett egyéb szintaktikai kategóriákra is vonatkoznuk kell**. Felmerül ezért a kérdés, hogy milyen módon határozhatjuk meg egyéb, az állításoktól különböző szintaktikai kategóriák jelöletét. Frege az *individuumnevek*,²¹ a logikai konstansok, a predikátumok és a kvantorok jelöletét vizsgálja és az alábbi javaslatokat teszi.

Az *individuumnevek* jelöletének meghatározásához vegyük az alábbi példát:

(13) **Edit** nyelvész.

(FT1) szerint az *Edit* *individuumnév* jelölete az a tulajdonsága lesz, amely meghatározza a (13) állítás igazságát. Jelöletének megállapításához e tulajdonságát kell tehát feltárni, ez utóbbi pedig nem egyéb, mint az, hogy egy

²⁰Frege a kompozicionalitás elvét nem explikálta.

²¹Mint említettük, Frege *tulajdonnévről* beszél, azonban a modern logikában az *individuumnév* kifejezést szokás használni. Mivel, mint a 4. lábjegyzetben hangsúlyoztuk, jelen írás nem filológiai természetű, hanem Frege rendszerének egy lehetséges 'racionális rekonstrukciója', a továbbiakban *individuumnevekről* lesz szó.

objektumra utal, mégpedig arra a személyre, akit *Editnek* hívnak. Más szóval ez azt jelenti, hogy amennyiben az *Edit* individuumnevet egy másik személyre vonatkoztatnánk, pl. arra, akit egyébként *Évának* hívnak, (13) igazságértéke más is lehetne, mint ami. Tehát:

(FT6) Egy individuumnév jelölete az az objektum, amelyre vonatkozik.

Az individuumnevek jelöletének meghatározásánál jóval bonyolultabb a predikátumok jelöletének kérdése — és e kérdés megválaszolásához vissza kell nyúlnunk a függvény fogalmához (melyet a 2. (VI) pontban vezettünk be). Nézzük meg újra a (13) példát, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem az *Edit* individuumnévre, hanem a *nyelvész* predikátumra figyelünk:

(14) Edit **nyelvész**.

A *nyelvész* predikátum szerkezetéről azt tudjuk, hogy amennyiben egy argumentummal kiegészítjük, állítást kapunk: olyan állítást, amely **igazságértékkel** rendelkezik. Azaz, a *nyelvész* predikátumot olyan függvénynek tekinthetjük, amely objektumokhoz igazságértékeket rendel. Megkapjuk tehát Frege következő tételét:

(FT7) Egy predikátum jelölete függvény.

Térjünk rá a logikai konstansok ('kötőszók') jelöletére. A logikai konstansok legfontosabb tulajdonsága az, hogy igazságértékeket rendelnek igazságértékekhez, ezért igazságfüggvényeknek is szokás nevezni őket. Így pl. a \sim igaz állításokat rendel hamisakhoz és hamisakat igazakhoz. A $\&$ konstans két igaz állításhoz rendel egy igazat, egy igazhoz és egy hamishoz egy hamisat és két hamishoz egy hamisat. Tehát:

(FT8) Egy logikai konstans jelölete olyan függvény, amely igazságértékeket rendel igazságértékekhez.

Frege a kvantorok jelöletét is függvényeknek tekinti, azonban az eddigiektől eltérő sajátosságokkal rendelkező függvényeknek, melyeket **másodfokú függvényeknek nevez**.²² Elsőfokú függvény az, amelynek argumentumai objek-

²²Frege ezt így fogalmazza meg:

„Ahogyan a függvények alapján különböznek a tárgyaktól, ugyanúgy azok a függvények, amelyeknek argumentumai függvények és csakis függvények lehetnek, alapvetően különböznek azoktól a függvényektől, amelyeknek

tumok — tehát ebben az értelemben minden olyan függvény elsőfokú, amelyről az eddigiekben szó volt. Azonban nem szükségszerű, hogy egy függvény argumentumai objektumok legyenek: vannak olyan függvények, amelyek argumentumai maguk is függvények — ezek a másodfokú függvények. Nézzük meg, miért kell a kvantorok jelölését másodfokú függvénynek tekinteni. Vegyük a következő, univerzális kvantort tartalmazó állítást:

(15) Mindenki nyelvész.

Ahhoz, hogy ezt az állítást értelmezni tudjuk, meg kell határoznunk az értelmezési tartományt, vagyis azon objektumok körét, amelyekre az állítást vonatkoztatjuk. Legyen ez az értelmezési tartomány az *{Edit, Noam Chomsky}* kételemű halmaz. Ha

(16) $G = \text{nyelvész}$,

akkor (15)-öt a következőképpen formalizálhatjuk:

(17) $(\forall x)(Gx)$

Frege javaslata az, hogy a kvantort egy olyan

(18) $(\forall x)(\)$

függvénynek tekintsük, amelynek argumentuma maga is függvény. Márpedig az, hogy

(19) (Gx)

jelölete függvény, könnyen belátható, mivel (FT7) kimondja, hogy egy predikátum jelölete függvény.

Hasonlóképpen értelmezhetjük a

(20) Van olyan, aki nyelvész.

állításban az egzisztenciális kvantort (miközben az értelmezési tartomány változatlan). (20) formalizálása a következő:

argumentumai csakis tárgyak lehetnek. Utóbbiakat elsőfokú, előbbieket másodfokú függvényeknek nevezem.” Frege (1980: 129-130)

(21) $(\exists x)(Gx)$

Csakúgy, mint az előző esetben, itt is a kompozicionalitás elve (vö. (FT4)) alapján kapjuk meg az állítás jelölését, azaz, a $(\exists x)$ és a (Gx) kifejezések jelölésének összekapcsolásaként. (FT7)-ből tudjuk, hogy az utóbbi jelölés függvény; következésképpen a $(\exists x)$ függvény argumentuma függvény.

E példák után megfogalmazhatjuk a kvantorok jelölését jellemző tételt:

(FT9) A kvantorok jelölése olyan másodfokú függvény, mely igazságértékeket rendel függvényekhez.

Összefoglalásként megállapíthatjuk a következőket:

Kérdésünk az volt, hogy mit ért Frege a kifejezések '*jelentésén*'. Abból indultunk ki, hogy a következtetések helyessége a premisszákat és a konklúziót alkotó kijelentések szemantikai tulajdonságaitól függ. Ezért azt, hogy a '*jelentés*' mely aspektusai relevánsak, akkor dönthetjük el, ha megvizsgáljuk, hogy az állítások mely szemantikai tényezői játszanak szerepet azon következtetések helyességében, amelyekben előfordulnak. Láttuk, hogy állítások esetében ez a releváns tulajdonság az állítások igazsága vagy hamissága. Így a kifejezések olyan tulajdonságait kellett a '*jelentés*' szempontjából lényegesnek tekintenünk, amelyek meghatározzák azon állítások igazságértékét, amelyekben előfordulnak — ezeket a sajátosságokat nevezte Frege *Bedeutungnak* és neveztük mi *jelölésnek*. Láttuk azt is, hogy a különböző szintaktikai kategóriákba tartozó kifejezések jelölése különböző: **az individuumnevek jelölése objektum, az állításoké igazságérték, a predikátumoké függvény, a kvantoroké pedig másodfokú függvény. Ily módon a 'jelentést' a jelölésre szűkítettük.** Ugyanakkor szükségképpen felmerül a kérdés, hogy a kifejezések '*jelentése*' valóban leszűkíthető-e egyetlen szemantikai tulajdonságra, a jelölésre. Frege válasza az, hogy *nem*. E válasz megértéséhez fel kell vetnünk azokat a problémákat, amelyek kezelésére a *jelölés* fogalma alkalmatlan.

4. A jelölet problémái²³

4.1. A jelölet nélküli individuumnevek problémája

Vegyük a következő állítást:

(22) Sztrogoff Mihály nem vakult meg.

Tudjuk, hogy a *Sztrogoff Mihály* névnek nincs jelölete. Mivel az állítások jelöletét a bennük előforduló kifejezések jelölete határozza meg, ebből az következik, hogy (22)-nek sincs jelölete. Következésképpen, ha a jelölet lenne a kifejezések egyetlen releváns szemantikai tulajdonsága, (22)-nek értelmetlennek kellene lennie. Ez azonban nem igaz: a jelöleten kívül (22)-nek rendelkeznie kell legalább egy további szemantikai tulajdonsággal, amely felelős a kifejezések értelmezhetőségéért. A kérdés természetesen az, hogy mi ez a tulajdonság.

4.2. A vélekedést kifejező állítások problémája

Tegyük fel, hogy Edit a ponyvairodalomban járatlan nyelvész, akinek azonban az objektumok azonosságára vonatkozóan helyes intuíciói vannak:

(23) Edit azt hiszi, hogy Rejtő Jenő Rejtő Jenő.

Ez az állítás tehát triviálisan igaz. Tudjuk azonban (FT5)-ből, hogy amennyiben egy állítás valamely összetevőjét egy vele azonos jelölettel rendelkező összetevővel helyettesítjük, az állítás jelölete, azaz igazságértéke nem változhat. Tény, hogy a *Rejtő Jenő* és *P. Howard* név jelölete megegyezik, ezért arra kell következtetnünk, hogy (23)-ban az állítás igazságértékének megváltozása nélkül kicserélhetjük *Rejtő Jenőt P. Howardra*:

(24) Edit azt hiszi, hogy Rejtő Jenő P. Howard.

Ez az állítás azonban már nem igaz, hiszen leszögeztük, hogy Editnek nincsenek a ponyvaszerzőkre vonatkozó háttérismeretei. Következésképpen két lehetőség közül kell választanunk: vagy feladjuk a kompozicionalitás elvét, vagy megőrizzük ugyan, de a jelöleten túl feltárjuk a kifejezések egy olyan további tulajdonságát, amely magyarázatot adhat arra, hogy **a vélekedést kifejező állításokban azonos jelölettel rendelkező individuumnevek nem cserélhetők fel az állítás igazságértékének megváltozása nélkül**. Mielőtt döntünk, célszerű

²³A problémák itt következő rendszerezéséhez vö. még Miller (1998).

megvizsgálni, hogy a probléma csupán individuumnevekre vonatkozik-e, vagy esetleg általánosítható. Nézzük meg ezért az alárendelt mellékmondatok viselkedését hasonló állításokban:

(25) Edit azt hiszi, hogy 1998 nyarán Debrecenben kánikula volt.

Tudjuk, hogy a mellékmondatban kifejezett állítás igaz, csakúgy, mint az, amelyet (25) egésze fejez ki. Mármost igaz a következő állítás is:

(26) Ronaldo 1998 nyarán fájós térddel futballozott.

Mivel összetett állításokban azonos igazságértékkel rendelkező részállítások felcserélhetők egymással az összetett állítás igazságértékének megváltozása nélkül, igaznak kell lennie a következő állításnak is:

(27) Edit azt hiszi, hogy Ronaldo 1998 nyarán fájós térddel futballozott.

(27) azonban nem igaz (mivel Edit ugyan kiváló nyelvfilozófiai képzettséggel rendelkező nyelvész, de a ponyvairadalomban és a futballban egyaránt járatlan). Ismét azt látjuk, hogy vagy a kompozicionalitás elve tarthatatlan, vagy a kifejezések '*jelentésének*' egy, azok jelölététől eltérő aspektusát kell megragadnunk.

4.3. Az informativitás problémája

Frege egyik híres példája a Vénusz bolygó kétféle elnevezését említi, és arra a megfigyelésre épül, hogy az

(28) A Hajnalcsillag azonos az Alkonyicsillaggal.

állítást akkor is megértjük, ha nem tudjuk, hogy mindkét név a Vénusz bolygóra vonatkozik. Frege úgy véli, hogy ha a '*jelentést*' a jelöltre szűkítenénk, akkor ez nem lenne lehetséges: ha a jelölet lenne a kifejezések egyetlen releváns szemantikai tulajdonsága, akkor a jelölet ismeretének hiányából az állítások információtartalmának hiánya, azaz értelmezhetetlensége következne; ezt a következményt **az informativitás problémájának** nevezhetjük. Az informativitás problémáját a következő érvelés segítségével vezethetjük le:²⁴

Tegyük fel, hogy a kifejezések '*jelentése*' jelölétükkel azonos. Mivel egy állítás '*jelentését*' akkor ismerjük, ha ismerjük összetevői '*jelentését*', a (28)

²⁴Vö. még Miller (1998) is.

alatt megadott állítás megértésének feltétele, hogy ismerjük az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* kifejezések 'jelentését'. Következésképpen (28) megértéséhez ismernünk kell az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* kifejezések jelölését. Azonban e két kifejezés jelölete azonos. Ezért (28)-at akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* kifejezések jelölete megegyezik. Ez más szóval azt jelenti, tudnunk kell, hogy (28) igaz. Ezzel szemben viszont (28)-at akkor is megérthetjük, ha nem ismerjük igazságértékét. Tehát a kifejezések 'jelentése' nem lehet azonos jelölésükkel. Ez a következtetés pedig ellentmond kiinduló hipotézisünknek. A probléma tehát az, hogy az ellentmondás hogyan oldható fel.

4.4. Következtetések

Felvetettünk három olyan problémát, amelyek nem oldhatók meg akkor, ha a jelölést — más szóval, (MT1) alapján, a 'referenciát' — tekintjük a kifejezések egyetlen releváns szemantikai tulajdonságának. Az a kategória, amelyet Frege e problémák megoldására bevezet, az, amit ő maga 'Sinn'-nek hívott és amit az elfogadott magyar terminológia *jelentésnek* nevez, de amelyet mi a *jelentés_F* kifejezéssel különböztetünk meg a naiv értelemben vett 'jelentéstől'. A *jelentés_F* lényege a következő:

(FT10) Egy kifejezés *jelentés_F* az a tulajdonsága, amely meghatározza jelölését.

Mielőtt megnéznénk, hogy (FT10) alapján az imént felvetett problémákra milyen megoldások kínálkoznak, röviden ki kell térnünk eredeti kérdésfelvetésünkre, vagyis arra, hogy e problémákból mi következik Frege nyelvfilozófiájában a 'referencia' és a 'koreferencia' jelenségének értelmezésére nézve. (MT1)-ben már rögzítettük, hogy a 'referencia' fogalma Frege rendszerében jelöletként explikálható. Ebből, valamint a 'koreferencia' fogalmának naiv ismeretéből következik (MT2):

(MT2) Frege nyelvfilozófiájában a 'koreferencia' fogalma két kifejezés jelölésének azonosságaként explikálható.

Az ily módon explikált 'koreferenciát' a továbbiakban *koreferencia_F-el* (ill. jelzői értelemben a *koreferens_F* kifejezéssel) jelöljük.

Láttuk az előző szakaszban, hogy a jelölés kategóriájának bevezetése olyan problémákhoz vezetett, amelyek két kifejezés azonosságából, azaz a *koreferencia* jelenségéből származtak: az egyik az informativitás, a másik a vélekedést kifejező állítások problémája volt. Megfogalmazhatjuk tehát harmadik metatételünket:

(MT3) Frege nyelvfilozófiájában a *jelölet* fogalma olyan problémákhoz vezet, melyek többek között a 'koreferencia' jelenségéből származnak.

E metatétel jelentősége abban rejlik, hogy **amennyiben a *jelölet* kategóriájának bevezetése következtében felmerülő problémák a fregei rendszer jelentős továbbépítéséhez vezetnek, úgy ebben konstitutív szerepet játszik a *koreferencia*_F**. Nézzük meg tehát, hogy a bemutatott problémák megoldásaként javasolt (FT10) igazolja-e ezt a várakozást.

5. A jelentés_F

5.1. Az informativitás problémája

Az informativitás problémáját a (28)-as példával szemléltettük. Ugyanez a példa (FT10) alapján a következőképpen értelmezhető.

(FT10) azt mondja ki, hogy egy kifejezés jelentése_F meghatározza jelöletét. Az, hogy egy kifejezés jelentése_F meghatározza jelöletét, annyit tesz, hogy megadja azokat a feltételeket, amelyeket egy objektumnak ki kell elégítenie ahhoz, hogy a szóbanforgó kifejezés jelöletének minősüljön. Így pl. az *Alkonycsillag* esetében az a feltétel, amelyet a jelöletnek ki kell elégítenie, azt mondja ki, hogy a jelölet egy esténként egy bizonyos időpontban az égbolt egy bizonyos pontján megjelenő objektum. Amennyiben egy objektum e feltételnek megfelel, úgy az az *Alkonycsillag* kifejezés referenciájának tekinthető. Más szóval, ez azt jelenti, hogy az a személy, aki ismeri ezt a feltételt, megérti a kifejezést, akkor is, ha nem tudja, hogy valójában mi is a kifejezés jelölete. Azt, hogy a jelölet a Vénusz bolygó, egy asztronómiai felfedezés eredményeképpen tudjuk — ugyanakkor e felfedezés ismerete nélkül is megértjük a kifejezést, és tisztában vagyunk azzal, hogy arra az objektumra vonatkozik, amely az adott helyen, az adott időpontban megjelenik. Ebből tehát az következik, hogy **lehetséges egy kifejezés jelentésének_F ismerete jelöletének ismerete nélkül**.

Tudjuk továbbá, hogy egy állítást akkor értünk meg, ha ismerjük összetevőit, így el kell fogadnunk azt az általános tételt is, amely szerint egy összetett kifejezés (pl. állítás) jelentését_F összetevőinek jelentése_F határozza meg. Ebből következően (28) megértésének feltétele az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* jelentésének_F ismerete. Mivel az imént már láttuk, hogy egy kifejezés jelentését_F ismerhetjük jelöletének ismerete nélkül is, tudjuk, hogy (28) jelentését_F megérthetjük akkor is, ha nem ismerjük jelöletét, azaz igazságértékét. Ily módon tehát magyarázatot kapunk arra, hogy miért lehetséges egy állítás értelmezése igazságértékének ismerete nélkül is. Más szóval **a *jelentés*_F fogalmának bevezetésével válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy miért képesek infor-**

máció hordozására olyan állítások, amelyek jelölete ismeretlen. Így megkapjuk az informativitás problémájának fregei megoldását.

Mi következik e megoldásból a *koreferencia_F* jelenségére nézve? Abból, hogy az *Alkonycsillag* és a *Hajnalcsillag* jelentése_F különböző, de jelölete azonos, az következik, hogy a fregei rendszerben eltérő jelentéssel_F rendelkező kifejezések lehetnek koreferensek_F:

(MT4) Eltérő jelentéssel_F rendelkező kifejezések koreferensek_F lehetnek.

A második következtetés is kézenfekvő. (28) alapján ugyanis meggyőződhettünk arról, hogy a *Hajnalcsillag* és az *Alkonycsillag* jelölétének azonosságát akkor is el tudjuk fogadni, ha jelölötüket nem ismerjük. Tehát:

(MT5) Két kifejezés koreferenciája_F fennállhat akkor is, ha jelölötüket nem ismerjük.

Végül abból, hogy

(a) a kifejezések jelentése_F meghatározza jelölötüket és

(b) koreferensnek_F két, azonos jelöléttel rendelkező kifejezést nevezünk, az következik, hogy

(MT6) Két kifejezés koreferenciáját_F jelentésük_F határozza meg.

Összegzésképpen megfogalmazhatjuk tehát azt a következtetést, hogy Frege a jelentés_F fogalmának bevezetésével megoldani véli az informativitás problémáját, és hogy e megoldásból közvetlenül levezethetők a koreferencia_F bizonyos lényeges sajátosságai.²⁵

²⁵E megfogalmazás arra utal, hogy jóllehet Frege a *jelentés_F* kategóriát a 4. szakaszban vázolt problémák megoldására vezette be, megoldási javaslata maga is rendkívül problematikus. Jelen írás terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy ismertessük azt a nyelvfilozófia egyik domináns vonulatát alkotó vitát, amely — Russell ellenvetéseitől kezdve Strawson, Quine, Kripke, Davidson és mások írásain át a mai napig — a *jelentés_F* kategóriájának motiváltsága körül kibontakozott.

5.2. A jelölet nélküli individuumnevek problémája

A probléma fregei megoldása egyszerű: a jelölet nélküli nevek azért nem értelmetlenek, mert van jelentésük_F.²⁶ A jelentés_F pedig nem egyéb, mint egy olyan feltétel, amelyet a jelöletnek teljesítenie kell. A *Sztrogoff Mihály* kifejezés esetében e feltétel pl. azt mondja ki, hogy egy olyan objektumról van szó, amely Verne Gyula *Sztrogoff Mihály* c. regényének hőse. Világos, hogy e feltételt megérthetjük akkor is, ha a kifejezésnek egyetlen objektum sem felel meg.

Mi következik ebből az olyan állítások igazságértékére nézve, amelyek legalább egy jelölet nélküli kifejezést tartalmaznak? Nézzük meg újra a (22)-es példát. Mivel a *Sztrogoff Mihály* kifejezésnek nincs jelölete, és mivel tudjuk, hogy összetett kifejezések jelöletét összetevőik jelölete határozza meg, arra kell következtetnünk, hogy (22)-nek sincs jelölete, azaz igazságértéke. Általánosítva:²⁷

(FT11) Jelölet nélküli kifejezést tartalmazó állítások sem nem igazak, sem nem hamisak.

5.3. A vélekedést kifejező állítások problémája

A vélekedést kifejező állítások problémája, mint láttuk, a *koreferencia_F* jelenségéből származott: abból, hogy vélekedést kifejező állításokban azonos jelölettel rendelkező kifejezések nem helyettesíthetők egymással az állítás igazságértékének megváltozása nélkül. Ez a tény pedig ellentmond (FT5)-nek, amely szerint egyazon állításban azonos jelölettel rendelkező kifejezések

²⁶Azt, ahogy a *jelentés_F* fogalmának bevezetése a jelölet nélküli individuumnevek problémáját megoldja, a legszemléletesebben Frege szavaival adhatjuk vissza:

„Talán föltehetjük, hogy egy tulajdonnévként szereplő, nyelvtanilag helyesen képzett kifejezésnek mindig van jelentése. De ez nem jelenti azt, hogy a jelentésnek jelölet is megfelel. *A földtől legtávolabb eső égítest* kifejezésnek van jelentése; viszont nagyon kétséges, hogy van-e jelölete is. *A leggyöngébben konvergáló sorozat* kifejezésnek van jelentése, de bizonyítható, hogy jelölete nincs; ugyanis minden konvergens sorozathoz található egy gyöngébben konvergáló, de még mindig konvergens sorozat. A jelentés megléte még nem biztosítja a jelölet meglétét.” (Frege 1980: 160.)

²⁷Mint arra Evans (1982) világosan rámutat, nem tartható Dummett (1973) azon értelmezése, amely szerint Frege egy harmadik igazságértéket tételezett fel.

felcserélhetők egymással, miközben az állítás igazságértéke változatlan marad. Ily módon (23) igaz, (24) pedig hamis volt, jóllehet az utóbbiban azonos jelöllettel rendelkező, tehát koreferens_F kifejezések szerepeltek.

Frege a *jelentés_F* fogalmának bevezetésével úgy próbálja fenntartani (FT5)-öt, hogy kétségbe vonja a (24)-ben szereplő két individuumnév (*Rejtő Jenő* és *P. Howard*) koreferenciáját_F. Megoldásának lényege, hogy e két kifejezés **szokásos jelölete** megegyezik — így pl. mindkettő arra a személyre utal, aki a *Piszkos Fred, a kapitány* c. regény szerzője —, azonban **vélekedést kifejező állításokban nem szokásos jelölésüket, hanem azon jelentésüket_F jelölik, amellyel egyéb állításokban rendelkeznek.** Ez azt jelenti, hogy pl. a

(29) Rejtő Jenő regényíró volt.

állításban *Rejtő Jenő* **szokásos jelölését** jelöli és **szokásos jelentésével_F** rendelkezik. Ezzel szemben a vélekedést kifejező állításokban **egy individuumnév jelölete nem egyéb, mint szokásos jelentése_F.** Ez utóbbit Frege a kifejezés **közvetett jelölésének** nevezi. Mivel *Rejtő Jenő* és *P. Howard* szokásos jelentése_F eltérő, közvetett jelölésük is eltérő. Ezért (24)-et nem úgy kaptuk (23)-ból, hogy egy individuumnevet egy vele azonos jelöllettel rendelkező (azaz vele koreferens_F) individuumnévvel cseréltünk fel, hanem valójában két különböző (közvetett) jelöllettel rendelkező, tehát **nem koreferens_F** kifejezésről van szó. Következésképpen (23) és (24) nem esik (FT5) hatálya alá, így (FT5) fenntartható. Ily módon a *jelentés_F* fogalmának bevezetése megoldja a vélekedést kifejező állítások problémáját. E megoldásban, mint láttuk, jelentős szerepe van a koreferenciának_F, ezért megfogalmazhatjuk a következő metatételt:

(MT7) Frege nyelvfilozófiájában a *jelentés_F* fogalmának bevezetését részben a *koreferencia_F* jelensége motiválja.

Ezzel igazoltuk a 4.4. pont utolsó bekezdésében megfogalmazott sejtést.

6. Összefoglalás

A (K2) kérdésre a következő **választ** kaptuk:

- (VK2) (a) Frege a 'jelentés' fogalmát két kategóriára, a *jelölésre* és a *jelentés_F-re* bontja.
- (b) A *jelölés* fogalmát általánosságban (FT1), az egyes szintaktikai kategóriákra vetítve pedig (FT5-FT9, FT11) határozta meg:

- (FT1) Egy kifejezés *jelületén* azon tulajdonságát értjük, amely meghatározza azt, hogy az az állítás, amelyben e kifejezés előfordul, igaz-e vagy hamis.
 - (FT2) Egy elemi állítás jelölete annak igazságértéke.
 - (FT3) Az összetett állítások igazságértéke összetevőik igazságértékének függvénye.
 - (FT4) A kompozicionalitás elve: Összetett kifejezések jelölete összetevőik jelületének és összekapcsolásuk módjának függvénye.
 - (FT5) Egy összetett kifejezés egyik összetevőjének helyettesítése egy annak jelületével azonos jelülettel rendelkező kifejezéssel változatlanul hagyja az összetett kifejezés jelületét.
 - (FT6) Egy individuumnév jelölete az az objektum, amelyre vonatkozik.
 - (FT7) Egy predikátum jelölete függvény.
 - (FT8) Egy logikai konstans jelölete olyan függvény, amely igazságértékeket rendel igazságértékekhez.
 - (FT9) A kvantorok jelölete olyan másodfokú függvény, mely igazságértékeket rendel függvényekhez.
 - (FT11) Jelület nélküli kifejezést tartalmazó állítások sem nem igazak, sem nem hamisak.
- (c) A jelentés_F fogalmát általánosságban (FT10) adta meg:
(FT10) Egy kifejezés jelentése_F az a tulajdonsága, amely meghatározza jelületét.

Láttuk, hogy **e válaszból levezethető volt a válasz arra a (K1) formájában felvetett kérdésre**, hogy melyek a 'referencia' és 'koreferencia' problematikájának gyökerei Frege nyelvfilozófiájában:

- (VK1) A 'referencia' és 'koreferencia' problémája Frege nyelvfilozófiájában az (MT1)-(MT7) tételekkel jellemezhető:
 - (MT1) Egy kifejezés '*referenciáját*' Frege *jelületként* explikálja.
 - (MT2) Frege nyelvfilozófiájában a '*koreferencia*' fogalma két kifejezés jelületének azonosságaként explikálható.
 - (MT3) Frege nyelvfilozófiájában a *jelület* fogalma olyan problémákhoz vezet, melyek többek között a '*koreferencia*' jelenségéből származnak.
 - (MT4) Eltérő jelentéssel_F rendelkező kifejezések koreferensek_F lehetnek.

- (MT5) Két kifejezés koreferenciája_F fennállhat akkor is, ha jelöletüket nem ismerjük.
- (MT6) Két kifejezés koreferenciáját_F jelentésük_F határozza meg.
- (MT7) Frege nyelvfilozófiájában a *jelentés*_F fogalmának bevezetését részben a *koreferencia*_F jelensége motiválja.

Miután (MT7) szerint a *jelentés*_F kategóriájának bevezetését részben a *koreferencia*_F motiválta, és miután a *jelentés*_F Frege nyelvfilozófiájának meghatározó eleme, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a *koreferenciának*_F meghatározó szerepe jut Frege nyelvfilozófiájában. Mivel továbbá Frege *jelentés*_F fogalma a XX. századi analitikus nyelvfilozófia és nyelvészeti szemantika egyik kulcskategóriája, ezért a *koreferencia*_F problémaköre központi fontosságú a nyelvről való gondolkodás utóbbi évtizedeinek fejlődésében.

Ugyanakkor ez az általános következtetés e tanulmány korlátai között joggal tűnhet megalapozatlannak: nem térhettünk ki ugyanis olyan lényeges aspektusokra, amelyek egyébként szorosan összefüggnek (K1)-gyel és (K2)-vel és amelyek e megelölegezett következtetés plauzibilitását növelhetnék. Nem mélyedhettünk el többek között az alábbi problémákban:

- (i) Mindenekelőtt nem vetettük fel azt a kérdést, hogy mit kell érteni az egyes szintaktikai kategóriák *jelentésén*_F.
- (ii) Ebből következően nem térhettünk ki arra a vitára, amely a jelentés_F motiváltsága körül Russell kezdeményezésére kibontakozott és mind a mai napig tart.²⁸
- (iii) Miután e problémakört nem érinthettük, eleve el kellett kerülnünk a vele igen szorosan összefüggő *deskripciók* kezelésének problémakörét.
- (iv) Ugyancsak nem térhettünk ki a 'tulajdonnevek'-nek korábban már jelzett, a '*referencia*' és '*koreferencia*' kérdéskörével igen szorosan összefüggő problémájára.²⁹

E nyitvahagyott kérdések felvetését és megoldási lehetőségeik bemutatását (K1) és (K2) fényében egy vagy több további tanulmánynak kell vállalnia.

²⁸Vö. Russell (1985a, 1985b), Strawson (1985).

²⁹Vö. pl. Evans (1982), Wolf (1985).

Irodalomjegyzék

- Blume, T.—Demmerling, C. (1998): *Grundprobleme der Analytischen Sprachphilosophie*. Paderborn: Schöningh.
- Carnap, R.—Stegmüller, W. (1959): *Induktive Logik und Wahrscheinlichkeit*. Wien: Springer.
- Copi, I. M.—Gould, J. A. (szerk.) (1985): *Kortárs-tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest: Gondolat.
- Dummett, M. (1973): *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth.
- Evans, G. (1982): *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press.
- Frege, G. (1980): *Logika, szemantika, matematika*. Budapest: Gondolat.
- Kellerwessel, W. (1995): *Referenztheorien in der analytischen Philosophie*. Stuttgart: Frommann—Holzboog.
- Kutschera, F. von (1989): *Gottlob Frege*. Berlin: de Gruyter.
- Mayer, V. (1996): *Gottlob Frege*. München: C.H. Beck.
- Miller, A. (1998): *Philosophy of Language*. London: UCL Press.
- Russell, B. (1985): A denotálásról. In: Copi—Gould (1985), 143—166.
- Russell, B. (1985b): Strawson úr a referálásról. In: Copi—Gould (1985), 207—218.
- Ruzsa I.—Máté A.: (1987): *Bevezetés a modern logikába*. Budapest: Osiris.
- Strawson, P. F. (1985): A referálásról. In: Copi—Gould (1985), 167—206.
- Wolf, U. (1985): *Eigennamen*. Frankfurt: Suhrkamp.

Officina Textologica 4.

Coreferential elements, co-reference relations
(Analysis of Hungarian language texts. Discussion)

Abstract

0. *Officina Textologica*, a specialist periodical first issued in 1997 by the Publishing House of Lajos Kossuth University of Debrecen, has been published in order to contribute principally to the elaboration of a new (text) linguistic - textological method for analysing text sentences and texts.

As far as linguistics is concerned, we should draw a clear distinction between the so-called *architectonics-oriented linguistics* and *other branches of linguistics* (psycholinguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics, etc) on the one hand; and, within the scope of architectonics-oriented linguistics, we should separate *system linguistics* and *text linguistics* on the other hand. The above-mentioned method for analysing text sentences requires the co-operative application of architectonics-oriented linguistics and a textology.

1. A general research programme for the elaboration of this method has been outlined in the first volume of *Officina Textologica* (János S. Petőfi: *A polyglot research program in textology/text linguistics*). The topics covered in its chapters are as follows: (1) the disciplinary framework of the research on textology, (2) topics on comparative critical analysis of the different concepts of textology and text linguistics, (3) aspects of the text linguistic/textological analysis and description of text-constitutive factors, (4) linguistics of the use of the language system and its elements from a text linguistic/textological perspective, and (5) semiotic textology as a theoretical framework for textology.

The main thematic groups into which the central issues of the analysis of text sentences can be classified are as follows:

- (a) the addition of completive verbal elements and (co)referential indices to the text sentences of various types of texts,
- (b) the analysis of possible linear arrangements of text sentence constituents of various types of texts,
- (c) the assignment of 'basic lexicogrammatical structure' (BLS)-representations (as well as information on their possible linear arrangements) to the text sentences of various types of texts completed with verbal elements,
- (d) the generation of text sentences of various types of texts from the BLS-representations supplied with information.

These issues are globally discussed in Chapters 3 and 4 of the first volume.

2. The issues discussed in Volume 2 of *Officina Textologica* (*Coreferential elements – co-reference relations. Analysis of Hungarian Language Texts*. Ed. by János S. Petőfi) belong to the thematic group (a). In this volume, there are eleven studies containing coreferential analyses of different types of texts. The studies have been written by different authors on the basis of an informative analysis provided for them. This sample analysis as well as an epilogue, the latter serving as a kind of a summary, are also included in the volume.

3. The issues analysed in Volume 3 of *Officina Textologica* (*Towards the analysis of the linear arrangements of text sentence constituents. Analysis of Hungarian language texts*. Ed. by Irma Szikszai-Nagy) belong to the thematic group (b). The volume contains nine studies and an epilogue. In each of the three sections of the volume, two researchers and a group of university students analyse selected parts of the same text. Their tasks were to examine those arrangements of the constituents of a (text) clause, of a simple text sentence, and of a text sentence consisting of five independent clauses, which seemed to be acceptable in the given context.

4. The preparation of a so-called “discussion” volume has been planned with each of the two volumes mentioned above as well as with every other volume that initiates the study of a new thematic unit.

This *fourth volume of Officina Textologica* is the discussion volume of Volume 2. It deals with issues that belong not only to the thematic group (a), but the thematic groups (c), (d), and, by means of the thematic group (d), to the thematic group (b) as well. Moreover, it offers a brief survey of other topics of a more general nature which have been referred to in Volume 1 of *Officina Textologica*.

In his study named “Questions about co-reference”, GÁBOR TOLCSVAI-NAGY surveys how text linguistic and textological aspects of co-reference are discussed by reputable scholars or in comprehensive essays which are well-known in the international specialist literature and are referred to many times.

LÓRÁNT BENCZE’s study named “Rhetorical-stylistic approach to coreferential elements and relations” follows the methodology of the studies in Volume 2 of *Officina Textologica*. In this study a text of the type that did not occur in Volume 2 is analysed in terms of coreferentiality. Moreover, the author discusses coreferentiality with a view to the disciplines related to textology.

In her study named “Creative exercises as preparation for the analytical examination of co-reference relations (Sample text: The Bible. Ex 2:1-11.)”, ZSUZSA BENKES demonstrates creative practices for performing co-reference analysis. The sample text of the study is the same the analysis of which served as a sample for making studies of Volume 2.

In her study named “Linguistic approach to the question of co-reference analysis in a semiotic-textological framework”, EDIT DOBI presents a two-level complex model for the linguistic/textological analysis of texts. Using the model, such analyses can be satisfactorily performed, meeting all the linguistic as well as textological requirements.

In their study named “Using thesaurus-like explications in the semiotic-textological coreferential analysis”, JÁNOS S. PETŐFI and EDIT DOBI complete Edit Dobi’s previous study with a discussion of the main aspects of such lexico-semantic structures that have not been examined in the original study. The authors also study the semiotic-textological representation of those structures.

In their study named “Problems of co-reference in computer-based text processing”, KÁROLY ISTVÁN BODA and JUDIT PORKOLÁB overview and demonstrate a new model for the computer-based analysis of texts using and extending the methods of co-reference analysis. The model can therefore be effectively used in co-reference analysis as well.

ANDRÁS KERTÉSZ’s study named “The problem of ‘reference’ and ‘co-reference’ in the language philosophy of Frege” is the last one in the volume. This study is a part of a planned comprehensive work which attempts to elaborate language-philosophical approaches to the questions of reference and co-reference.

The content of this volume contributes organically to the topics outlined in the former volumes of *Officina Textologica*.

A kötet munkatársai:

BENCZE LÓRÁNT, Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, Zichy tér 3. 2072

BENKES ZSUZSA, Budapest, Ipar u. 2. 1095

BODA ISTVÁN KÁROLY, KLTE, Matematika Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

BODÁNÉ PORKOLÁB JUDIT, Debrecen, Béke u. 10-12. 4024

DOBI EDIT, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

KERTÉSZ ANDRÁS, KLTE, Germanisztikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010

PETŐFI S. JÁNOS, Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Filosofia e Lettere, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane, Macerata, Via Garibaldi 20. I-62100

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, ELTE, Mai Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest, Piarista köz 1. 1052

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

PETER LANG, Frankfurt am Main—Berlin—Bern—New York—Paris—Wien
Herausgegeben von/edited by ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The series is a forum for studies focussing on theoretical, methodological and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis. 1995.
2. TIBOR LACZKÓ: The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach. 1995.
3. PÉTER PELYVÁS: Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding. 1996.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): Metalinguistik im Wandel. Die “kognitive Wende” in Wissenschaftstheorie und Linguistik. 1997.
5. GÁBOR ALBERTI: Argument Selection. 1997.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen. 1998.

Anschrift der Redaktion:

Kossuth-Lajos-Universität
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertes@tigris.klte.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szaknyelvi és a tankönyvi szövegek szövegtanához. (Előkészületben.)

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAJJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
 Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
 Via Garibaldi 20.
 I - 62100 Macerata
 Tel.: 39/0733/258-306
 Fax: 39/0733/258-333
 E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSES, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Előkészületben:

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay, Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. Mostly applied linguistics. *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2000.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: SEBESTYÉN ÁRPÁD

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.

Szerkesztőség címe, információk:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2522

E-mail: bakaduma@tigris.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: GUNTHER DIETZ, ZSUZSANNA IVÁNYI, ANNA MOLNÁR

Wissenschaftlicher Beirat: VILMOS ÁGEL (Budapest), ULRICH DAUSENSCHÖN-GAY (Bielefeld), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCHE (Mannheim), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Tübingen), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ (Köln), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise: zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]-<0>251-661692, e-mail: dutz.nodus@t-online.de.

Anschrift der Redaktion:

Lajos-Kossuth-Universität
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertes@tigris.klte.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai**

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

***Italianistica Debreceniensis* Évkönyvek:**

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

***Italianistica Debreceniensis* monográfiák:**

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

***Italianistica Debreceniensis* jegyzetek:**

1. GIANCARLO GOGOI: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: La fonologia in Italia, 1998.
4. GIANCARLO COGOI: Lineamenti di storia del Regno d'Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. TORQUATO TASSO: A megszábadított Jeruzsálem (ford.: Tusnády László), 1995.
2. GIOSUE CARDUCCI: Barbár ódák – Odi barbare (ford.: Simon Gyula), 1996.
3. UGO FOSCOLO: Jacopo Ortis utolsó levelei – Versek – A síremlékek (ford.: Puskás István, Berczeli A. Károly), 1997.
4. MADARÁSZ IMRE: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, 1996.
5. MADARÁSZ IMRE: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, 1996.
6. MADARÁSZ IMRE: "Titus íve alatt" Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, 1998.
7. MADARÁSZ IMRE: "Az emberélet útjának felén". Italianisztika jelen időben, 1999.
8. PETE LÁSZLÓ: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban, 1999.

Levelezési cím:

Madarász Imre
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Olasz Tanszék
4028 Debrecen, Simonyi u. 14.
Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi* et l'évolution de la nouvelle courtoise, 1966.
3. T. KARDOS, Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi, 1967.
4. P. EGRI, Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun, 1969.
5. A. SZABÓ, L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo* de Paul Lafargue, 1979.
7. K. HALÁSZ, Structures narratives chez Chrétien de Troyes, 1980.
8. F. SKUTTA, Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras, 1981.
9. Roger Martin du Gard, 1983.
10. Jean-Richard Bloch, 1984.
11. Analyses de romans, 1985.
12. Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle, 1986.
13. G. TEGYEY, Analyse structurale du récit chez Colette, 1988.
14. T. GORILOVICS, Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond, 1989.
15. L. SZAKÁCS, Le sens de l'espace dans *La Fortune des Rougon* d'Emile Zola, 1990.
16. A. SZABÓ, Le personnage sandien, Constantes et variations, 1991.
17. K. HALÁSZ, Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles), 1992.
18. Retrouver Jean-Richard Bloch, 1994.
19. G. TEGYEY, L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux, 1995.
20. T. GORILOVICS, Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902-1903), 1998.

Bibliothèque Française

- N° 1.: Le chantier de George Sand * George Sand et l'étranger. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: Préfaces de George Sand. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, Esquisse d'une histoire de la versification roumaine, 1964.
2. S. KISS, Les transformations de la structure syllabique en latin tardif, 1972.
3. Etudes contrastives sur le français et le hongrois, 1974.
4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.

Bibliothèque de l' Étudiant:

N° 1.: M. MAROSVÁRI, Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de L'Assommoir d'Émile Zola, 1990.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Rédaction:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Francia Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 47.

Tel.: (52) 512-900/2138

E-mail: kiss@tigris.klte.hu

***Az Officina Textologica* kötetei:**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.

Előkészületben:

5. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Kontrasztív szövegelemzés.) Szerk.: KISS SÁNDOR.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA.

Levelezési cím:

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.klte.hu